

Toekomstvisie schoolspeelplaatsen

Inhoudstafel

1. Kader	4
De Toekomstvisie samengevat in acht streefpunten	5
2. Achterliggende argumentatie en informatie	10
2.1. Rijk aan variatie voor ieders welbevinden	10
2.1.1. ARGUMENTEN.....	10
2.1.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING EN BEHEER.....	12
2.1.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES	14
2.2. Een kans op dagelijks contact met de natuur	16
2.2.1. ARGUMENTEN.....	16
2.2.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING EN BEHEER.....	18
2.2.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES	18
2.3. Goed voor de gezondheid en voor het leefmilieu	20
2.3.1. ARGUMENTEN.....	20
2.3.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER	24
2.3.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES	26
2.4. Een leeromgeving, een verruiming van het klaslokaal	28
2.4.1. ARGUMENTEN.....	28
2.4.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER	30
2.4.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES	31
2.5. Een dynamische omgeving die de gebruikers zelf mee vormgeven	32
2.5.1. ARGUMENTEN.....	32

2.5.2.	AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER	34
2.5.3.	INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES	35
2.6.	Ingebed in de (pedagogische) visie van de school	37
2.6.1.	ARGUMENTEN.....	37
2.6.2.	AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER	37
2.6.3.	INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES	38
2.7.	Een prikkelende plek voor kunst, creativiteit en techniek	39
2.7.1.	ARGUMENTEN.....	39
2.7.2.	AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER	39
2.7.3.	INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES	40
2.8.	Indien mogelijk en wenselijk: open voor breed multifunctioneel gebruik	42
2.8.1.	ARGUMENTEN.....	42
2.8.2.	AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER	43
2.8.3.	INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES	44
3.	Referenties en gesprekspartners	46
3.1	Linken naar fotomateriaal.....	46
3.1.	Literatuur	46
3.2.	Deelnemers aan de Werkgroep Toekomstvisie Schoolspeelplaatsen	51
3.3.	Andere gesprekspartners.....	51
3.4.	Deelnemers aan de uitwisselingsnamiddag veiligheid en risico's	52
3.5.	Instanties die scholen ondersteunen.....	52

Een kwaliteitsvolle en toekomstgerichte schoolspeelplaats is...

... rijk aan variatie, voor ieders welbevinden

elk kind/jongere vindt er z'n plek en voelt er zich goed, ook wie minder mobiel is of beperkingen heeft, wie behoefte heeft aan rust en veiligheid, of juist aan actief uitleven

... een kans op dagelijks contact met natuur

om tot rust te komen en om vertrouwd te raken en zich verbonden te voelen met onze natuur en haar rijke biodiversiteit

... goed voor de gezondheid en voor het leefmilieu

de speelplaats stimuleert beweging in de buitenlucht, heeft een positieve invloed op het leefmilieu en op zowel fysieke als mentale gezondheid van de gebruikers

... een verruiming van het klaslokaal, een inspirerende leeromgeving

door vrij spel leren kinderen spontaan en bouwen ze ervaring en risicocompetenties op, maar ook voor diverse lessen biedt de leerrijke buitenruimte vele voordelen

... een dynamische omgeving die de gebruikers zelf mee vormgeven

door participatie van leerlingen, leerkrachten, ouders, onderhoudspersoneel, ... ontstaat enthousiasme, betrokkenheid en verantwoordelijkheidszin

... ingebed in het pedagogisch project van de school

de speelplaats draagt de visie en cultuur van de school uit, zoals: open voor ontmoeting, rijk aan variatie, met aandacht voor duurzaamheid, stimuleert beweging en creativiteit, toont ruimte voor verandering en eigen inbreng van de leerlingen

... een prikkelende plek voor kunst, creativiteit en techniek

de speelplaats kan een openlucht tentoonstellingsruimte zijn, en biedt kansen voor speel- en leerervaringen met muziek, techniek, constructie, beeldende kunsten enz.

... indien mogelijk en wenselijk ook open voor breed en multifunctioneel gebruik

multifunctioneel en ruimte-efficiënt, met oog voor de behoeften van de omgeving zoals veilige opvang, (groene) ontmoetingsplek of medegebruik door verenigingen, overheidsdiensten, burgers,...

1. KADER

Deze tekst werd in 2014-2015 opgesteld binnen het kader van Pimp je speelplaats, een initiatief van ARGUS, Cera, KBC en Klasse en heeft als doel een bijdrage te leveren voor een betere kwaliteit en betere speel- en leeransen op schoolspeelplaatsen in Vlaanderen en Brussel.

De toekomstvisie is opgebouwd rond acht streefpunten. Deze stemmen tot nadenken en zetten een richting uit. Het zijn geen normen of criteria. Heel wat scholen zijn in realiteit nog ver af van het ideaalbeeld dat in deze toekomstvisie wordt neergezet, en vaak vormt de beschikbare oppervlakte buitenruimte op dit moment een grote beperking.

De streefpunten kunnen echter wel een richtlijn bieden om onder meer nieuwbouwprojecten of verbouwingen van scholen toekomstgericht aan te pakken. Voor scholen kan de tekst een houvast bieden om te werken aan een eigen visie op het gebruik van hun buitenruimte. Voor overheidsdiensten en beleidsmakers binnen diverse beleidsdomeinen - naast onderwijs ook leefmilieu, welzijn, gezondheid, jeugd, stedenbeleid enz. - handvaten en argumenten aanreiken om de beweging in te zetten naar meer kwaliteitsvolle en toekomstgerichte schoolspeelplaatsen in Vlaanderen en Brussel. Zo kan een nieuwe standaard in de plaats komen van de huidige standaard van de saaie grijze betonnen speelplaats.

De tekst focust op de inrichting en het gebruik van de buitenruimte op school. Dit is uiteraard maar een klein onderdeel van het beleid op een school, en vaak zijn er heel wat andere prioriteiten. We benadrukken graag dat een kwaliteitsvolle speelplaats en een goed gebruik ervan, zeker een plaats vinden binnen heel wat lopende acties en beleidsplannen op school - zoals gezondheidsbeleid, pestbeleid, ervaringsgericht leren... - en een bijdrage kunnen leveren voor het oplossen van diverse problemen.

Het rapport geeft weinig zicht op kosten en baten, uitgedrukt in euro's, van kwaliteitsvolle groene speelplaatsen in vergelijking met de huidige standaard grijze speelplaatsen. Het gaat over kosten voor toezicht, onderhoud, aanleg, beheer en baten die nog veel moeilijker in valuta uit te drukken zijn. Hiervoor is meer praktijkonderzoek wenselijk.

Bij dit alles is het belangrijk aan te geven dat de vraag naar een kwaliteitsvolle en groenere schoolspeelplaats in grote mate ook van de leerlingen zelf komt, schoolinfrastructuur en groen staan hoog op hun verlanglijstje.

Het rapport omvat naast de toekomstvisie - die is opgebouwd rond acht streefpunten - ook een uitvoerige argumentatie, beeldmateriaal, praktijksuggesties en beheertips, dit bij wijze van naslagwerk. Referenties en alle leden van de werkgroep die meewerkten aan deze tekst, zijn te vinden achteraan het rapport.

DE TOEKOMSTVISIE SAMENGEVAT IN ACHT STREEFPUNTEN

Acht streefpunten voor kwaliteitsvolle en toekomstgerichte schoolspeelplaatsen

1. Rijk aan variatie, voor ieders welbevinden

Op een gevarieerde en groene speelplaats voelen leerlingen zich **gelukkiger** dan op een klassieke grijze speelplaats. Ze vervelen zich minder en er is minder negatief gedrag.

Naast een gevarieerde **infrastructuur** door middel van inrichting en groen, is ook een gevarieerd **activiteitsaanbod** belangrijk (begeleide en niet-begeleide activiteiten), het materiaalaanbod en de manier waarop **begeleiding en afspraken** worden opgevat. Hierbij blijft wel de vrije keuze van leerlingen vooropstaan om al dan niet deel te nemen aan georganiseerde activiteiten tijdens de pauzes. Het is goed om leerlingen en leerkrachten eigen initiatief en verantwoordelijkheid te laten nemen voor een goede invulling van de pauzes. Een kwaliteitsvol ingerichte speelplaats en een doordachte ligging van sanitair en toegangen, biedt goede mogelijkheden voor toezicht en begeleiding. Daarvoor hoeft alles op de speelplaats niet noodzakelijk vanuit één punt te overzien zijn, het is goed om ook geborgen 'verstopplekjes', zonering en hoekjes op de speelplaats te hebben. Om pestgedrag op deze plekken die aan het oog van leerkrachten ontsnappen, te vermijden, is het belangrijk leerkrachten warm te maken voor speelplaatsbegeleiding en een meer 'actief' toezicht. Aanspreekbaarheid van leerkrachten tijdens de pauzes, en informele contacten tussen leerlingen en leerkrachten tijdens spel, zijn immers belangrijk voor het welbevinden en een gevoel van veiligheid voor de leerlingen. Uiteraard moeten negatief gedrag en pesten integraal worden aangepakt, een kwaliteitsvolle speelplaats is slechts één van de elementen die kunnen bijdragen tot een oplossing.

Een gevarieerde speelplaats komt tegemoet aan ieders **(bijzondere) behoeften**. Ook wie minder mobiel is, wie behoefte heeft aan rust en veiligheid, of juist aan zich actief uitleven, komt aan zijn trekken op de speelplaats en kan de pauzes zinvol invullen. Het gaat daarbij zowel om bereikbaarheid en brede toegankelijkheid als om bruikbaarheid en bespeelbaarheid, en het aanspreken van alle zintuigen. Niet alles hoeft voor iedereen bruikbaar te zijn, maar de inclusiegedachte en universele bruikbaarheid hoort toch voorop te staan bij de (her)aanleg van schoolspeelplaatsen. We verwijzen hierbij ook naar het M-decreet met vanaf het schooljaar 2015-2016 maatregelen voor een meer **inclusief onderwijs** in Vlaamse scholen.

Variatie is hierbij het toverwoord. Variatie in ondergrond: zowel verharding als onverhard terrein, zand, gras, aarde, grind, ...). Variatie in reliëf: er zijn (iets) hogere en lagere plekkjes, die een andere beleving geven op de speelplaats, een bult of een greppel biedt weer andere speel- of zitkansen. Variatie in spelzones: zowel rustige hoekjes als zones voor actief spel en sport, waardoor iedere leerling naargelang waar hij of zij op dat moment zin in heeft, of wat hij of zij kan en durft, altijd wel iets vindt om te doen. Daarbij moet men zich realiseren dat een ruimte met veel variatie er wat minder strak en net kan uitzien.

2. Kansen voor dagelijks contact met natuur

Een toekomstgerichte speelplaats is geen grijze stenige vlakte. Je vindt er diverse planten, insecten en soms ook andere dieren, ook al is de speelplaats klein en/of in een erg verstedelijkte omgeving gelegen. Groen is essentieel in de buitenruimte op school.

Kinderen en jongeren - en volwassenen ook trouwens - hebben immers baat bij **natuurbeleving** en contact met natuur in hun dagelijkse leefomgeving, om **tot rust te komen** maar ook om vertrouwd te raken en zich verbonden te voelen met onze natuur en haar rijke biodiversiteit. De speelplaats verandert mee met de seizoenen. Een fruitboom, bessenstruik of schoolmoestuin biedt kinderen en jongeren de kans te ervaren dat ons voedsel groeit in de natuur, wat voor velen tegenwoordig niet meer zo vanzelfsprekend is. Alleen al de aanwezigheid van groen op school blijkt bovendien doorslaggevend voor natuurbewust gedrag in het volwassen leven. We verwijzen naar de '**groene pedagogiek**', de kansen die groen biedt voor kinderen om zich te ontwikkelen en zich goed te voelen. Sommige gedrags- of leerproblemen zijn bovendien buiten makkelijker en effectiever aan te pakken dan binnen in de klas.

Elke schoolspeelplaats kan een verscheidenheid aan planten en dieren herbergen en zo een steentje bijdragen tot het behoud van onze **biodiversiteit**. Al ligt deze bijdrage ook vaak in de educatieve waarde, het bevorderen van kennis en natuurbewustzijn bij kinderen, eerder dan in het effectief bieden van biotopen voor een diversiteit aan (zeldzame) soorten. Groene schoolspeelplaatsen kunnen een belangrijke stapsteen zijn in het **groene netwerk**. Het is raadzaam voor inheemse plantensoorten te kiezen, die goed aangepast zijn aan de lokale standplaats en omstandigheden. Ten eerste als bijdrage voor het behoud en de verspreiding van deze plantensoorten, ten tweede om een verscheidenheid aan inheemse insecten en andere diersoorten aan te trekken en ten derde ook om het beheer en onderhoud te vergemakkelijken en ziektes en plagen zoveel mogelijk te vermijden, en tenslotte om kinderen en jongeren vertrouwd te maken met onze inheemse flora en fauna.

3. Goed voor de gezondheid en voor het leefmilieu

Een gevarieerde groene speelplaats is bevorderlijk voor zowel de fysieke, mentale als sociale gezondheid. De speelplaats nodigt leerlingen en schoolteam uit te **bewegen**, biedt kansen om tot **rust** te komen en stimuleert **sociale interactie**. De inrichting van de speelplaats vormt zo een onderdeel van het gezondheidsbeleid van de school (cfr. programma Gezonde School). De fysieke context van de school heeft immers een grote **invloed op het gezondheidsgedrag**. Een kwaliteitsvolle ruimte en (her) inrichting stimuleert de gezonde keuze. Naast inrichting dient ook voldoende aandacht te gaan naar vorming, afspraken (vb actief toezicht), zorg en begeleiding.

Een toekomstgerichte schoolspeelplaats draagt bij tot een beter leefmilieu. Een doordachte beplanting met diverse soorten, bomen, struiken, klimplanten (gevelgroen) en eventueel ook dakvegetatie verbetert de **luchtkwaliteit**, vermindert het gehalte aan fijn stof in de lucht, zorgt voor schaduw en een matiging van de **temperatuur**, kan het geluid wat dempen enz. Ook voor de gezondheid van de gebruikers maakt beplanting op deze vlakken dus een wereld van verschil: een natuurlijke zonnewering voor de klas (in de winter zondoorlatend, in de zomer schaduwgevend), een sterk verkoelend effect op hete dagen, en wat een verschil maakt (gevel)groen tegenover kale stenen muren in de **geluidsintensiteit** tijdens pauzes!

De keuze voor waterdoorlatende ondergronden in plaats van gesloten verharding en het inbrengen van vegetatie verminderen de daling van de **grondwatertafel** en de overbelasting van rioleringen - en bijhorend overstromingsgevaar - tijdens periodes met hevige regenval. En uiteraard worden kwaliteitsvolle speelplaatsen milieuvriendelijk beheerd, **zonder pesticiden of herbiciden**. Sinds 1 januari 2015 is het gebruik hiervan op school trouwens ook bij wet verboden.

4. Een verruiming van het klaslokaal, een inspirerende leeromgeving

Gevarieerde groene speelplaatsen bieden heel wat leerkansen, maar uiteraard is het spelen op zich ook uiterst waardevol, zonder hier een duidelijke finaliteit aan te hoeven koppelen. Ten eerste ontwikkelen en oefenen kinderen tijdens vrij spel spontaan allerlei noodzakelijke **vaardigheden**. Hun motoriek gaat flink vooruit, behendigheid, klimmen en klauteren, ... Tijdens het vrij spelen en ontdekken bouwen ze **spontaan heel wat kennis** op over de aanwezige planten- en diersoorten, ze worden er uitgedaagd problemen op te lossen en ze ervaren er de effecten van belangrijke fysische en biologische krachten en processen. Als kinderen en jongeren een referentie hebben naar wat ze zelf hebben gezien, gemaakt, ervaren, dan is het makkelijker om de verklaring ervoor later ook te begrijpen en te studeren. Denk maar aan het verdampen van water, het hefboomeffect om een zware steen op te heffen, communicerende vaten bij het spelen met zand en water, de verkleuring van bladgroen in de herfst, ... Ook **voor lessen** wiskunde, drama, biologie, plastische of lichamelijke opvoeding enz. zijn leerlingen - zowel in basis- als secundair onderwijs- gebaat bij een goed gebruik van zowel binnen- als buitenruimte en een kwaliteitsvolle inrichting ervan. Een gevarieerde groene buitenruimte biedt immers schitterende kansen tot ervaringsgericht leren en een betere concentratie voor bijvoorbeeld leesopdrachten. Een goed gelegen buitenklas of zitarena kan daarbij heel bruikbaar zijn.

Wanneer kinderen in een groene buitenruimte hun eigen plek en vrienden vinden, ontwikkelen ze sterke **sociale vaardigheden** en smeden er vriendschappen voor het leven. Hun creativiteit, samenspel en organisatietalent worden er tijdens momenten van vrij spel uitgedaagd en er zijn heel andere kansen tot ontmoeting dan binnen in de klas.

Kinderen die de kans krijgen om te spelen in een natuurlijke en uitdagende omgeving, leren hun eigen grenzen kennen - wat kan ik en wat lukt me (nog) niet? - en bouwen de nodige **'risicocompetenties'** op. Zo leren ze zelf risico's in te schatten en er veilig mee om te gaan. Voor de inrichting van de buitenruimte wordt nauw samengewerkt met de verantwoordelijken voor veiligheid en preventie, en wordt een doordachte afweging gemaakt tussen uitdaging en veiligheid, waarbij onaanvaardbare risico's worden vermeden. Echter, een kwaliteitsvolle speelplaats is niet vrij van - aanvaardbare - risico's en uitdagingen. Het is raadzaam de preventieadviseur e.a. nauw te betrekken bij (her)inrichting van de speelplaats, en hier met het leerkrachtenteam regelmatig rond te werken en visie uit te bouwen.

Een groene omgeving bevordert ook de **leerprestaties** in de klas, de concentratie en het leren. Louter al het uitzicht vanuit de klas op groen in vergelijking met gebouwen, biedt op dit vlak al voordelen.

5. Een dynamische omgeving die de gebruikers zelf mee vormgeven

Door **actieve betrokkenheid** van leerlingen, leerkrachten, (groot)ouders, onderhoudspersoneel, ... groeien enthousiasme, betrokkenheid en verantwoordelijkheidszin. Even belangrijk als het resultaat is dus het proces, de manier waarop de buitenruimte en de invulling van de pauzes vorm krijgen. Goede regels en afspraken zijn gedragen door zowel leerlingen als leerkrachten. Belangrijk is dat het **nooit helemaal af** is, telkens weer is er ruimte voor wat verandering en enkele nieuwe ideeën. Er komen immers ook elk jaar nieuwe leerlingen, ouders en personeel.

Daarnaast is er ook nog de regelmatige controle of alles nog wel veilig is, het onderhoud en het regelmatig verhelpen van de 'kinderosie' door het veelvuldig gebruik (vb. zand aanvullen, speelheuvel ophogen, opnieuw aanplanten...). Voor dit alles is het erg belangrijk beheerbewust te ontwerpen en van bij het begin ook een beheerplan voor de buitenruimte op te maken.

Door al deze actoren actief te betrekken bij de (her)inrichting van hun buitenruimte, hen de kans te geven er samen aan te bouwen en er hun plek van te maken, ondervinden zij dat ze zelf iets kunnen bijdragen aan hun leefomgeving en iets ten goede kunnen veranderen. Zo ontkiemt actief **burgerschap**. De rol die leerlingen zelf mogen opnemen in o.a. de vergroening van de speelplaats blijkt bovendien mee bepalend voor de effectiviteit van de beoogde attitudeverandering.

Door ouders, leerkrachtenteam, leerlingen, onderhoudspersoneel, veiligheidsverantwoordelijken enz. van bij het begin actief te betrekken bij de (her)inrichting van de speelplaats, en rekening te houden met hun ideeën en wensen, wordt een sterk **draagvlak** gecreëerd en **enthousiasme** om ook samen de handen uit de mouwen te steken voor aanleg en voor het latere beheer. Deze vrijwillige inzet wordt blijvend gevoed door vanuit de school sterk in te zetten op informatie, communicatie en zorg voor aangename leuke (werk)momenten. Een kwaliteitsvolle speelplaats - en het proces van aanleg, gebruik en beheer - biedt bovendien uitstekende kansen voor het aanzwengelen van actieve **ouderbetrokkenheid** op school, kansen voor ouders om elkaar beter te leren kennen, en zelfs een positief effect op de buurt.

6. Ingebed in het pedagogisch project van de school

De speelplaats draagt mee de **visie en cultuur van de school** uit. Daarin kunnen bijvoorbeeld volgende punten centraal staan: open voor ontmoeting, rijk aan variatie, aandacht voor duurzaamheid, stimulerend voor beweging en creatief spel, ruimte voor verandering en eigen inbreng van de leerlingen... Aandacht voor de speelplaats draagt bovendien bij tot een **positief imago** van de school. De speelplaats is vaak een 'visitekaartje' van de school, zichtbaar voor buitenstaanders.

Een gedragen visie op de invulling van pauzes en op de **betekenis en het gebruik van de buitenruimte** is fundamenteel: hoe kijkt de school naar spelen en pauzes, welke betekenis geeft de school aan haar buitenruimtes en welke functies ziet de school hier, welke activiteiten wil men er stimuleren, hoe kijkt men naar veiligheid en hoe gaat men om met los spel- of bouw materiaal, enz. De school gebruikt haar kwaliteitsvolle buitenruimten niet enkel voor ontspanning tijdens de pauzes, maar benut die ruimte ook voluit voor diverse lessen. Binnen- en buitenruimten vormen immers samen de leeromgeving.

De **visie op speelplaatswerking** wordt gedragen door directie en leerkrachtenteam, en er is aandacht voor kwaliteitsvolle speelplaatsbegeleiding (actief toezicht).

7. Een prikkelende plek voor kunst, creativiteit en techniek

Een schoolspeelplaats kan naast een ruimte voor ontspanning en een leeromgeving ook een openlucht **tentoonstellingsruimte** zijn, waar kunstwerken van leerlingen een plek krijgen, waar poëzie tot zijn recht komt, en waar - eventueel onder begeleiding van een kunstenaar - ook een creatief project tot stand kan komen zoals bijvoorbeeld een muurschildering, mozaïek of land-art.

Een kwaliteitsvolle speelplaats biedt kansen **voor speel- en leerervaringen met muziek, techniek, constructie, beeldende kunsten enz.** Dit zowel tijdens vrij spel als tijdens de lessen. We verwijzen hier ook naar de opkomst van de zogenaamde STEM-richtingen.

Een gevarieerd en groen terrein biedt heel wat kansen om diverse vormen van spel aan bod te laten komen, en **prikkelt de creativiteit** en het oplossingsgericht denken bij kinderen. Ook het aanbieden van extra / wisselend / los materiaal zet aan tot creatief spel en fantasie. De beschikbaarheid van natuurlijke materialen en een diversiteit aan plantensoorten, kleuren, vormen en maten zijn hierbij niet te onderschatten.

8. Indien mogelijk en wenselijk: open voor breed en multifunctioneel gebruik

Ruimte wordt steeds schaarser. **Multifunctioneel en ruimte-efficiënt** gebruik van de buitenruimte op school - met oog voor de **behoeften van de omgeving** - kan in dit licht een grote meerwaarde bieden. Afspraken en **samenwerking** voor aanleg, gebruik en beheer van de buitenruimten, met gemeente, verenigingen, buurtorganisaties of aanpalende rusthuizen, bedrijven, instellingen, andere scholen of dergelijke, kunnen belangrijke voordelen opleveren voor zowel de school als deze andere partijen. Naast de functie van schoolspeelplaats kan de buitenruimte op school in sommige gevallen ook functioneren als ontmoetingsplek voor de buurt, of buiten de schooluren worden gebruikt door verenigingen/diensten/burgers, ... Medegebruik door de buurt is echter niet overal mogelijk noch wenselijk. Veel hangt af van de lokale situatie, de draagkracht en de schaalgrootte. Een publiek toegankelijke ruimte vraagt bovendien een robuuste, 'monkey proof' inrichting. Medefinanciering van aanleg, beheer en onderhoud door de gemeente of stad kan hierbij een uitkomst bieden.

Een kwaliteitsvolle buitenruimte op school kan in een sterk verstedelijkte buurt een groene oase vormen, met **positieve effecten voor de buurtbewoners**, zelfs als deze ruimte is afgesloten voor publiek gebruik. Maar een toegankelijke groene buitenruimte vergroot echter ook de kansen op ontmoetingen en informele contacten tussen buurtbewoners. Het positief effect wordt nog sterker als zij ook actief worden betrokken bij de aanleg en het beheer van deze ruimte.

Een **doordachte inplanting** van gebouwen, toegangen en buitenruimten is van cruciaal belang om de mogelijkheden voor breed en multifunctioneel gebruik van de buitenruimte open te houden. Bij nieuwbouw en verbouwingen mag de kans niet worden gemist om al vanaf de ontwerpfase van de gebouwen rekening te houden met de kwaliteiten en functies van de buitenruimte. Het loont de moeite om naast expertise voor ontwerp van schoolgebouwen ook de juiste expertise te eisen voor ontwerp van een kwalitatieve en toekomstgerichte buitenruimte.

2. ACHTERLIGGENDE ARGUMENTATIE EN INFORMATIE

2.1. Rijk aan variatie voor ieders welbevinden

2.1.1. ARGUMENTEN

Op een gevarieerde en groene speelplaats **voelen leerlingen zich gelukkiger** dan op een klassieke grijze speelplaats. Ze vervelen zich minder en er is minder negatief gedrag. Naast variatie door middel van inrichting en groen, is ook het **activiteitenaanbod** belangrijk, en de manier waarop **begeleiding en afspraken** worden opgevat.

Een gevarieerde speelplaats komt tegemoet aan **ieders (bijzondere) behoeften**. Ook wie minder mobiel is, wie behoefte heeft aan rust en veiligheid, of juist aan zich actief uitleven, komt aan zijn trekken op de speelplaats en kan de pauzes zinvol invullen. Variatie is hierbij het toverwoord.

Welbevinden

- Het welbevinden van jongere leerlingen (groep 4 en 5, dat is 2e en 3e leerjaar in België) op een grijs schoolplein is lager dan het welbevinden van oudere leerlingen (groep 6 of in België 4e leerjaar). Op een groen schoolplein wordt dit verschil echter niet gevonden. Een groen schoolplein lijkt een positief effect te hebben op het welzijn van jongere leerlingen; ze vinden school leuker, hebben meer vrienden en worden minder gepest. (Groene schoolpleinen. Een wetenschappelijk onderzoek naar de effecten voor basisschoolleerlingen. Dr. Jolanda Maas et al., Vrije Universiteit Amsterdam, april 2013)
- Op groene schoolspeelplaatsen wordt minder gepest, blijkt uit een onderzoek van het Nederlandse Alterra 'Meer groen op het schoolplein: een interventiestudie', De effecten van het groen herinrichten van schoolpleinen op de ontwikkeling, het welzijn en de natuurhouding van het kind, Alterra Wageningen UR, oktober 2013).
- Het Engelse project 'Learning through Landscapes' meldt dat er na het herinrichten van het schoolterrein minder agressie en pestgedrag is doordat er meer plekken zijn voor kleine groepen kinderen met verschillende bewegingsbehoeften.
- Wie zichzelf mag zijn tijdens de pauze en zich positief betrokken voelt (bijvoorbeeld bij de organisatie van activiteiten en de inrichting van de speelplaats) heeft meer zin om te studeren en een diploma te halen. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van het Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Een ontspannende pauze zorgt ervoor dat scholieren hun batterijen opladen en nadien rustig naar de klas gaan. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van het Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Groene schoolpleinen worden meer gewaardeerd. Een groen schoolplein verbetert het welbevinden van jonge leerlingen. Er zijn niet meer of minder ruzies op groene schoolpleinen. (Groene schoolpleinen. Een wetenschappelijk onderzoek naar de effecten voor basisschoolleerlingen. Samenvatting. Maas, Hovinga et al., 2013)
- Een kind kan zich alleen positief ontwikkelen in een omgeving waarin het zich veilig en vertrouwd voelt. Een stimulerend pedagogisch klimaat waarin kinderen zich vrij kunnen ontwikkelen, houdt rekening met de behoeften van kinderen. (Van Eijkeren, 2005) Kinderen hebben behoefte aan goede relaties, aan competentie en aan autonomie (Stevens).

Begeleiding en toezicht, activiteitenaanbod

- Het onderzoek 'Verschil op de speelplaats' onderscheidt onder meer volgende hefbomen voor goed samenleven op de speelplaats: activiteiten en animatie, toezicht en begeleiding, afspraken en regels. Dit onderzoek spitst zich toe op secundaire scholen. Naast de buitenspeelplaats vraagt dit onderzoek ook aandacht voor andere ruimtes op school, zoals kreukelzones - waar veel scholieren tijdelijk samenkomen (lockers, sanitair, fietsenstalling) - en transitzones (verbindingsplekken zoals de gang of inkomhal). Beleven scholieren bepaalde kreukelzones als knusse of favoriete plekken? Zorg op de speelplaats voor andere knusse plekken en probeer alles wat scholieren in de kreukel- en transitzones aantrekt, eens op de speelplaats te realiseren. ('Maak het verschil op de speelplaats', Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014).
- Bij het evaluatie-onderzoek Groene Schoolpleinen in Nederland, merkte een school op dat het toezicht houden op het groene schoolplein lastiger was met alle nieuwe speelelementen en de hoogteverschillen. Door een klimrek kun je heen kijken maar door een heuvel natuurlijk niet. Je hebt geen overzicht meer over

het hele plein. Scholen lossen dit op door meer rond te lopen en/of met meer mensen te surveilleren. (Eindrapport Groene Schoolpleinen, Fonds 1818, uitgevoerd door SME Advies Utrecht, september 2014)

- In het onderzoek van Jolanda Maas et. al, naar de effecten van groene schoolpleinen voor basisschoolleerlingen in Nederland, lezen we volgende bevindingen met betrekking tot toezicht. De directeur van school De Lindt (groen-grijs) is van mening dat de wijze waarop de school de surveillance in de pauze organiseert sterk verbonden is met het aantal ruzies op het schoolplein. Doordat de eigen leerkracht met de leerlingen buiten is, kunnen problemen direct bespreekbaar worden gemaakt in de klas en komen ruzies weinig voor. Leerkrachten geven aan dat sommige delen van het schoolplein niet gebruikt mogen worden. De redenen verschillen: veiligheid, ontbreken van overzicht, beschermen van struiken en pas ingezaaid gras, en modder in de school. Ouders van kinderen met een groen schoolplein geven vaker aan (47,5%) dat een kind niet overal mag spelen op het schoolplein, dan ouders van een groen-grijs en een grijs schoolplein (resp. 10,5% en 26,4%). Ouders van kinderen met een groen schoolplein geven vaker aan dan de ouders van kinderen met groen-grijze schoolpleinen, dat er soms problemen zijn omdat de leerkracht niet het hele plein kan overzien. (Groene schoolpleinen. Een wetenschappelijk onderzoek naar de effecten voor basisschoolleerlingen, Dr. Jolanda Maas et al., Vrije Universiteit Amsterdam, april 2013)
- Uit onderzoek door Craig, Pepler en Atlas (2007) is gebleken dat pesten het meest voorkomt op de speelplaats. "The frequency of bullying was higher in the playground (4,5 episodes per hour) than in the classroom (2,4 episodes per hour)." In het boek van Ken Rigby wordt ook beschreven dat pesten het meest plaatsvindt op plaatsen waar leraren niet in de buurt zijn. Op school is dat het speelplein. Er blijkt zelfs een verband tussen pestproblemen en het aantal leerkrachten dat toezicht houdt tijdens de pauzes of onbewaakte momenten." (Van den Broek, 2006) Maar ook de ruimte is een belangrijke factor. "Waar verveling troef is en waar te veel individuen te weinig ruimte hebben, is het wachten op conflicten. En zeg maar dag tegen het veilige schoolklimaat." (Went & Van Gelder, 2010, art. Onderwijsblad)
- Aandachtspunten voor activerend toezicht bij kleuters, gebaseerd op een onderzoek van Deforge et al. (2011) zijn
 - autonomie ondersteunen: laat kinderen mee beslissen en keuzes maken in bewegingsspeel, ondersteunend in plaats van controlerend taalgebruik, verbale motivatie als beloning om te bewegen in plaats van extrinsieke beloningen zoals snoep, informatie geven op kindermaat en de voordelen van bewegen benadrukken
 - competentie: activiteiten en spel op kindermaat zodat kinderen succeservaringen beleven, tips geven hoe de kinderen zelf actief kunnen spelen, eventueel groepjes af en toe splitsen volgens voorkeur van bewegingsactiviteiten
 - verbondenheid: zelf meedoen als begeleider, of tenminste de kinderen aanzetten tot beweging, hierbij interesse en plezier tonen, extra aandacht voor meisjes, kinderen bij naam aanspreken, ouders betrekken bij het bewegingsverhaal, verwijzen naar bewegingsaanbod in de buurt en in samenwerking met gemeente, sportclubs enz. in de buurt.
- In Vlaanderen vinden we nagenoeg geen onderzoek over toezicht en begeleiding op (groene) schoolspeelplaatsen. Uit praktijkervaring van EcoHuis Antwerpen (EcoScholen) blijkt dat leerkrachten aangeven dat toezicht houden na de vergroening van de speelplaats veel aangener is dan daarvoor.

Beperkingen en bijzondere behoeften

- Kinderen beseffen al vroeg dat ze in de natuur rustiger worden. Dat is een belangrijke ontdekking voor alle kinderen, maar zeker voor kinderen met impulsief/druk gedrag. Onderzoek van onder meer Agnes van den Berg wijst uit dat spelen in een natuurlijke omgeving positieve effecten heeft voor kinderen met ADHD. (Berg, Agnes van den, Natuur als therapie bij ADHD, literatuurstudie, interviews met deskundigen en empirisch onderzoek, Alterra Wageningen, 2011)
- Kinderen met ADHD kunnen zich beter concentreren tijdens of na een verblijf in een natuurlijke omgeving (Faber Taylor & Kuo, 2009; Van den Berg, 2011). De ADHD-symptomen van kinderen verbeterden met 30% bij buitenactiviteiten in de natuur in vergelijking met buitenactiviteiten in stedelijke omgeving en drie keer zoveel vergeleken met binnenactiviteiten (RSPB, 2007).
- Vanaf het schooljaar 2015-2016 worden de maatregelen voor een meer inclusief onderwijs geleidelijk ingevoerd, zoals bepaald in het M-decreet. 'M' staat hierbij voor maatregelen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften. Het spreekt voor zich dat dit nieuwe wettelijke kader een duidelijk argument is om ook de buitenruimte op school divers in te richten, ook voor leerlingen met diverse behoeften en beperkingen.
- Kinderen met beperkingen zijn in de eerste plaats kinderen, die net als andere kinderen willen spelen, ontdekken, grenzen verkennen en zich willen ontwikkelen. Als ze de kans krijgen, genieten sommigen ervan uit hun rolstoel te klimmen en van een bult af te rollen, genieten autistische kinderen van de rust bij hun eigen plekje, een kruk kan een zwaard worden en een rolstoel een koets. In het boek 'Allemaal spelen'

bundelen de Nederlandse organisaties Springzaad, Stichting Oase, De Speeltuinbende, de Schellerdriehoek en vele anderen praktische tips en visie voor de realisatie van speelplekken waar kinderen met en zonder beperking samen kunnen spelen.

- Kinderen met een visuele beperking beleven vaak geuren - bijvoorbeeld een hoekje met muntplanten - en tastzin - bijvoorbeeld kneden in klei en woelen in zand - en geluiden - bijvoorbeeld ruisende ratelpopulier - heel intensief. Mensen zonder beperking zijn vaak erg visueel ingesteld, het is goed om ook de andere zintuigen aan te spreken. Veel kinderen met een auditieve stoornis of autismespectrumstoornis appreciëren rustige plekjes met veilige rugdekking, van waaruit ze de speelplek kunnen overzien in een prikkelarme omgeving. Ook contact met dieren kan rust brengen. Veel kinderen met een verstandelijke beperking beleven de wereld vooral lichamelijk, en kunnen erg genieten van geuren, kleuren, of gewoon zand door hun vingers te laten glijden. Een snoezelplek kan een waardevolle aanvulling zijn op de natuurspeelplaats. (Allemaal spelen, een publicatie van Stichting Oase, 2012)

2.1.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING EN BEHEER

Welbevinden

- Zoek naar een evenwicht tussen georganiseerde speelruimte en ruimte voor spontaan spelen. Voor kleuters, kinderen, tieners moet de ruimte herkenbaar en aantrekkelijk zijn. Dat betekent niet dat er afzonderlijke ruimtes moeten zijn per leeftijdscategorie maar wel dat de infrastructuur dient in te spelen op hun specifieke noden. Die ruimte is niet wat ze is, maar wat kinderen ermee doen, en dat kan en mag elk moment weer iets anders zijn. (Visie op speelpleininfrastructuur, Vlaamse Dienst Speelpleinwerk, 2014)
- Om geborgenheid te creëren waardoor (jonge) kinderen zich meer op hun gemak voelen, zijn gezellige hoeken, verschillende zones, heuvels (overzichtsplekjes) en verborgen kantjes nodig. Vrolijke kleuren en een herkenbare structuur dragen bij tot een gevoel van veiligheid en geborgenheid. (Visie op speelpleininfrastructuur, Vlaamse Dienst Speelpleinwerk, 2014)
- Hoe gevarieerder, uitdagender en speelser de infrastructuur is, des te groter de kans dat alle kinderen intens kunnen gaan spelen. Ze zijn dan 100% betrokken en verliezen zichzelf helemaal in hun spel. Vier basisvoorwaarden om kinderen echt tot intens spel te laten komen, zijn
 - vrijheid:** kunnen kinderen kiezen wàr ze spelen, kunnen ze zelf op verkenning, is er ruimte voor eigen invulling of aanpassing van de ruimte?)
 - interesse:** is de ruimte aantrekkelijk, speels, kleurrijk, herkenbaar, prikkelend?
 - comfort:** is de ruimte herkenbaar gestructureerd, maar zijn er toch ook geborgen hoekjes?
 - uitdaging:** zijn er plekken 'anders dan anders' die kinderen uitdagen, is er ruimte voor ontdekking, en om fysieke grenzen te verleggen, iets te durven?
 (visie speelpleininfrastructuur, Vlaamse Dienst Speelpleinwerk, 2014)
- Kleuterklassen zijn vaak heel mooi en boeiend ingericht met verschillende hoeken en veel variatie. Waarom zouden diverse speelhoeken buiten op de speelplaats niet kunnen? (Denise Nieuwejaers, Karel De Grote Hogeschool, gesprek 2014)

Begeleiding en toezicht, activiteitsaanbod

- Voor veiligheid en geborgenheid (verstopplekjes) is het verstandig om bij het ontwerp of de herinrichting te denken aan overzichtsplekken van waaruit een leerkracht zicht heeft op de speelplaats, en overwegend lage struiken te planten. (P. Dekeyser in Klasse, 1997, 9.31)
- Een gevarieerde groene speelplaats met verstopplekjes vereist een andere manier van toezicht dan een klassieke en overzichtelijke betegelde speelplaats. Het vergt van leerkrachten meer actief circuleren, stimuleren tot zelfs actief deelnemen aan het spel. Uit ervaringen van leerkrachten blijkt wel dat het toezicht hier eerder makkelijker dan moeilijker is (minder verveling en negatief gedrag). Toezicht hoeft geen last te zijn, het kan leerkrachten net positieve energie geven. (Ervaringen in Vlaams-Brabant en Gent, excursie 15 oktober 2014)
- Een verplicht uurtje toezicht om te waken over de regels en defecten te signaleren? Of begeleiding op de speelplaats, waarbij leerkrachten de leerlingen op een andere manier ontmoeten en leren kennen en er tijd is voor een oprecht geïnteresseerde babbel, stimuleren tot spel of zelfs eens actief meedoen? Informeel contact heeft een positief effect op het gevoel waarmee scholieren op school zitten. De kwaliteit van het contact tussen 'toezichters' en de leerlingen maakt een verschil. (naar Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- In de praktijk zien we meestal maar één surveillant voor de volledige speelplaats. Is er veel buitenruimte, dan mogen kinderen daarom vaak niet de volledige ruimte gebruiken in de pauzes. Het is belangrijk leraren warm te maken voor meer 'speelplaatswerking'. De infrastructuur kan toezicht makkelijker of moeilijker

maken. Praktisch voorbeeld: om van op de speelplaats naar toilet te gaan, moeten leerlingen nu vaak door het schoolgebouw. Het is voor toezicht in de pauzes makkelijker als het sanitair rechtstreeks toegankelijk is van op de speelplaats (buitendeur). (uit gesprek met VSKO, 2014)

Variatie en ruimte voor iedereen

- Een belangrijk aandachtspunt is ook de toegankelijkheid en bespeelbaarheid van de speelplaats voor kinderen/personen met een beperking. Het is elementair een doordachte verharding te voorzien, waardoor je bijvoorbeeld ook met een rolstoel naar alle gebouwen, ingangen maar ook leuke speelplekken toe kan.
- Het uitgangspunt van het Toegankelijkheidsbureau is "we zijn gehandicapt als we ons in een omgeving bevinden die niet toelaat om optimaal te functioneren". Met inrichtingsmaatregelen kan een speelplaats ook voor kinderen en volwassenen in rolstoelen, blinden en slechtzienden, doven en slechthorenden, personen met mentale handicaps of tijdelijke handicaps een pak beter bereikbaar, toegankelijk en bruikbaar worden. Technische richtlijnen voor ontwerp van toegankelijk publiek domein zijn te vinden in het Vademecum Toegankelijk Publiek Domein (2009) van het Agentschap Wegen en Verkeer. Op www.entervzw.be/assets/files/Wenkenbladen/Toegankelijkheid_Speeltuinen.pdf is een brochure over toegankelijkheid van speeltuinen te downloaden. (uit informatie van Marcel Wijnker, Toegankelijkheidsbureau, 2014)
- Universal Design vertaalt de inclusiegedachte in termen van infrastructuur. Het gaat over het ontwerpen van producten, ruimtes en diensten voor mensen mét en zonder beperking, ouderen en jongeren, ... Hierbij wordt van bij het begin uitgegaan van een toegankelijkheid voor iedereen, zodat het niet nodig is om achteraf nog allerlei aanpassingen te gaan doen. Het gaat daarbij niet alleen om drempels en hellingen, maar bijvoorbeeld ook om duidelijk verstaanbare communicatie en een leesbare structuur. (visie speelpleininfrastructuur, Vlaamse Dienst Speelpleinwerk, 2014)
- Ontwerpers van speelplekken voor kinderen mét en zonder beperking, vinden concrete informatie over geschikte verhardingsmaterialen, hellingshoeken of maten in het pdf-boek 'Natuurlijk toegankelijk spelen'. Dit is gratis te downloaden op www.springzaad.nl (publicaties).
- Voor kinderen met een beperking is een goede indeling van het speellandschap, met paden, reliëf en beplanting, nog extra van belang omdat het voor hen precies het verschil kan betekenen tussen zich op hun gemak voelen of niet. Zichtlijnen, oriëntatie- en herkenningspunten, open plekken... kunnen helpen. Als belangrijke objecten in het groen zoals een bank, entree van een huisje of startpaal van een klimparcours helder geel zijn dan zijn ze beter onderscheidbaar voor kinderen met een (lichte) visuele beperking. Door bewegende speelelementen - zoals bijvoorbeeld een schommel - te voorzien van een klein belletje, help je visueel beperkte kinderen met een kleine moeite een stapje verder. (Allemaal spelen!, een publicatie van Stichting Oase, 2012)
- Vooral voor kinderen met een loopbeperking is bereikbaarheid van de speelplek een belangrijk aandachtspunt. Niet alleen de ingang moet bereikbaar zijn, maar ook de leuke speelelementen en algemene voorzieningen. De keuze van materialen en verharding, de hellingsgraad en de kleurenkeuzes en contrasten zijn van belang voor de bruikbaarheid voor kinderen met een beperking. (Allemaal spelen!, een publicatie van Stichting Oase, 2012)
- Veel kinderen kunnen overdag uit hun rolstoel naar een andere zitplek schuiven, of laten zich graag eens op de grond zakken om te kruipen of schuiven. Voor hen is het goed als op de speelplaats diverse 'transitiepunten' zijn waar zij uit hun rolstoel kunnen. Voor kinderen met een rolstoel werd vaak een 'zandtafel' geplaatst aan de rand van de zandbak. Het nadeel is dat er vaak door anderen zand op moest worden gelegd en dat ze niet samen 'in' de zandbak zaten. Veel beter is het als ook deze kinderen op de grond kunnen spelen. Dat kan met een gelijkvloerse inloop en een zitplek op hoogte voor de transitie van rolstoel naar zandbak, een 'parkeerplekje' voor de lege rolstoel, een steun om zich op te trekken en weer te laten zakken (het liefst bij de ingang) en een rand waar kinderen met hun rug tegen aan kunnen steunen terwijl ze in het zand zitten spelen. Ook bij een glijbaan is het leuk een transitiepunt te hebben. (Allemaal spelen!, een publicatie van Stichting Oase, 2012)
- De 'Inspiratiebundel Toegankelijkheid' van AGIO en Enter vzw, voor meer toegankelijke scholen, is gratis te downloaden via <http://www.agion.be/Publicaties/InspiratiebundelToegankelijkheid.aspx>. Deze inspiratiebundel wil ontwerpers en bouwheren van scholen informeren, inspireren en ondersteunen om de toegankelijkheid van de schoolgebouwen voor iedereen te optimaliseren. Het is een werkinstrument, met achtergrondinformatie, ontwerpaanbevelingen en inspirerende voorbeelden. Ook het Vademecum Integrale Toegankelijkheid van parken, van het Agentschap voor Natuur en Bos, geeft richtlijnen om een park toegankelijk en bruikbaar te maken voor iedereen.

- Niet alles hoeft voor iedereen bereikbaar en bruikbaar te zijn, maar zeker wel de zitplekken, de educatieve plekken en plekken waar buiten les kan worden gegeven, de moestuin kan perfect met goed toegankelijke paden worden ingericht, maar de speelelementen zullen vaak niet allemaal voor iedereen bruikbaar zijn.

2.1.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIKSUGGESTIES

Toezicht

- Wat als al het schoolpersoneel één keer per maand samen met de scholieren pauze neemt op de speelplaats? (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Neem 'toezicht' eens met heel de school onder de loep, denk ook aan het ondersteunend personeel en onderhoudspersoneel. Misschien kunnen meerdere collega's toezicht doen tijdens de middagpauze? Dat vraagt extra engagement, maar je haalt er wel winst uit: een beter contact met de scholieren, meer rust in de klas, je kan conflicten beter inschatten. Goed toezicht vraagt bepaalde competenties, niet iedereen is hier even goed in. Het is belangrijk dat wie toezicht houdt, zich ook veilig voelt in deze rol. Is dat niet het geval, dan merken scholieren dat op en dat kan uitdagend gedrag of zelfs geweld uitlokken. Een oplossing kan liggen in toezicht in duo's, of naast speelplaatstoezicht ook andere evenwaardige taken verdelen zoals openhouden van de bib of begeleiden van een middagactiviteit. Misschien ontdek je dat een nieuwe omschrijving van 'toezicht' op zijn plaats is. Sommige scholen noemen het 'actief toezicht', of 'speelplaatsbegeleiding', 'speelplaatscoach' of ... (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Het pilootproject De Buitenklas in Nederland biedt leerkrachten in lager en middelbaar onderwijs opleiding en inzicht voor het integreren van natuur in hun dagelijkse lesprogramma. De deelnemers namen groen mee naar binnen, gingen met hun klas naar buiten, en gingen achteraf ook de omgeving op school vergroenen. De ervaringen bleken positief en eye-openers. Enkele citaten: "Ik had nooit verwacht dat De Buitenklas mezelf, als mens en docent, zoveel positieve energie zou geven." "Door meer inzicht over het belang van buiten zijn voor een gezonde ontwikkeling van kinderen, ben ik mezelf ook veel bewuster van de rust die het buiten zijn mij geeft. Voorheen voelde pleinwacht (toezicht) als een lastige verplichting, nu geniet ik ervan." "Mijn manier van lesgeven is veranderd, ik heb meer zin in mijn werk gekregen en ik ben er ook trotser op." (De Buitenklas, pilootproject van Suzan Tuinstra i.s.m. Laura Minderhoud met subsidie van Provincie Noord-Brabant, 2008-2012, Nederland)

Variatie en ruimte voor iedereen

- Praktijkvoorbeeld: heel wat scholen voor bijzonder onderwijs (lager en BUSO) beantwoordden de oproep van Pimp je speelplaats en dienden in januari 2015 hun speelplaatsproject in. Bij de laureaten zien we onder meer BUSO Sint-Jozef in Antwerpen, BUSO Broederschool Lokeren en buitengewoon basisonderwijs Spes uit Anderlecht. Vanaf zomer 2015 kunnen we hun verwezenlijkingen volgen, begin 2016 kan Pimp je speelplaats de resultaten van hun herinrichtingswerken verspreiden. Enkele inrichtingsideeën die vaker terugkomen, specifiek met het oog op de behoeften van leerlingen met beperkingen, zijn onder meer: belevingstuin, alle zintuigen prikkelen (o.a. windklokjes, geluidentuin, geluidenmuur, blotevoetenpaden en zelfs blotewielenpaden, plantenkeuze in functie van geuren en kleuren), herkenbaarheid en structuur, een nestschommel, ...
- Buitengewone basis- en secundaire school De Leerexpert Dullingen heeft - met ondersteuning van EcoScholen Antwerpen - een 'blotehandenpad' aangelegd, met bakken met een variatie aan materialen op armhoogte voor rolstoelgebruikers. De Leerexpert en BUSO Sint-Jozef hebben - met ondersteuning van EcoScholen Antwerpen - een rolstoeltoegankelijke wilgenhut en wilgentunnel geconstrueerd. Verder is er op De Leerexpert ook een natuurleerpad, gemaakt samen met de leerlingen. Voor heel dit project wordt ook met andere scholen samengewerkt, onder meer met SIBSO Marco Polo waar veel OKAN-ners les volgen. Deze uitwisseling zorgt voor een boeiende kruisbestuiving tussen verschillende groepen en leeftijden.
- Praktijkvoorbeeld in Nederland: natuurspeelplek voor kinderen en zonder beperking "Avonturis" in Maassluis (<http://www.acquirepublishing.nl/buitenspelen/avontuurlijk-samen-spelen-in-avonturis-maassluis>)
- Praktijkvoorbeeld bij uitstek voor "variatie" in reliëf, droog-nat, beplanting, los materiaal, natuurlijke speellandschappen, ... op een beperkte oppervlakte, is De Speeldernis in Rotterdam.
- Praktijkvoorbeeld in Nederland: Sinds de zomer 2012 heeft De Springplank - een centrum voor kinderen met gedragsstoornissen in Apeldoorn - een natuurspeelplaats. Groen Atelier Anneke Rodenburg maakte het ontwerp, orthopedagoog Ilse Vonders was nauw betrokken. Een aantal delen van de speelplek zijn zo ontworpen dat ze makkelijk met een touw of lint afsluitbaar zijn, zodat daar een kleine groep kinderen

ongestoord kan spelen. Begeleiders zien veranderingen in het gedrag van de kinderen, en de kinderen zelf zijn er heel blij mee. "Ik ben nu ook niet meer zo vaak boos als vroeger", zegt één van de kinderen. Vooral rond de waterpomp merken begeleiders dat kinderen sterk uitgedaagd worden en meer samen spelen. Het is de bedoeling de buitenruimte niet alleen voor ontspanning te gebruiken, maar ook in te zetten in de behandeling. Dat is voor veel begeleiders nog zoeken. (uit 'Allemaal spelen', een publicatie van Stichting Oase, 2012)

- **Praktijkvoorbeeld in Nederland:** De speeltuin Moby Dick in Beverwijk is een bekend voorbeeld van een natuurspeeltuin, die in 2011 ingrijpend is aangepast, ook voor kinderen met een beperking. Een ijkpunt in de renovatie was het bezoek van de Speeltuinbende, een groep kinderen met en zonder beperkingen, die Nederland doorreizen om speeltuinen te testen op gebruiksvriendelijkheid en bespeelbaarheid. De vrijwilligers van Moby Dick schreven op basis van hun ervaringen i.s.m. NUSO en NSGK een 'Draaiboek speeltuinrenovatie', gratis te downloaden via www.speeltuinbende.nl.

2.2. Een kans op dagelijks contact met de natuur

2.2.1. ARGUMENTEN

Kinderen en jongeren - en volwassenen ook trouwens - hebben baat bij contact met de natuur, in de dagelijkse leefomgeving. Spelen en leren in contact met de natuur helpt kinderen opgroeien tot flexibele, veerkrachtige volwassenen, creatief in denken en handelen. Bovendien blijkt dagelijks contact - o.a. via spel - van kinderen met de natuur ook een doorslaggevende factor te zijn voor het **natuurbewustzijn** in het volwassen leven. Kinderen die tijd doorbrengen in een natuurrijke omgeving ontwikkelen - spelenderwijs - allerlei inzichten en vaardigheden die passen bij een meer duurzame samenleving. We verwijzen hierbij ook naar de 'groene pedagogiek'. Een groene buitenruimte biedt bovendien ook kansen om sommige gedrags- en leerproblemen aan te pakken, makkelijker dan in de klas.

Elke schoolspeelplaats kan een verscheidenheid aan planten en dieren herbergen en zo een steentje bijdragen tot het behoud van onze **biodiversiteit**. Al ligt deze bijdrage ook vaak vooral in de educatieve waarde, het bevorderen van kennis en natuurbewustzijn bij kinderen.

Natuurbeleving en groene pedagogiek

- Schoolkinderen met veel natuur in hun woonomgeving denken bij natuur vooral aan dieren die ze uit eigen ervaring kennen, zoals hertjes, eekhoorns en spinnen. Kinderen uit woonwijken met weinig natuur noemen vaker tropische dieren zoals leeuwen, olifanten en tijgers die ze van de televisie of uit de dierentuin kennen (De Witt, 2005).
- Kinderen spelen nu vijftig procent minder buiten dan twintig jaar geleden. In deze periode is ook de angst voor de natuur verdubbeld, met name bij stadskinderen. (uit: Zorg Primair, vakblad voor het primair en speciaal onderwijs, 05.2014, Nederland)
- Het Nederlandse Alterra onderzocht de effecten van een groene (her)inrichting van het schoolplein op de ontwikkeling, het welzijn en de natuurhouding van kinderen. Een groene herinrichting betekende doorgaans naast meer 'gebruiksgroen' ook meer variatie in speelmogelijkheden. Mede hierdoor kan het plein aantrekkelijker worden voor de kinderen. Als zij het aantrekkelijker vinden dan is er een positief effect op het sociale klimaat: kinderen zijn er aardiger voor elkaar en maken minder ruzie, op termijn ziet men ook een verbetering van het welzijn van de leerlingen. Wanneer de vergroening echter niet op een zorgvuldige en deskundige wijze gebeurt dan is er weinig of zelfs een averechts effect. Bijvoorbeeld als gewaardeerde speelmogelijkheden sneuvelen in het nieuwe plan of als door bezuinigingen een deel van het plan niet kon worden uitgevoerd zoals de deelnemers hadden beoogd. of als zij hun eigen inbreng onvoldoende terugzien in het eindresultaat. ('Meer groen op het schoolplein: een interventiestudie', De effecten van het groen herinrichten van schoolpleinen op de ontwikkeling, het welzijn en de natuurhouding van het kind, Alterra Wageningen UR, oktober 2013).
- De Nederlandse Gezondheidsraad RMNO besluit dat intense natuurervaringen in de jeugd aan de basis lijken te liggen van later natuurgericht gedrag, bijvoorbeeld in de vorm van voorkeur voor natuurgerichte recreatieactiviteiten of 'restoratief' natuurbezoek (Rapport 'Natuur en gezondheid; invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden', 9 juni 2004, advies aan de Nederlandse regering).
- Het spel speelt ook een belangrijke rol bij het 'leren leven met de natuur': de seizoenen, de elementen, de rijkdom aan planten en dieren (Leve de Verscheidenheid, artikel Kees Both, De Wereld van het Jonge Kind, Nederland, februari 2006 p. 174).
- Het actief benutten van groene speelplaatsen binnen de dagelijkse lesprogramma's op school is met name voor de natuurhouding van kinderen en hun band met de natuur belangrijk (De Vries et al., 2013b).
- De met voorsprong meest aangehaalde aanleiding om de speelplaats te vergroenen - door negen van de zeventien respondenten in het Gentse onderzoek - is de stedelijke, versteende omgeving waarin veel stadskinderen opgroeien. Door een groene, avontuurlijke speelplaats in te richten, hopen scholen een antwoord te bieden op het gebrek aan (contact met) natuur en natuurlijke-avontuurlijke speelmogelijkheden in de directe leefomgeving van stadskinderen (Groene en avontuurlijke speelplaatsen, een onderzoek naar motieven, drempels en succesfactoren bij Gentse basisscholen, Arteveldehogeschool, bachelorproef Dries Vonck, januari 2015).

- Louter de aanwezigheid van groene elementen op school versterkt de affectieve verbondenheid van leerlingen met de natuur. Het ruimtelijk en didactisch gebruik ervan maken dit effect nog sterker. Een versterkende factor is ook of het gaat om speelgroen/gebruiksgroen dan wel om 'decorgroen' waar de leerlingen niet aan/op mogen komen. (studie 'De educatieve effecten van milieuzorg op school', J. Boeve-de Pauw en P. Van Petegem, UAntwerpen, 2013)
- In deze context wordt vaak Richard Louv geciteerd, met zijn ophefmakende boek 'The last child in the forest'. Tien jaar lang trok wetenschapsjournalist Louv door Amerika en sprak hij met pedagogen, milieuactivisten, ouders, kinderen, wetenschappers enz. Zijn onderzoek bracht hem tot de conclusie dat de babyboomers waarschijnlijk de laatste generatie vormen die in hun jeugd vrijelijk konden zwerven in het bos, het riviertje achter hun huis konden onderzoeken of op wilde landjes kampen konden bouwen. Richard Louv brengt het gebrek aan contact met de natuur van de huidige online-generatie in verband met verontrustende trends als de groei van overgewicht, concentratiestoornissen of depressies bij kinderen. Hij introduceert het begrip 'natuurtekortstoornis'. ('Het laatste kind in het bos, hoe we onze kinderen weer in contact brengen met de natuur', Richard Louv, V.S., 2007)
- Onderzoekers bevelen sterk aan om de groene speelplaatsen actiever te benutten binnen de lesprogramma's. Dit zou met name naar de natuurhouding van kinderen en hun band met de natuur belangrijk zijn (De Vries et al., 2013).
- Kinderen hebben tegenwoordig veel minder buitenspeelkansen dan vroeger. Vaak worden zij met de auto naar school gebracht, terwijl kinderen dit vroeger met de fiets of te voet deden en onderweg al heel wat kleine speelkansen benutten. Ook dit is een argument voor kwalitatieve buitenspeelruimte op school. (Buiten Spelen, onderzoeksrapport Kind & Samenleving en KULeuven, 2008)
- De maatschappij van de toekomst heeft volwassenen nodig die flexibel, veerkrachtig en creatief in denken en handelen zijn. Laat dat nou precies een aantal veel beschreven effecten zijn van natuurrijk spelen en leren. Daarnaast ontwikkelen kinderen die regelmatig in een natuurrijke omgeving zijn, spelenderwijs allerlei inzichten en vaardigheden die passen bij een meer duurzame samenleving. Dat juffen en meesters zich hier ook heel goed bij voelen, is dan mooi meegenomen. (Laura Minderhoud-Van der Heijden, ortho- en klinisch pedagogoog, in tijdschrift Zorg Primair, vakblad voor onderwijspraktijk, nummer 05.2014, Nederland)
- In de onderwijsvisie leggen scholen vaak heel verschillende accenten, afhankelijk van het type onderwijs en de ideeën over wat belangrijk is voor de ontwikkeling van kinderen. Van daaruit kan de één bij het gebruik van een groen schoolplein de nadruk leggen op natuuronderwijs en zorg voor de natuur, of op spelontwikkeling, en kan een ander beginnen bij de vraag: zijn er bij ons gedrags- of leerproblemen die we buiten beter kunnen tackelen dan binnen in de klas? (Sophie Sliepen, artikel 'Groene Schoolpleinen', online geraadpleegd op www.groenepedagogen.nl in april 2015)

Biodiversiteit

- Inheemse plantensoorten die geschikt zijn voor de omstandigheden (bodems soort, nat/droog, intens of minder bespeeld, ...) trekken ook een verscheidenheid aan insecten en andere dieren aan. Zo leven er ongeveer 250 insectensoorten van de inheemse eiken, en ongeveer evenveel van wilgen of berken. Met plataan en paardekastanje zijn minder dan 5 insectensoorten geassocieerd (Inverde forum voor groenexpertise 'welke boomsoorten aanplanten').
- De mus, ooit een van onze meest voorkomende vogels en uitgeroepen tot soort van het jaar 2012, zit vandaag in de problemen. De afgelopen jaren is maar liefst 30% van de mussen in Vlaanderen verdwenen. Natuurlijke hagen (veldesdoorn, liguster, meidoorn, ...) in plaats van afsluitingen of hekwerk geven beschutting aan heel wat diersoorten, waaronder mussen. Hetzelfde effect krijg je al met klimplanten langs een kale stenen gevel. (project www.natuurinjebuurt.be van het Agentschap voor Natuur en Bos)
- Groen is in een school een essentieel onderdeel van de buitenruimte. Krijgt de natuur een kans op de site? Voor een inspirerende leeromgeving is aandacht voor groen en de educatieve aspecten ervan belangrijk. In de duurzaamheidsmeter krijgt het criterium 'natuurlijk milieu' een gewichtsfactor van 13%. (Naar een inspirerende leeromgeving, instrument voor duurzame scholenbouw, GO! en AGIO, mei 2010, pag. 15)
- Voor een comfortabele en prettige leef- en leeromgeving voor leerlingen en leerkrachten is het belangrijk om storende elementen zoveel mogelijk tegen te gaan: te koud, te warm, lawaai, ook aandacht voor veiligheid en integrale toegankelijkheid (bereikbaar, betreedbaar en bruikbaar voor iedereen). (Naar een inspirerende leeromgeving, instrument voor duurzame scholenbouw, GO! en AGIO, mei 2010)
- In verstedelijkte omgeving hebben veel planten- en diersoorten het erg moeilijk om te overleven en zich voort te planten. Om een goede verbinding te krijgen voor mobiele plant- en diersoorten, mogen kleine en grote groengebieden als 'stapstenen' maximum 400 meter uit elkaar liggen (Uitvoeringsprogramma Groen &

Biodiversiteit', gemeente Tilburg, 2012-2025). Groene schoolspeelplaatsen kunnen zeker als stapstenen fungeren en zo bijdragen tot het behoud en de verspreiding van heel wat soorten.

2.2.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING EN BEHEER

- Kies voornamelijk inheemse plantensoorten die geschikt zijn voor de lokale omstandigheden (bodems soort, nat/droog, intens of minder bespeeld, ...). (MOS tips voor plantenkeuze) (Online Plantenzoeker van Velt) Welke soorten inheems zijn op een bepaalde plaats in Vlaanderen, is makkelijk op te zoeken via de online zoekfunctie van de Plantengids Plant van Hier (www.plantvanhier.be). Ook de 'Bomenwijzer' van Inverde Forum voor Groenexpertise is een instrument dat kan helpen bij de keuze van boom- en struiksoorten.
- Draag zorg voor de bomen en struiken die er al staan. Behoed de wortelzone van de bomen voor graafwerk en grondverzet.
- Bescherm nieuw aangeplante bomen en struiken met stevige palen en planten om hen groeikansen te bieden. Zeker de eerste jaren moet de jonge aanplant goed beschermd worden, willen we dat het groen overleeft. Bescherm sommige zones met bloemen en andere kruidachtigen met palen en touw.
- Doe voor het ontwerp van een nieuwe schoolspeelplaats beroep op een specialist. Niet elke (tuin)architect bezit ook competenties in de domeinen van onderhoudsvriendelijke, natuurlijke en inheemse beplanting en tegelijk ook van écht spelen en van participatief ontwerpen op maat.
- Kies voor een vlinder- en bijenvriendelijke inrichting, een vogelvriendelijke speelplaats, ... (Vogelvriendelijke scholen actie van Natuurpunt) (Tips voor vlinders in de tuin en Vlinderactie voor scholen van Natuurpunt). Dit kan meteen ook gekoppeld worden aan lesactiviteiten en eindtermen.
- In het algemeen verdient de keuze van inheemse plantensoorten de voorkeur, zeker wat boom- en struiksoorten betreft. In heel stedelijke omgevingen lijkt een keuze voor inheemse soorten Prof. Martin Hermy echter ondergeschikt aan een doordachte keuze voor plantensoorten die zich goed handhaven op deze plek (maar niet woekeren) en zich goed lenen voor het gewenste gebruik. Dit laatste sluit ook aan bij de visie van EcoHuis Antwerpen. Een keuze voor planten die belangrijk zijn voor bepaalde/vele diersoorten kan ook meespelen (waardplanten, drachtplanten). Op www.drachtplanten.nl van de Nederlander A. Koster is hierover interessante informatie te vinden. (uit gesprek met Prof. Martin Hermy, KULeuven, 2015)
- Bij reliëfrijke - en kinderrijke - speelplaatsen komt kiderosie voor. Door het veelvuldig bespelen, eroderen heuvels snel. Zeker bij steile hellingen kunnen horizontale boomstammen dit enigszins verminderen (werkt als traprede en houdt grond op). Ook een dichte kruidachtige vegetatie helpt. Die vegetatie heeft maar kans tot slagen indien ze beschermd wordt, bijvoorbeeld door enkele paaltjes met een dik touw ertussen. Dit hoeft niet hoog te zijn, eerder als signaal en om afspraken met de kinderen te vergemakkelijken. Ook inzaaien van inheemse kruidachtigen (veldbloemenmengsels) heeft enkel zin als er zones beschermd worden tegen betreding. De hellingen worden best met minerale bodem (lemig zand) opgebouwd. Dikwijls wordt steenpuin van de opbraakwerken van de verharding onder in de heuvel gebruikt. Bij erosie loop je dan wel het gevaar dat dit steenpuin aan de oppervlakte komt. (uit gesprek met Jean-François Van den Abeele, Ontwerpbureau Fris in het Landschap Gent)
- Heel wat MOS-scholen hebben ervaring met het houden van dieren op school, het gaat vooral om kippen. Dagelijks contact met dieren blijkt een grote meerwaarde voor leerlingen met bepaalde beperkingen, BUSO-school Sint-Jozef in Antwerpen voert in 2015 haar Pimp-je-Speelplaats-project uit, waarin dieren een belangrijke plaats innemen. Dit gaat van kippen, insecten en een duiventoren voor pauwstaartjes tot zelfs enkele dwerggeitjes. Bij het houden van dieren op school is het van belang diervriendelijkheid voorop te stellen, en een overmaat aan stress voor deze dieren te vermijden.

2.2.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIKSUGGESTIES

- Kinderen van de basisschool Hertog Karel in Wilsle-Putkapel krijgen de kans om dagelijks ervaringen op te doen in de Heemtuin Hertog Karel: klimmen in bomen, waterleven bekijken in de vijver, vlinders en andere insecten bestuderen in de bloemenweide, het fruit zien rijpen in de boomgaard, ... (<http://users.skynet.be/heemtuinhertogkarel>)
- Geef elk kind een bloembol (best meerjarige soorten tulpen of dergelijke, wel opletten met narcissen bij kleuters wegens giftigheid) of enkele (zonnebloem)zaden. Plant of zaai op het geschikte ogenblik op leuke plekken op school en enkele maanden later staat de hele speelplaatsomgeving in bloei! (uit gesprek met Prof. Martin Hermy, KULeuven, 2015)

- Compost en wilde bloemenzaadmengsels kan je kneden tot 'zaadbommen' waarmee saaie restgronden, bermen of eentonig gras kan worden omgevormd tot een onverwachte bloemenpracht. Leuk als activiteit met kleine kinderen, vooral het uitgooien van de zaadbommen...
- Door enkele betontegels uit de speelplaats te halen, kan je spelen met patronen, lijnen, vlakken en punten van grijs en groen. Kleine stukjes Sedum-blad die worden gezaaid, gaan heel makkelijk vanzelf groeien. Of werk met voegengroen door grote voegen tussen de betontegels te laten, waar mossen, grassen en allerlei vetplantjes in kunnen groeien. (uit gesprek met Prof. Martin Hermy, KULeuven, 2015)
- In Antwerpen maakte de Steinerschool - bij gebrek aan buitenruimte - twee dakspeelplaatsen, met grote plantenbakken. (EcoScholen Antwerpen)
- Op kleine speelplaatsen is 'miniatuurgroen' een mogelijkheid. Bijvoorbeeld een groendakje op de fietsstalling of een afdak, een 'tafeluin' enz. (Gardening on Pavement, Tables and Platforms, Georges Schenk, Am. voor inspirerende beelden en ideeën)

2.3. Goed voor de gezondheid en voor het leefmilieu

2.3.1. ARGUMENTEN

Een gevarieerde groene speelplaats is bevorderlijk voor zowel de fysieke, mentale als sociale gezondheid. De speelplaats nodigt leerlingen en schoolteam uit te **bewegen**, biedt kansen om tot **rust** te komen en stimuleert **sociale interactie**. De inrichting van de speelplaats vormt zo een onderdeel van het gezondheidsbeleid van de school. De fysieke context van de school heeft immers een grote **invloed op het gezondheidsgedrag**. Een kwaliteitsvolle ruimte en (her) inrichting stimuleert de gezonde keuze. Naast inrichting dient ook voldoende aandacht te gaan naar vorming, afspraken (vb actief toezicht), zorg en begeleiding.

Volgende onderzoeksgegevens geven argumenten voor groene gevarieerde schoolspeelplaatsen, met betrekking tot **fysieke gezondheid** van de leerlingen.

Gewicht

- Kinderen worden zwaarder. In Vlaanderen is één op vijf kinderen tussen 4 en 14 jaar te zwaar. Dat blijkt uit cijfers van het medisch schooltoezicht, die door de Universiteit van Gent werden geanalyseerd in 2012 (artikel Klasse). In 2011 was 12% van de 2-9 jarige kinderen in Nederland te dik en 4% veel te dik, en deze percentages vertonen een stijgende lijn. Van de niet-westerse jongeren is maar liefst 20% te dik. (CBS Jeugdmonitor Nederland).
- Er zijn aanwijzingen in de literatuur dat voldoende beweging op zich van groot belang is voor de gezondheid, ook al is er in samenhang hiermee niet altijd sprake van een gezond geachte gewichtssituatie. In onderzoek onder volwassenen lijken beide een onafhankelijke invloed op de gezondheid te hebben (Pedersen, 2007; Telford, 2007). Door alleen de rol van lichamelijke activiteit met het oog op overgewicht te beschouwen, wordt dus het belang van lichamelijke activiteit voor de gezondheid onderschat. Ook voor het belang van het - via het buitenspelen - in contact komen met natuur voor de gezondheid en het welzijn van kinderen bestaan aanwijzingen (Van den Berg, 2007). Naast deze 'andere bijdragen' van het buitenspelen, heeft de tijd besteed aan buitenspelen en aan sporten - ook na correctie voor wel/geen overgewicht - een voorspellende waarde voor de gezondheid. ('Jeugd, overgewicht en groen, Nadere beschouwing en analyse van de mogelijke bijdrage van groen in de woonomgeving aan de preventie van overgewicht bij schoolkinderen', Alterra Wageningen UR, 2008).

Beweging

- Slechts 1 op 4 jongens en 1 op 6 meisjes beweegt voldoende. Volgens de norm voor fysieke activiteit moeten jongeren van 6 tot 20 jaar minstens 60 minuten per dag bewegen aan matige intensiteit. Voor peuters en kleuters geldt eveneens drie uur per dag (ook licht intensief) bewegen. (www.vigez.be 'Beweging', VIGEZ, geraadpleegd 2014).
- De Health Behaviour in School-aged Children - studie bevroeg in 2006 en 2010 verschillende gezondheidsindicatoren bij Europese schoolgaande kinderen. Deze studie geeft aan dat bij Belgische 12- tot 18-jarigen respectievelijk 13,3% (2006) en 13,1% (2010) minstens 60 minuten per dag beweegt aan matige intensiteit. Bij 12- tot 14-jarige meisjes neemt het percentage dat minstens 60 minuten per dag beweegt af van 15% in 2006 naar 13% in 2010. (HBSC-study 2009/10, World Health Organization Collaborative Cross-National Survey, 2010).
- Op basis van een kleine studie met versnellingsmeters beweegt gemiddeld 48% van de Vlaamse kleuters minstens 60 minuten per dag aan matige intensiteit. Bij lagere schoolkinderen is dit nog gemiddeld 36% en bij jongeren 24%. In alle leeftijdscategorieën lagen de percentages significant lager bij meisjes dan bij jongens. (www.vigez.be 'Beweging', VIGEZ, geraadpleegd 2014).
- Kinderen bewegen minder en hebben een minder goede conditie dan vroeger. In 2010 voldeed nog minder dan de helft van de Nederlandse 4- tot 17-jarigen aan de beweegnormen. Eén op de acht jongeren is inactief. Vooral meisjes en niet-westerse jongeren bewegen te weinig. (TNO Monitor Bewegen en Gezondheid Nederland)
- Meisjes zijn gemiddeld actiever op natuurlijke speelplekken dan op betegeld terrein omdat ze daar minder rondhangen, terwijl jongens juist actiever zijn op betegeld terrein dan op natuurlijke plekken omdat ze daar meer tijd besteden aan voetballen en andere sport- en spelactiviteiten. *Uiteraard gaat het hier over*

gemiddeld gedrag, niet alle jongens zijn goede voetballers en er zijn natuurlijk ook meisjes die graag en goed voetballen... (Fjørtoft, Kristoffersen, & Sageie, 2009; Van den Berg, Koenis, & Van den Berg, 2007).

- De Stichting Vlaamse Schoolsport is voorstander van een meer actief toezicht. Ook leerkrachten kunnen meer getriggerd worden om buiten hun pauzes te nemen in plaats van binnen te blijven in de koffieruimte. Een aangename en groene speelplaats kan helpen. Leerkrachten hebben ook een voorbeeldfunctie voor de leerlingen. Bij de inrichting van de speelplaats mag ook aandacht gaan naar bevordering van een meer actieve verplaatsing van en naar school (fietsen, te voet). Zowel voor leerlingen als voor leerkrachten en ouders. De inrichting van de speelplaats, toegangspoort, oprit en straat kunnen stimulerend of ontradend werken hiervoor. Zo heeft een park- en ride zone vlak voor de schoolpoort een totaal ander effect dan een autovrije en veilige ontmoetingsplek met fietsenstalling. (Stichting Vlaamse Schoolsport, gesprek met Ellen Donders, 2014)
- Speelkoffers leiden tot significant meer beweging bij lagereschoolkinderen (Vlaamse studie Verstraete et al., 2006). De speelkoffers werden gepromoot door de begeleiders en hadden ook bewegingskaarten met voorbeelden van spelen die men kan doen met de materialen. Inhoud: springtouwen, lange springtouwen, frisbees, vangballen, circusmateriaal, scoops, pitzakken, diablo, plastic hoepels, badmintonracket, ...
- De opleiding, vorming en activerend toezicht blijken doorslaggevende factoren voor meer beweging bij kinderen tijdens de uren van de kinderopvang. Ook meer speeloppervlakte per kind, aanwezigheid van groen en open speelruimtes lijken een positieve invloed te hebben. Niet de aanwezigheid van vast buitenmateriaal, maar eerder de kwaliteit, en niet de hoeveelheid op type van draagbaar spel materiaal is belangrijk. (Trost et al, 2010).

Andere gezondheidsaspecten

- Schoolkinderen gaan meer groente en fruit eten als ze met de klas gaan werken in een moestuin, zo blijkt uit een analyse van 20 onderzoeken in de Verenigde Staten (Langellotto & Gupta, 2012). Kinderen die alleen voorlichting krijgen over gezonde voeding leren wel dat groente en fruit gezond zijn, maar brengen deze kennis niet in de praktijk.
- Een extra hectare groen betekent voor de gezondheidskosten in Vlaanderen een voordeel van ongeveer 10 000 euro (bij een gemiddelde bevolkingsdichtheid). (Investeer in groen, winst verzekerd. Publicatie van het Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)
- Spelen in het zand blijkt volgens verschillende onderzoeken belangrijk voor de opleiding en training van ons immuunsysteem. Zo komen kinderen in de zandbak met heel wat onschadelijke bodemmicro-organismen en met bacteriën (onder welke vele 'gunstige bacteriën') in contact. Veel buiten spelen lijkt dus zeer belangrijk voor een goede weerstand, nog een argument voor groene speelruimte. (S. Lebeer, UA en UGent, 2013).
- De fysieke schoolomgeving heeft een grote invloed op het gezondheidsgedrag van de leerlingen. De school kan de gezonde keuze stimuleren door een bewuste (her)inrichting van de omgeving (inrichting speelplaats, drankenaanbod, ...) en voorzieningen voor leerlingen en voor personeel (aanbod bewegingsactiviteiten, EHBO-post, ...). Geschikte architectuur en inrichting van het schooldomein, met voldoende ruimte voor beweging en voorzien van groen (welbevinden) bevordert het gezondheidsgedrag. Naast ruimte voor beweging is het voor het welbevinden van leerlingen ook nodig mogelijkheden te voorzien om tot rust te komen (zithoekjes op de speelplaats, snoezelruimte, ...). (VIGeZ, www.gezondeschool.be, 2014)
- Veel kinderen - maar ook volwassenen - hebben vandaag een tekort aan vitamine D. Het lichaam produceert zelf deze vitamine onder invloed van de zon. Een kwartiertje per dag in de zon volstaat voor de meeste kinderen om voldoende vitamine D aan te maken. Maar een studie in het UZ Brussel tijdens de wintermaanden toonde bij 30% van de gehospitaliseerde kinderen tussen 6 en 46 maanden een ernstig tekort aan vitamine D aan. In een recente studie van Oost-Vlaamse kinderen tussen 4 en 11 jaar werd bij meer dan de helft van de kinderen een tekort aan vitamine D vastgesteld. Meer tijd buiten doorbrengen, is de boodschap.
- Wat te doen met allergieën? Het lijkt zaak om allergenen te vermijden bij zeer jonge kinderen (dus geen berken in de tuin van de crèche) maar het is geen oplossing om maar alle pollengenererende planten te vermijden.
In België is 30% van de bevolking allergisch tegen een of andere stof. Dit aantal neemt jaarlijks toe, vooral bij kinderen. Deze stijgende trend wordt wereldwijd vastgesteld. Er is een relatie met toenemende luchtverontreiniging, maar die is niet zo eenduidig en is zeker niet de enige verklaring van de enorme toename van het aantal mensen met allergieën. De hygiëne-hypothese stelt dat er een omgekeerd verband is tussen de infectiedruk op jonge leeftijd en de kans op de ontwikkeling van allergieën. Diverse onderzoeksresultaten voeden deze hypothese: allergie en astma komen minder voor op het platteland dan in de stad, minder bij kinderen van landbouwers met dieren, en minder in gezinnen met huisdieren, ook minder bij de jongste kinderen in grote gezinnen, en meer in 'propere' verwesterde middens. Ook het

toegenomen antibioticagebruik zou een invloed hebben. Het is dus van belang ons immuunsysteem van kindsbeen af te prikkelen en te trainen om ons tegen allergie en astma te beschermen. We moeten kinderen niet té veel wassen, niet teveel schrik hebben van besmettingen en niet té hygiënisch zijn. Een overprikkeling met allergenen in de eerste levensjaren blijkt dan weer nefast: kinderen geboren in de periode van berkenstuifmeel vertonen een hoger risico voor berkenpollenallergie op latere leeftijd. (Milieufiche 'Allergie, astma en milieu', Helga Van der Veken, www.argusmilieu.be, geraadpleegd juni 2015)

- Eén op acht mensen in Europa lijdt aan een graspollenallergie. Tijdens het pollenseizoen (vanaf januari voor hazelaar tot eind augustus voor bepaalde grassen, en tot in het najaar voor andere soorten) leidt stuifmeel dat door de wind wordt verspreid tot allergische reacties.

Volgende onderzoeksgegevens geven argumenten voor groene gevarieerde schoolspeelplaatsen, met betrekking tot de **mentale gezondheid** van de leerlingen.

- Uit wetenschappelijk onderzoek weten we dat wie vaak in contact is met groen, sneller herstelt van ziekte. Met groen in de buurt zijn we sneller geneigd te bewegen en aan sport te doen. Groen maakt ons ook weerbaarder tegen stress en groenelementen in ziekenhuizen hebben een positief effect op de mentale gezondheid van de patiënten. Een groene buitenruimte bevordert creatief spel bij kinderen, stimuleert interactie en vermindert de symptomen van ADHD. Ook de cognitieve ontwikkeling van kinderen zou verbeteren als ze meer in de natuur komen. Hun bewustzijn en vaardigheden om te redeneren en te observeren worden daardoor aangescherpt. Kinderen die regelmatig buiten spelen, zijn minder vaak ziek en tonen ook meer geavanceerde motoriek, waaronder coördinatie, evenwicht en behendigheid. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)
- Het belang van 'groen' in vergelijking met 'beton' voor het welbevinden en de (psychische) gezondheid van mensen wordt zwaar onderschat. Prof. Martin Hermy verwijst naar het veel geciteerde onderzoek van de Am. Ulrich in Science in de jaren '80, waarin deze het effect documenteert van een ziekenhuiskamer met uitzicht op groen versus deze met uitzicht op een stenig plein, namelijk dat de patiënten met zicht op groen het ziekenhuis gemiddeld een 2-tal dagen vroeger konden verlaten. (gesprek met prof. Martin Hermy, KULeuven, 2015)
- Groene schoolpleinen hebben een positief effect op het concentratievermogen van jongens. (Hovinga et al., 2013, samenvatting)
- Kinderen met ADHD kunnen zich beter concentreren tijdens of na een verblijf in een natuurlijke omgeving (Faber Taylor & Kuo, 2009; Agnes Van den Berg, 2011). Jonge kinderen op kinderdagverblijven in Zweden scoren beter op een test die de kans meet om ADHD te ontwikkelen als er in de omgeving bij het kinderdagverblijf veel bomen, struiken en heuvelachtige terreinen aanwezig zijn. (Mårtensson et al., 2009)

Een schoolspeelplaats met bomen, struiken, klim- en andere planten draagt bij tot een beter **leefmilieu**. Daarbij denken we onder meer aan een betere luchtkwaliteit met minder fijn stof, een matiging van de temperatuur en van geluidshinder. Het vergroenen van schoolspeelplaatsen vermindert het 'hitte-eiland-effect' of de stedelijke opwarming in de zomer. Het vervangen van verharding door waterdoorlatende ondergronden en het inbrengen van vegetatie, vermindert de daling van de grondwatertafel en de overbelasting van rioleringen (en bijhorend overstromingsgevaar) tijdens regenperiodes.

Met een toekomstgerichte schoolspeelplaats wordt de aandacht voor het leefmilieu liefst ook breder doorgetrokken naar **duurzame ontwikkeling**, wat naast ecologische ook sociale en economische aspecten omvat.

Luchtkwaliteit

- Groen werkt als een filter. Planten en bomen filteren fijn stof, dioxines en andere verontreiniging uit de lucht. Een beuk met een stam van een meter dik haalt elk jaar 1,3 kg fijn stof uit de lucht. Klimop verwijdert 6 g fijn stof per vierkante meter per jaar. Honderd meter haag filtert jaarlijks ruim 360 kg CO₂ uit de lucht. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)
- Groen verwijdert ook ozon. De stijgende ozonconcentratie is een probleem in Vlaanderen, vooral in de steden, waar ook het hitte-eilandeffect speelt. De Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek (VITO) heeft berekend dat een verdubbeling van de stedelijke vegetatie in de agglomeratie Antwerpen de lokale

ozonconcentraties met 4% kan verminderen. Goede ozonfilterende boomsoorten zijn bijvoorbeeld berk, es, iep en linde. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)

- Een studie van het VITO geeft aan dat de filterende werking van vegetatie op de luchtverontreiniging een maatschappelijke kost van ongeveer 54 euro per kilogram fijn stof bespaart. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)
- Meer groen draagt bij aan een betere luchtkwaliteit door de opslag van CO₂ in bomen maar ook in waterplanten (riet), gevelgroen of dakvegetatie (sedum). (Green pays with TEEB city, Universiteit Wageningen e.a., 2013)

Temperatuur

- Groen bevordert de leefkwaliteit en verbetert het microklimaat in de wijk. Bomen, struiken en zelfs gevelgroen hebben een milderend effect op lawaai en zomerse hitte.
- Loofbomen en struiken dragen in de zomer bladeren en vormen een natuurlijk zonwerend scherm (voor zongeorieënteerde beglazing). In de winter zijn ze kaal en laten ze de zon in het gebouw binnenvallen. Op die manier draagt groen als natuurlijk beschaduwingselement bij aan het vermijden van oververhitting van de binnenruimte (klaslokalen) in de zomer en aan het comfort van leerlingen en leerkrachten. ('Instrument voor duurzame scholenbouw', GO! en AGIO)
- Bebouwde en verharde gebieden warmen sneller op dan natuurlijke omgevingen (hitte-eiland-effect). Dit heeft gevolgen voor energieverbruik, luchtverontreiniging, menselijke gezondheid (en hittestress). De bomen, struiken en gevelbeplanting zorgen voor schaduw. Ook de verdamping van water via de bladeren resulteert in een temperatuurdaling. (Uit 'Instrument voor duurzame scholenbouw, GO! en AGIO, verwijzend naar www.learn.londonmet.ac.uk).
- De plantaardige bedekking op groendaken geeft door verdamping en evapotranspiratie een deel van het regenwater terug af naar de atmosfeer. De vegetatie regelt op die manier mee het vochtgehalte van de lucht. ('Instrument voor duurzame scholenbouw', GO! en AGIO)
- Op koude winterdagen kan groen als windstopper werken en zo warmteverliezen verminderen. Dat is eerder het geval bij open bebouwing en speelt minder in een dichtbebouwde stedelijke context. De effectiviteit van bomen als windstopper hangt af van hun hoogte, omvang en doorlatendheid. Vooral groenblijvende naaldbomen aan de noordkant van gebouwen kunnen een bijdrage leveren. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)
- Groendaken zijn erg doeltreffend om de omgevingstemperatuur te verlagen. Boven een groendak kan de omgevingstemperatuur tot 40°C lager zijn dan boven een klassiek dak, waar de temperatuur kan oplopen tot 70°C. Ook gevelbegroeiing heeft een koelend effect en het effect hiervan op het straatniveau is vermoedelijk groter dan dat van groendaken. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)
- Net als straatbomen geeft de vergroening van gevels in eerste instantie een verkoelend effect op een gebouw door de sterke beschaduwning. Aangezien de bladeren in dit geval bovendien dicht bij de gevel liggen, speelt hier ook de koeling door evapotranspiratie een rol. Een ander effect dat heel belangrijk voor de temperatuurhuishouding binnen en buiten het gebouw speelt, is het feit dat tussen een groene gevel en de muren van het gebouw een luchtlaag ontstaat die extra isoleert (Tsumarakis et al., 2008). Daardoor kunnen tussen de begroende buitenkant van gebouwen en de binnenruimte duidelijke temperatuurverschillen ontstaan. Zo werd in een inventarisatie van studies door Kikegawa et al. (2006) het effect van de vergroening van gevels gemeten voor de buitentemperatuur en de besparing op airconditioner koeling. De vergroening leidt tot een daling van gemiddeld 0,2-1,2°C van de temperatuur op leefniveau en resulteert in een energiebesparing voor koeling van 4-40% (Kikegawa, Genchi et al., 2006). In een andere studie uit Singapore over de koelende werking van verschillende groene gevels werd een maximaal verschil van 3,3°C in vergelijking met een controle muur gemeten (Wong, Kwang Tan et al., 2010).

Geluid

- Vegetatie is een belangrijke geluidsdemper. 27% van de Vlamingen ondervindt hinder door geluidsoverlast, voornamelijk van verkeer en vervoer. Verstrooiing van de geluidsgolven door stammen en takken zorgt voor een afname van het geluidsniveau en minder direct doorgaand geluid. Door absorptie door de onverharde bodem en door de verminderde windsnelheid wordt het geluid ook indirect gedempt. Niet alleen vrijstaande bomen, struiken en hagen maar ook groendaken en begroeide aarden wallen absorberen het geluid. Ruisende bladeren worden vaak als positief ervaren en camoufleren het storende geluid van bijvoorbeeld verkeer. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)

- Groene daken verminderen de weerkaatsing van geluid met circa 3 dB en de geluidsisolatie van een dak met tot 8 dB. (www.zinco.nl, Zinco is pionier in duurzame systeemoplossingen voor groendaken en initieert uitgebreide onderzoeksprojecten, online geraadpleegd mei 2015)
- Geluidsgolven doven deels uit tussen de planten en in de substraatlaag (van een groendak). Hoe dikker de substraatlaag, hoe groter de massa en hoe beter de geluidsisolatie van een groendak is. Een grondlaag van 20 cm kan reducties tot 46 dB geven. Maar ook met een extensief groendak zijn reducties van 3 tot 10 dB haalbaar. (Porsche, U. and M. Köhler, Life cycle costs of green roofs - a comparison of germany, USA and Brazil, in RIO 3 - World Climate & Energy Event, 2003)
- Naast zijn thermisch isolerend effect heeft gevelgroen ook een geluidsdempende werking. De precieze grootte hiervan is echter moeilijk te meten. Het spreekt voor zich dat zowel warmte- als geluidsisolatie sterk afhankelijk zijn van het aantal vensters, deuren e.d. Maken die een groot deel van de oppervlakte uit dan zal dat logischerwijze het isolerend effect van het gevelgroen gedeeltelijk teniet doen. (brochure Gevelbegroening, Agentschap voor Natuur en Bos, 2003)

Water

- De voortschrijdende verstedelijking en verharding van de bodem zorgen voor moeilijke infiltratie van hemelwater. Hierdoor zakt de grondwatertafel, en in regenrijke periodes raken riolen en waterzuiveringsinstallaties overbelast, met overstromingen als gevolg (waardoor ongezuiverd afvalwater in rivieren terecht komt). Duurzame scholenbouw streeft naar meer mogelijkheden voor infiltratie van hemelwater in de bodem (onverharde oppervlakten), vasthouden van hemelwater op de site (vegetatie, vertraagde afvoer, wadi's, enz.) en hergebruik (voor toepassingen die geen drinkwaterkwaliteit vereisen). ('Instrument voor duurzame scholenbouw', GO! en AGION).
- In de jaren '70 was 4% van de grondoppervlakte in Vlaanderen verhard, nu zitten wel al aan 10% en het blijft verder stijgen. Het regenwater dringt op verharde plaatsen niet in de grond maar komt rechtstreeks in de riolering terecht. Dit water stroomt via rivieren naar de zee, en vult de grondwatertafel niet aan. Samen met ons hoog waterverbruik, zorgt dit voor een dramatische daling van het grondwaterpeil. Dat is in West-Vlaanderen al met meer dan 100 meter gezakt. In Vlaanderen is het in feite erger gesteld dan in het droge Spanje. Vlaanderen moet nu al een deel van z'n drinkwater invoeren in uit Wallonië, Nederland en Frankrijk. (Patrick Willems, prof. hydrologie aan de KU Leuven, in De Standaard, 28 januari 2015)
- Een groot deel van het regenwater dat op steden neervalt, valt op daken (40 tot 50%) en vloeit naar de riolering. Een groendak reageert hier als een buffer: een groot deel van het regenwater (30 tot 50%) wordt gefilterd en geabsorbeerd door de plantaardige bedekking, het substraat en de draineerlaag. Een bijkomend voordeel is dat ook het resterende regenwater wordt gezuiverd en de natuurlijke zuurtegraad wordt verminderd dankzij de minerale zouten in het substraat. ('Instrument voor duurzame scholenbouw', GO! en AGION).
- Meer groen helpt wateroverlast te voorkomen. In een stadsdeel waar meer dan 75% van de oppervlakte verhard is, stroomt 55% van de neerslag meteen af. In de natuur is dat slechts 10% doordat de bodem en planten de neerslag opslorpen. Een groene tuin voert slechts 17% van het regenwater af in vergelijking met een verharde tuin. De stad Frankfurt investeerde in meer groen waardoor de hoeveelheid water die uit de stad moet worden afgevoerd in 2008 verminderde van 94,2 miljoen m³ tot 65,9 miljoen m³, wat een belangrijke kostenbesparing betekent voor de toekomst. Groendaken houden 50 tot 90% van het regenwater vast (afhankelijk van seizoen tot seizoen en van de intensiteit van de neerslag) en beperken daardoor het overstromingsrisico. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)

2.3.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER

Luchtkwaliteit

- Voor een goede luchtkwaliteit beperk je best het gebruik van bepaalde boomsoorten (plataan, eik, robinia, wilg, populier) die veel vluchtige organische stoffen uitscheiden, die kunnen leiden tot ozonvorming. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)
- Ook gevelgroen filtert de lucht. Vooral wingerd en klimop zorgen voor een hoge dichtheid aan bladeren en zijn daarom effectief voor het verwijderen van fijn stof uit de lucht. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)
- Zorg voor (veel) vegetatie in de schoolomgeving. Ook minder voor de hand liggende ruimten kunnen beplant worden. Naast de speelplaats, parking en oprit van de school, is vegetatie ook mogelijk op de muren (gevelgroen) of de daken (extensief groendak of intensief (betreedbaar) groendak) van de schoolgebouwen

of van bijvoorbeeld de fietsenstalling. Op die manier kan een grote bijkomende oppervlakte vegetatie gecreëerd worden zonder dat dit extra ruimte kost.

- Sommige gevelbeplanting is giftig of kan de muur beschadigen, maar er zijn ook heel wat geschikte, veilige en mooie soorten te vinden. Voor de keuze van gevelgroen doet Ecohuis Antwerpen volgende aanbevelingen. Kies voor stevige en duurzame klimhulpen of voor zelfhechtende planten. Gebruik inheemse of ingeburgerde soorten. Kies bijvoorbeeld voor de zelfhechtende klimop (giftige bessen: snoei de onderste 1,5m) of wingerd, of voor de niet-zelfhechtende bosrank of kamperfoelie (giftige rode bessen, niet geschikt voor kleine kinderen). Ook kleinfruit of leifruit doen het goed aan een gevel. Door een doordachte combinatie van soorten, kan je het hele jaar door kleur aan de muur krijgen. Er bestaat gevelgroen dat winterhard is, in de winter bloeit of mooie najaarskleuren krijgt. Andere soorten krijgen mooie, geurende bloemen in de lente of zomer. Ecohuis Antwerpen publiceerde een uitgebreide brochure over gevelgroen ([Groene Gevels](#)).

Temperatuur

- Bladverliezende groenelementen voor de westelijk en oostelijk georiënteerde gevels – waar lage zonnestanden voorkomen en dus veel binnenvallende zonnestralen zorgen voor natuurlijke beschaduwning in de zomer en laten zonlicht toch binnenvallen in de winter. ('Instrument voor duurzame scholenbouw', GO! en AGIO).

Water

- Beperk de verharde oppervlakte zoveel mogelijk. Bij een verharding waar steeds weer (on)kruiden en grassen op komen, kan de vraag worden gesteld of op deze plaats de verharding niet beter wordt vervangen door bijvoorbeeld een grasveld. Is omwille van het gebruik een verharding toch aangewezen, dan opteer je beter voor een waterdoorlatende verharding zoals bijvoorbeeld grasdallen of evt. betontegels met brede open voegen. Op een intensief bespeelde plek blijft de begroeiing vanzelf kort. Regenwater kan langzaam in de ondergrond infiltreren.
- Let wel op met waterkwaliteit van speelwater. Voor erg kleine kinderen (baby's, peuters) dient het water van drinkwaterkwaliteit te zijn. Op school kan regenwater gebruikt worden voor spel, maar zorg er dan wel voor dat dit niet uitnodigt om van te drinken. Sensibiliseer de kinderen, maak goede afspraken, en zorg dat aftappunten van regenwater niet op mondhoogte zitten.
- Schenk aandacht aan zuinig watergebruik en zorg voor een verstandige benutting van regenwater. Voorzie een regenwaterton en/of –put en een kraantje of pomp op een handige plek zodat dit water makkelijk kan worden gebruikt (door de kinderen?) om in droge periodes de planten te gieten.
- Overweeg de mogelijkheden voor een groendak. Extensieve groendaken, begroeid met mossen, vetplanten en grassen, worden gekenmerkt door oppervlakkige beworteling, een beperkt meergewicht, en zijn vooral geschikt voor platte daken. Intensieve groendaken, begroeid met grassen, struiken en zelfs bomen, vereisen een diepere beworteling en dus vaak een aangepast dak en een versteviging van de structuur van het gebouw. Bijvoorbeeld een fietsenstalling met groendak. ('Instrument voor duurzame scholenbouw', GO! en AGIO).
- In sommige Vlaamse steden en gemeenten worden sinds 2002 subsidies gegeven aan particulieren - en soms ook voor bedrijven en scholen - voor de aanleg van een groendak, onder meer in Gent, Turnhout en Diest. Een extensief groendak kost volgens het Departement Leefmilieu en Energie 20 tot 65 euro per m². Het Ecohuis Antwerpen biedt voor scholen praktische informatie over groendaken en daktuinen (www.ecohuis.antwerpen.be onder groenvormen voor scholen)

Geluid

- Voor een geluidsdempend effect, plant je de vegetatie best zo dicht mogelijk bij de geluidsbron en zo dicht mogelijk op elkaar. Varieer best hogere bomen, struiken en bodembedekkers en gebruik soorten met een dicht gebladerte, bij voorkeur wintergroen. ('Investeer in groen, winst verzekerd', Agentschap voor Natuur en Bos, 2012)
- Bij speelplaatsen omringd door gebouwen die als klankkast werken, kunnen klimplanten voor forse geluidsdemping zorgen en zo het comfort tijdens de pauzes gevoelig verhogen. (uit ervaringen van Ontwerpbureau Fris in het Landschap, 2015)

Andere milieuaspecten

- Van onverharde speelplaatsen komt onvermijdelijk zand - en bij regenweer modder - mee binnen in de schoolgebouwen. Denk van bij het ontwerp aan oplossingen hiervoor: pantoffels in de klas, een laarzenrek in de inkomhal, een sas met matten, borstelmatten (zoals in manèges) aan de buitendeuren, buitentrap in

metalen roosters zodat zand erdoor valt, actief betrekken van het onderhoudspersoneel, goede keuze van de toplaag van speelheuvelds

- Bij verwerking van bepaalde materialen zoals dolomiet, kunnen nutriënten uitspoelen die een invloed kunnen hebben op de omliggende vegetatie. Belangrijk is ook dat de verharding water- en luchtdoorlatend is. Daarvoor moeten zowel de toplaag, de fundering als de onderfundering waterdoorlatend zijn. (Harmonisch Park en Groenbeheer: Technisch Vademecum Paden en Verhardingen, april 2011)
- Onderhoud het groen zonder gebruik van pesticiden of herbiciden. Sinds 1 januari 2015 is pesticiden- en herbicidenvrij beheer ook verplicht voor openbare besturen en instellingen, onder meer dus ook voor scholen. Een onkruid- en mosvrij gazon ziet er misschien netjes uit maar een soortenrijk grasland is een pak gezonder. (VMM www.zonderisgezonder.be)

2.3.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES

Gezondheid

- In Nederland werkt Jantje Beton in opdracht van de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap samen met het IVN, RIVM Centrum Gezond Leven, PO-Raad, VO-Raad en MBO-Raad aan de realisatie van Gezonde Schoolpleinen. Tussen 2014 en 2016 realiseren 70 scholen in Nederland een Gezond Schoolplein. Zij ontvangen een financiële bijdrage, begeleiding en ondersteuning, maar ook scholen die niet zijn geselecteerd kunnen aan de slag met behulp van advies, materialen en tips van de partners. Er wordt gewerkt rond volgende pijlers: bewegen en spelen, rookvrij, groen, buitenlokaal, na schooltijd open, inrichten en onderhouden, label 'gezonde school' en inspiratie voor anderen. (www.gezondeschool.nl/schoolpleinen)
- In Vlaanderen bundelt Vigez informatie, instrumenten voor visievorming en zelfevaluatie, en projecten rond diverse gezondheidsthema's voor scholen, zoals onder meer voeding en drank, tabakspreventie, beweging, veiligheid en hygiëne, geestelijke gezondheid en welbevinden, seksualiteit, milieuzorg enzovoort. (www.vigez.be/gezondeschool/thema_s)
- Om op een kwaliteitsvolle wijze invulling te geven aan onder andere [eindtermen en ontwikkelingsdoelen](#) met betrekking tot gezondheid wordt van scholen verwacht dat ze een gezondheidsbeleid uitwerken. Vigez biedt scholen informatie en instrumenten die hen daarbij kunnen helpen, op www.gezondeschool.be.
- Praktijkvoorbeeld: Leefschool De Vlieger in Oostende verhoogt het welbevinden en de gezondheid van de leerlingen door middel van een doorgedreven participatiecultuur. (<http://www.gezondopschool.be/projectfiche-1-de-vlieger-oostende>)
- Praktijkvoorbeeld: Basisschool 't Klavertje in Wenduine stelt gezondheidsbeleid als prioriteit in het [schoolwerkplan](#). (<http://www.gezondopschool.be/projectfiche-4-t-kavertje-bao>)

Leefmilieu

- De leerlingen meer 'waterbewust' maken, en sensibiliseren voor duurzaam watergebruik kan bijvoorbeeld door drinkwaterfonteinjes/kraantjes te plaatsen maar zeker ook door het zichtbaar maken van de waterstromen op de site. Bijvoorbeeld kan regenwater gekoppeld worden aan spelplezier (regenwaterton/regenwaterput met pomp voor waterspel op warme dagen), een wadi (*waterafvoer door drainage en infiltratie*), of horizontale afvoeren (speelgootjes) waar kinderen rechtstreeks in contact komen met het water. ('Instrument voor duurzame scholenbouw', GO! en AGIO) Een leuk idee om regenwater zichtbaar te maken, is een grijze regenpijp langs de gevel eens te vervangen door een kunstige waterspuwer en open watergootjes naar een infiltratieplek. (School De Wonderfluit, Gent)
- Op een groendak kan je eventueel enkele bijenkorven inpassen. Informeer je goed hierover en sluit aan bij een (stads)imker. In Antwerpen staan bijvoorbeeld bijenkasten op het groendak van het EcoHuis (sinds 2011) en de Arenbergschouwburg. Eén van de Antwerpse stadsimkers is Micha De Herdt.
- Praktijkvoorbeeld: ook de leerlingen werkten mee op het groendak bovenop de Broederscholen in Sint-Niklaas volledig milieuvriendelijk aan te leggen. (mei 2007)
- Praktijkvoorbeeld: spectaculair lijkt het ontwerp voor de nieuwe campus in Knokke (basisonderwijs) met groendak, binnentuin en een volledig gelijkvloers gebouw. (www.scholenbouwen.be/schoolvoorbeelden/campus-knokke)
- Praktijkvoorbeeld: de basisschool Zonnekind in Kalmthout maakt deel uit van het pilootproject 'passiefscholen' van de Vlaamse overheid. Een groenzone in het midden van de schoolsite scheidt de nieuwe kleuterschool van de lagere school. (www.scholenbouwen.be/schoolvoorbeelden/basisschool-zonnekind)
- Waterafkoppeling van daken heeft een bijzondere educatieve waarde. Kinderen en volwassenen zien en ervaren hoe makkelijk je regenwater kunt recyclen en vasthouden voor leerzame, speelse, natuurlijke waterpartijen. Een mooi voorbeeld van een andere omgang met water op het schoolterrein is te vinden op

de Vrije School in Heerlen, Nederland. Het boek 'Water: een boek om uit te putten' biedt hierover heel praktische informatie, inclusief veel 'water-doe-dingen' voor kinderen van 4 tot 12 jaar. (uit: Vrij Spel voor Natuur en Kinderen, Willy Leufgen en Marianne Van Lier, 2007)

2.4. Een leeromgeving, een verruiming van het klaslokaal

2.4.1. ARGUMENTEN

Gevarieerde groene speelplaatsen bieden heel wat **leerkansen**, zowel voor het ontwikkelen van allerlei vaardigheden via spontaan spel, als voor lessen wiskunde, biologie, lees oefeningen, muzische vakken of lichamelijke opvoeding enz. zijn leerlingen gebaat bij een goed gebruik van groene buitenruimte. Dit zowel in basis- als secundair onderwijs. Een groene omgeving heeft bovendien een positief effect op de aandacht en de leerprestaties. Wanneer kinderen in een groene buitenruimte hun eigen plek en vrienden vinden, ontwikkelen ze sterke **sociale vaardigheden** en smeden er vriendschappen voor het leven. In een natuurlijke omgeving worden hun creativiteit, zin voor ontdekken en experimenteren, samenspel en organisatietalent uitgedaagd en zijn er heel andere kansen tot ontmoeting dan binnen in de klas. Kinderen die de kans krijgen om te spelen in een natuurlijke en uitdagende omgeving, leren hun eigen grenzen kennen - wat kan ik en wat lukt me (nog) niet? - en bouwen de nodige '**risicocompetenties**' op. Zo leren ze zelf risico's in te schatten en er veilig mee omgaan.

Afgezien van al deze leerkansen en positieve effecten, is het basisuitgangspunt wel dat de schoolspeelplaats **in eerste instantie een plek is om te spelen en te ontspannen**. Pas daarna dient het andere doelen.

Algemene leerkansen en ontwikkeling

- Onderzoek in Noorwegen toont aan dat kinderen van 5-7 jaar flink vooruit gaan in hun motorische ontwikkeling als ze een jaar lang elke schooldag in het bos mogen spelen. Na een jaar spelen in het bos maakten de kinderen bijvoorbeeld nauwelijks meer wankelingen tijdens een balanceertest waarbij ze 30 seconden op één been moeten staan, terwijl een controlegroep die op het schoolplein bleef spelen vaker dan 3 keer wankelde (Fjørtoft, 2004).
- Al te vaak gaat alle aandacht naar een stimulerende leeromgeving binnen het gebouw en de klas, en ziet men de buitenruimte als de plek waar kinderen 'alleen maar wat spelen'. Besef dat binnen én buiten samen de leeromgeving op school vormen en dat spelen een erg belangrijke vorm van leren is voor kinderen. (Kees Both, 2004)
- Met een natuurrijke buitenruimte kun je eindeloos veel werkvormen ontwikkelen voor de biologielessen en voor natuur- en milieueducatie., maar ook voor taalonderwijs, wiskunde en kunstzinnige activiteiten. Veel mensen die creatief zijn in hun beroep of op kunstzinnig gebied, leggen trouwens een verband met hun jeugdervaringen met natuur. (Kees Both, april 2009)
- Een groen schoolplein stimuleert het leren op een manier waarin de school normaal niet voorziet. Zintuiglijk leren is belangrijk, zeker voor basisschoolkinderen. Dit gebeurt tijdens het spel, maar kan ook in de lessen worden aangeboden. Voorwaarde is dat de leerkrachten leren hoe ze het plein maximaal in hun lessen kunnen gebruiken en dat ze ermee durven te experimenteren. (Brochure Groene Schoolpleinen, Rotterdam, 2011) Een les 'komt beter binnen' wanneer leerlingen zien, voelen en ervaren: bijvoorbeeld rekenen met oppervlaktes door tegels te meten en te tellen, onderdelen van planten benoemen met 'echte planten' in de tuin, enz.
- De leeromgeving houdt niet op aan de deur van de klas maar ook niet aan de schoolpoort. Het is belangrijk linken te leggen met de 'buitenwereld' en ook regelmatig naar buiten te trekken. Zo kan het bijvoorbeeld interessant zijn aandacht te hebben voor wat groeit, niet enkel in de schooltuin maar ook in het natuurgebied en op de akkers, en bijvoorbeeld eens een landbouwbedrijf te bezoeken.
- De publicatie 'Buiten spelen' van het VVKBa voor kleuters toont heel duidelijk aan dat enorm veel [ontwikkelingsdoelstellingen](#) voor kleuters kunnen bereikt worden door buitenspel (linken naar de [leerplannen](#)).
- Een gevarieerde groene speelplaats biedt kansen om efficiënt, duurzaam en op speelse wijze een heel pak [ontwikkelingsdoelen en eindtermen](#) te realiseren. Bijvoorbeeld voor het lager onderwijs: WO1.22 gezondheid en milieu - de leerlingen kunnen bij de verzorging van dieren en planten uit de omgeving zelfstandig basishandelingen uitvoeren, of B 1.6 attitudes bewegen: de leerlingen tonen in het bewegen een intuïtief, maar ook een bewust kennen, aanvoelen, omgaan en rekening houden met de eigen lichaamskenmerken, -mogelijkheden en -beperkingen. Bijvoorbeeld voor het secundair onderwijs: VOET

context 4.1 de leerlingen participeren aan milieubeleid en -zorg op school, of VOET context 5.2: de leerlingen passen inspraak, participatie en besluitvorming toe in reële schoolse situaties. Bijvoorbeeld voor kleuteronderwijs: ontwikkelingsdoel 2.10: kleuters ontwikkelen een goede hygiënische gewoonte en weten dat zij schoeisel en kledij moeten aanpassen aan de omstandigheden, of ontwikkelingsdoel 1.12: kleuters weten dat ze door inname van sommige producten en planten ziek kunnen worden.

- Een niet te onderschatten voordeel van het gebruik van buitenruimte als verruiming van het klaslokaal is minder lawaai en een gevoel van ruimte. Vooral in de kleuterklas kan het lawaaiër zijn. Buiten krijgen de kleuters meer kansen om te leren uit hun eigen ontdekkingen, en meer kansen tot zelfstandigheid en zelfredzaamheid. (Denise Nieuwejaers, Karel De Grote Hogeschool, gesprek 2014)
- Uit Nederlands onderzoek blijkt dat kinderen van 'niet-westerse herkomst' vaker bang lijken te zijn voor de natuur. Van de 6-10 jarigen uit deze groep is 70% een beetje of best wel bang om uit een boom te vallen, 55% is bang voor wespen en bijen (De Vries, Langers, Donders, & Van den Berg, 2012). Uit ervaringen van JNM in Brussel blijkt hetzelfde, maar JNM benadrukt wel dat eens het ijs gebroken is, en de kinderen de 'drempel' over zijn en voluit opgaan in hun spel in de natuur, alle kinderen hier zonder onderscheid van genieten (Mattias Balcaen, JNM Brussel, tijdens studiedag speelnatuur, 2014).
- Op groene schoolpleinen ervaren kinderen de veranderingen van de seizoenen. Zij leren takjes, steentjes en bloemetjes te sorteren. Op sommige pleinen vind je zelfs eetbaar groen. Dit alles maakt het spel rijker en leerzamer dan op een plein met alleen tegels. (Brochure Groene Schoolpleinen, Rotterdam, 2011)
- Buiten kunnen kinderen veel meer echte ervaringen beleven, wat belangrijk is om (natuur)fenomenen te begrijpen. Als kinderen een referentie hebben naar wat ze hebben gezien, gemaakt, beleefd, dan is het makkelijker om de verklaring ervoor later ook te leren (vb. het verdampen van water, het hefboomeffect om een zware steen op te heffen, ...). (Denise Nieuwejaers, Karel De Grote Hogeschool, gesprek 2014)
- De inrichting van het schoolplein dient lichamelijke en geestelijke ontwikkeling te stimuleren, door de volgende mogelijkheden te bieden: ontwikkeling vaardigheden en handigheid, ontwikkeling van balans, het leren kennen van eigen grenzen, uitdaging, constructie en destructie, creativiteit (zelf een spel verzinnen), inschattingsvermogen (breekbaarheid van materiaal), fantasie. En dit voor diverse leeftijdsgroepen en diverse soorten kinderen (van actief tot passief). (Criteria groene schoolpleinen, online geraadpleegd op www.rotterdam.nl in april 2015)

Sociale vaardigheden en ontmoeting

- Een natuurrijke omgeving versterkt de sociale relaties. Vertrouwde plekken in de omgeving om je met vrienden te kunnen terugtrekken, spelen daarbij een belangrijke rol. Er is onderzoek gedaan onder kinderen van 7 tot 12 jaar die verhuisden van een 'kale' naar een 'groene' omgeving. (Kees Both, april 2009)
- Op speelpleinen ontstaan vriendschappen voor het leven. Die worden vaak gesmeed in de zandbak, of samen bouwend aan een kamp. (Learning through landscapes)
- Samen (buiten)spelen met kinderen is ook een arena voor het ontwikkelen van sociale vaardigheden en sociale cohesie. Ook de emotionele ontwikkeling, ruimtelijke oriëntatie, ruimtelijk bewustzijn, cognitieve vaardigheden, tijdsbeheer en ontspanning worden met buitenspelen in verband gebracht. Een ander element dat aan het buitenspelen verbonden wordt, is het zelfstandig organiseren van het spelen; daarbij komen de organisatiecapaciteit van kinderen en hun zin voor initiatief extra aan bod. (rapport Buiten Spelen, K&S en KULeuven, 2008)
- De school is vaak de enige plek waar jongeren uit verschillende leefwerelden elkaar ontmoeten. Pauzes zijn kansen om hun eigen leefwereld te verruimen, te ontdekken wat ze gemeenschappelijk hebben met anderen, maar ook wat de verschillen zijn en hoe je daarmee omgaat. De lesvrije tijd op de speelplaats biedt kansen om elkaar informeel te ontmoeten, geeft ruimte voor dialoog, en om je talenten te ontdekken. Op de speelplaats kunnen scholieren ook hun interculturele competenties aanscherpen. Inzetten op de speelplaats versterkt het beleid van de school op het vlak van diversiteit en kwaliteit. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van het Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Tijdens buitenspel leren kinderen spontaan om zelf (sociale) spelregels op te stellen en samen te werken. Als we kinderen willen leren om probleemoplossend te denken en zelfredzaam te worden dan moeten we voor ons onderwijs veel meer naar buiten trekken met de leerlingen. (Denise Nieuwejaers, Karel De Grote Hogeschool, gesprek 2014)
- Op de speelplaats leren leerkrachten hun scholieren en zichzelf beter kennen. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)

Risicocompetenties

- Spannende en gevarieerde natuurspeelplekken bieden kinderen meer mogelijkheden om hun grenzen te leren kennen en met risico's te leren omgaan (Thieme-Schrever, 2011; Both, 2005).

- Doordat kinderen minder buiten spelen en dikker worden, is hun motoriek achteruit gegaan en komen zij vaker ongelukkig ten val (Stichting Consument en Veiligheid, Nederland). Kinderen die veel buiten spelen in de natuur - waar niet onder elk opstapje een even valdempende bodem aanwezig is en waar niet elk oppervlak uitgerust is met antislip - leren spontaan goede valreflexen aan, waardoor ze zich minder blesseren bij een val. Tegenwoordig gaan stemmen op om op school valtraining aan te bieden, en werden lespakketten ontwikkeld (www.vallenenopstaan.be). Of moeten kinderen gewoon weer meer buiten spelen, klimmen en klauteren, vallen en opstaan?
- Risico nemen helpt kinderen om te leren gezond te blijven en voor zichzelf te zorgen. Het verbetert hun weerbaarheid en stelt kinderen in staat om te ontwikkelen en te leren. Het bevordert zelfbewustzijn en eigenwaarde en zorgt voor opwinding en vermaak. Door kinderen kansen te bieden op een zeker risico in een gecontroleerde omgeving, kunnen ze belangrijke vaardigheden aanleren die nodig zijn voor volwassenheid en zelfstandigheid. Ze kunnen ervaren dat in de wereld onvoorspelbare zaken gebeuren, en dat je hiermee moet leren omgaan. Indien we kinderen deze mogelijkheden ontzeggen, kan dat leiden tot een samenleving met risicoafkerige burgers (*a risk averse society*). Volwassenen die niet in staat zijn om te gaan met dagelijkse situaties, of die niet begrijpen dat kinderen risico opzoeken en grenzen aftasten. (No fear, growing up in a risk averse society, Tim Gill, 2007).
- KHLeuven geeft in haar onderzoek naar risicocompetentie bij jonge kinderen 'Riscki' de definitie van risicocompetentie. Risicocompetentie is de competentie om in een riskante situatie de mogelijkheden te zien en de afweging te maken om - er grensverleggend aan deel te nemen, - ze te transformeren naar een meer aanvaardbare situatie (met inbegrip van stoppen van deelname) of - helemaal niet deel te nemen, steunend op een reële inschatting van eigen ervaringen en capaciteiten en een reële risico-inschatting van de situatie. Voor het opbouwen van risicocompetenties is een pedagogisch verantwoorde avontuurlijke speel- en leeromgeving nodig en moeten leerkrachten kunnen steunen op een transparant veiligheidsbeleid en zich maatschappelijk, deontologisch en juridisch gedragen weten. (Risicocompetentie bij kinderen van 3 tot 8 jaar. Eindrapport 'riscki', praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek. Els Bertrands et al., KHLeuven, 2014)
- De geest van de Europese veiligheidswetgeving voor speeltoestellen is dat de speelomgeving niet veiliger mag zijn dan de leefomgeving van de kinderen en dat ze moeten leren op een veilige manier om te gaan met de realiteit van hun omgeving en de risico's daaraan verbonden (uit gesprek K. De Maertelaere, 2014).

Leerprestaties

- In een Amerikaanse staat werkten de helft van de scholen mee aan een programma voor vergroening van de schoolomgeving. Nadien zag men in de centrale examens dat de leerlingen van deze groenere scholen beter scoorden dan de anderen (van de grijze scholen). ('Schoolyard improvements and standardized test scores: an ecological analysis', Russ Lopez et al., University of Massachusetts Boston, januari 2008)
- Wie zichzelf mag zijn tijdens de pauze en zich positief betrokken voelt (bijvoorbeeld bij de organisatie van activiteiten en de inrichting van de speelplaats) heeft meer zin om te studeren en een diploma te halen. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van het Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- In een bevraging gaf ongeveer 29% van de ouders aan niet te weten of de inrichting van het schoolplein de leerprestaties positief beïnvloedt. Van degenen die hier wel een idee over hebben, denkt het merendeel van de ouders (77%) dat de inrichting van het schoolplein invloed heeft op de leerprestaties van kinderen. Een groen schoolplein heeft een positieve invloed op de leerprestaties. (Groene schoolpleinen. Een wetenschappelijk onderzoek naar de effecten voor basisschoolleerlingen. Dr. Jolanda Maas et al., Vrije Universiteit Amsterdam, april 2013)
- Schoolkinderen van 8 en 10 jaar presteren tot 52 seconden sneller op een moeilijke aandachtvragende test waarbij ze letters en cijfers moeten verbinden, als ze deze test mogen uitvoeren in de tuin bij school dan als ze deze test uitvoeren in het klaslokaal. (Mancuso, Rizzitelli & Azzarello, 2006)
- Contact met de natuur heeft met name een gunstige invloed op 'hogere' cognitieve functies die bijvoorbeeld nodig zijn om te plannen, problemen op te lossen en impulsen te beheersen (Berman, Jonides & Kaplan, 2008; Bratman, Hamilton & Daily, 2012)
- Ook lessen taal, rekenen en kunst zijn gebaat bij een doordacht gebruik van een natuurlijke buitenruimte (Both & Studulsky, 2009).
- Groene schoolpleinen worden voor meer verschillende lessen gebruikt dan grijze schoolspeelplaatsen (Hovinga et al., 2013). Kinderen uit scholen met een groene speelplaats bevestigen vaker buiten les te krijgen en 'veel te leren op het schoolplein' (Hovinga et al., 2013b p. 3).

2.4.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER

- Het is een fabeltje dat kinderen enkel nood zouden hebben aan felle kleurtjes, plastic inrichting en veiligheid. Het is belangrijk dat de ruimte geen ernstige letsels veroorzaakt, herkenbaar is voor kinderen maar ook (berekende en aanvaardbare) risico's biedt die de speelwaarde verhogen. (Visie op speelpleininfrastructuur, Vlaamse Dienst Speelpleinwerk, 2014)
- Een gevarieerde en natuurlijke inrichting is voor kinderen erg stimulerend en prikkelend om steeds nieuwe dingen te ontdekken en al spelend te leren. Diverse hoeken en zones zijn hiervoor interessant. Voor buitenlessen is het goed een verzamelplek/zitarena te voorzien op de speelplaats. Naargelang de wenselijke en beschikbare ruimte en materialen, kan geopteerd worden voor een buitenklas opgebouwd uit gerecupereerde betondallen, trappen van grote blokken natuursteen, zittreden van hout, eventueel ingebed in een speelheuvel, of beschaduwd door een pergola, enzovoort.
- Het is belangrijk bij zich de (her)inrichting van een uitdagende speelplaats goed te informeren over veiligheid. Iedereen kan hierover ook een gespecialiseerde opleiding volgen bij Speelom vzw (www.speelom.be). Bij voorkeur denkt een preventieadviseur of veiligheidsverantwoordelijke van bij de eerste ideeën constructief mee na over een goed evenwicht tussen (aanvaardbare) risico's en veiligheid.

2.4.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIKSUGGESTIES

- Inspirerende maar zeer haalbare praktijksuggesties voor het behalen van leer- en ontwikkelingsdoelen voor kleuters via buitenspel op de schoolspeelplaats, zijn te vinden in de publicatie 'Buiten spelen!', een fotoboek voor kleuterleerkrachten. (VVKBaO, katholiek basisonderwijs)
- Op de website www.deboomin.eu is educatief materiaal te vinden voor leerkrachten 1e, 2e en 3e graad lager onderwijs. De leertrajecten over bomen en bos, in de klas, op school, in de eigen buurt en in de wereld zijn gebaseerd op de diverse leerplannen en op de principes van educatie voor duurzame ontwikkeling. (www.deboomin.eu)
- Inspirerend is zeker de publicatie 'Openluchtscholen in Nederland: architectuur, onderwijs en gezondheidszorg' van architecthistoricus Dolf Broekhuizen, 2005.
- In 2009-2010 namen 22 vertegenwoordigers van twaalf basisscholen in Nederland deel aan de piloot-opleiding 'Natuur als Leerschool'. Zij wilden een 'buitenklas' om het ervaringsleren in de natuur meer gestalte te kunnen geven. Ideeën waren onder meer een bos of een boer adopteren, blokuren 'groen' inroosteren om regelmatig naar buiten te kunnen gaan, een serre grenzend aan de klas, groene hoeken in de klas, ... (Artikel 'Natuur op school: Pionieren met buitenklassen' in JSW, Vakblad voor het basisonderwijs, speciaal onderwijs en opleiding, Nederland)
- De Vrije School in Heerlen (Zuid-Limburg, Nederland) heeft lokalen op diverse hoogten, en een schoolplein met natuurlijke hoogteverschillen. Het hemelwater is ontkoppeld en een mooie waterloop is zichtbaar op het schoolplein. Hier willen kinderen bij regenweer naar buiten! Het natuurspeelplein wordt onder meer ook ingezet als verlengde van de leerstof en bij natuurgebonden jaarfeesten. (Speelnatuurkaart Zuid-Limburg, Springzaad, www.springzaad.nl, 2014).
- Een vuurkring of een zelfgebouwde leemoven voor pizza's en broodjes kan voor heel wat gezelligheid, plezier, en intense buitenervaringen zorgen. Zeker op schoolspeelplaatsen met een breder medegebruik - speelpleinwerk of jeugdbewegingen - is dat een topper. Op speciale of feestelijke gelegenheden steek je de oven aan. Kinderen leren er - onder begeleiding - omgaan met vuur. Ze leren er dat je helemaal zelf voor iets lekkers kan zorgen: hout sprokkelen en vuur maken, graan oogsten en malen, deeg kneden en brood of pizza bakken. Een mooie leerervaring in onze supermarkttijd. (users.skynet.be/heemtuinhertogkarel)
- Land Art technieken zijn een boeiende manier om met (kleine) kinderen in de natuur bezig te zijn, de ontwikkeling en creativiteit van de kinderen te stimuleren, te leren samenwerken enz. Hierdoor leren kinderen ook de oneindige mogelijkheden en diversiteit van de natuur en natuurlijke materialen kennen en waarderen.

2.5. Een dynamische omgeving die de gebruikers zelf mee vormgeven

2.5.1. ARGUMENTEN

Participatief werken vergt tijd en energie, maar brengt ook grote voordelen mee. Door **actieve betrokkenheid** van leerlingen, leerkrachten, (groot)ouders, onderhoudspersoneel, ... groeien enthousiasme, betrokkenheid en verantwoordelijkheidszin. Even belangrijk als het resultaat is dus het proces, de manier waarop de buitenruimte en de invulling van de pauzes vorm krijgen. Goede regels en afspraken zijn gedragen door zowel leerlingen als leerkrachten. Door al deze actoren actief te betrekken bij de (her)inrichting van hun buitenruimte, hen de kans te geven er samen aan te bouwen en er hun plek van te maken, ondervinden zij dat ze zelf iets kunnen bijdragen aan hun leefomgeving en iets ten goede kunnen veranderen. Zo ontkiemt actief **burgerschap**. Zeker op secundaire scholen is het belangrijk de inbreng die leerlingen kunnen doen, niet te onderschatten. Ook het actief mee realiseren en onderhouden kan voor leerlingen zeer waardevol en leerrijk zijn, in het bijzonder kan dit in bepaalde technische en praktische richtingen vaak zeer goed in de opleiding geïntegreerd worden en een zekere fierheid genereren. Door ouders, leerkrachtenteam, leerlingen, onderhoudspersoneel, veiligheidsverantwoordelijken enz. van bij het begin actief te betrekken bij de (her)inrichting van de speelplaats, en rekening te houden met hun ideeën en wensen, wordt een sterk **draagvlak** gecreëerd en **enthousiasme** om ook samen de handen uit de mouwen te steken voor aanleg en voor het latere beheer. Bovendien blijkt dit uitstekende kansen te bieden voor het aanzwengelen van actieve **ouderbetrokkenheid** op school, kansen voor ouders om elkaar beter te leren kennen, en zelfs een positief effect op de buurt.

Participatie

- De leerlingen plaatsen zelf 'groen' en 'schoolinfrastructuur' hoog op hun verlanglijst. In 2009 formuleerden 4000 scholieren naar aanleiding van de Vlaamse verkiezingen hun dromen op onderwijsvlak. Eén van hun grootste bekommernissen bleek schoolinfrastructuur te zijn. Leerlingen pleiten voor groene scholen omdat ook zij wakker liggen van ons leefmilieu. Zij willen tuintjes en graspleinen op school, maar hopen dan wel dat er op het gras mag gelopen worden. Ze fronsen de wenkbrauwen als hen dat verboden wordt met als reden dat 'gras verslijt'. (Onze droomschool 2.0, tekst Vlaamse Scholierenkoepel)
- Volgens de Factsheet 'Gezonde Schoolpleinen' in Nederland geven 61% van de ouders en 76% van de kinderen aan mee te willen helpen bij het onderhouden en verbeteren van het schoolplein. In de praktijk worden ouders weinig betrokken bij het schoolplein. Slechts 16% geeft aan dat wel eens naar hun mening is gevraagd. (Factsheet 'Gezonde Schoolpleinen', een uitgave van Jantje Beton, IVN, RIVM Centrum Gezond Leven en de PO-Raad, VO-Raad en MBO-Raad, Nederland, 2013)
- Ouders van kinderen met een groen schoolplein geven significant vaker aan dat ouders worden betrokken bij het onderhoud van het plein. Zo geeft 34% van de ouders van kinderen met een groen schoolplein aan dat ouders betrokken zijn bij het onderhoud, terwijl respectievelijk 7% en 2% van de ouders van kinderen met een groen-grijs of grijs schoolplein dit aangeeft. Ouders van kinderen met een groen schoolplein vinden het plein van hun kind ook leuker, avontuurlijker, mooier, fijner, gezelliger. Dat is ook te zien in het cijfer dat ouders aan hun schoolplein geven: gemiddeld een 7,6 voor groene schoolpleinen, 6,2 voor groen-grijze en 5 voor grijze schoolpleinen. Ouders, leerkrachten en directie zijn het erover eens dat de kosten voor een groen schoolplein hoger zijn dan die voor een grijs schoolplein, maar leerkrachten en directie blijken de positieve kanten van een groen schoolplein wel belangrijker te vinden dan deze negatieve kant. (Groene schoolpleinen. Een wetenschappelijk onderzoek naar de effecten voor basisschoolleerlingen. Dr. Jolanda Maas et al., Vrije Universiteit Amsterdam, april 2013)
- Waar informeren een 'minimale betrokkenheid' kan bewerkstelligen, resulteert participeren in 'eigenaarschap'. Wanneer ouders, leerlingen, ... daadwerkelijk mee mogen denken over, en vorm geven aan de speelplaats, is de kans veel groter dat ze deze als 'van hen' zullen gaan beschouwen en er zorg voor dragen (De Winter et al., 2006; Gemeente Rotterdam, 2011).

- Verschillende betrokkenen (schoolteam, scholieren, ouders en andere externen) laten hun licht schijnen op de speelplaats. Verschillende perspectieven zorgen voor een rijker beeld en voor betere oplossingen. De school waardeert ieders inbreng en houdt er maximaal rekening mee. Door participatie en een gevoel van verbondenheid en positieve aandacht voor iedereen, kan je een verbindend schoolklimaat creëren. Dat is een voorwaarde om meerwaarde te halen uit de grote (en toenemende) etnisch-culturele diversiteit in de samenleving, en op school. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van het Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Nagenoeg alle praktijkvoorbeelden van succesvolle en voorbeeldstellende herinrichtingsprojecten van schoolspeelplaatsen in Vlaanderen, die Pimp je Speelplaats in Vlaanderen en Brussel kon vinden, zijn sterk mee gedragen door ouders, leerkrachtenteam en leerlingen. Ook in de meer dan 500 speelplaatsprojecten die scholen in januari 2015 bij Pimp je Speelplaats hebben ingediend, blijkt de vrijwillige inzet van ouders heel prominent aanwezig. Het vrijwillig engagement en het netwerk van deze ouders blijken ook voor het drukken van de kosten cruciaal in de overgrote meerderheid van deze projectvoorstellen. (Pimp je Speelplaats, persdossier, 2015)
- De rol die leerlingen mogen opnemen (in NME, MOS, vergroening van de speelplaats) is significant mee bepalend voor de effectiviteit van de beoogde attitudeverandering. Hoe 'echter' de participatie, hoe groter de effectiviteit. ('De educatieve effecten van milieuzorg op school', studie in opdracht van Departement Leefmilieu, Natuur en Energie, J. Boeve-de Pauw en P. Van Petegem, UAntwerpen)
- Ouders en buurtbewoners die van bij het begin geïnformeerd en betrokken worden, voelen zich eerder aangesproken om dan ook vrijwillig aan de aanleg en het beheer van de nieuwe schoolspeelplaats mee te werken. Op werkdagen waar kinderen, ouders, leerkrachten, ... samen de handen uit de mouwen steken maar het samen ook gezellig hebben, groeit sociale cohesie. Veel ouders leren elkaar hier beter kennen en de buurt wordt hechter. (Ervaring uit project Groene Schoolpleinen Nederland, gesprek met Carien Janssen-Van Raay, 2014)

Burgerschap

- Niemand wordt geboren met burgerzin. Burgerzin leer je in je gezin, op school, in je buurt, ... Positieve ervaringen met actief deelnemen aan je eigen leefomgeving zijn de grootste hefboomen voor actief en democratisch burgerschap (De Kracht van je Stem, Vlaams Parlement).
- Door kinderen te betrekken bij het ontwerp, de aanleg en het beheer van de buitenruimte, leren ze mee te denken over hun eigen omgeving. Het bevordert burgerschapsvorming wanneer de speelruimte meer 'van hen zelf' wordt. Door ook ouders en de buurt erbij te betrekken, versterkt het de betrokkenheid van ouders bij de school en komt het de relatie tussen school en buurt ten goede.
- De drie drijvende krachten voor actief burgerschap zijn verbondenheid, capaciteit en uitdaging. De mate waarin een persoon vindt dat die zelf met een gebeuren te maken heeft, wordt aangetoond door verbondenheid met de omgeving. De capaciteit is de mate waarin iemand vindt dat hij zelf aan het gebeuren iets kan doen. De mate waarin die persoon iets aan het gebeuren wil doen, is de uitdaging. Enkel de combinatie van die drie elementen kan iemand tot actief burgerschap aanzetten. (Stroobants et al., 2001)
- Wanneer kinderen gestimuleerd worden om actief te participeren in de herinrichting van hun speelplaats, leren ze mee te denken over hun eigen omgeving (Both & Studulsky, 2009 p. 3).
- Kinderen leren en ondervinden dat ze zelf iets kunnen bijdragen aan hun leefomgeving, dat hun inzet kan leiden tot een meer aantrekkelijke buitenruimte op school. Zo wordt de basis gelegd voor actief burgerschap (De Winter et al., 2006, in 'De taal van burgerschap').
- Scholieren ontwikkelen ook een politiek en sociaal burgerschap, waarbij peers hen sterk beïnvloeden. Positieve en negatieve ervaringen op de speelplaats bepalen mee hoe ze dat burgerschap later zullen invullen. Bijvoorbeeld welke mening ze hebben over verschillende groepen van mensen en hoe ze daarnaar handelen. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van het Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Uit een onderzoek in Engeland komt bijvoorbeeld naar voren dat leerlingen in overgrote meerderheid het *verharde deel* van het schoolterrein zien als 'grijs' en 'grauw', als 'een gevaarlijke plek' en dat associëren met negatieve zaken zoals pijn door vallen en omvergelopen worden door oudere kinderen. *Gras* staat symbool voor zachte oppervlakken die verbonden worden met je laten vallen, rollen, erop zitten, lichamenlijk contact, waar je beestjes kunt vinden en waar bloemen kunnen groeien. Als je niet op het gras mag, zien de kinderen dat als teken dat voor de school het gras belangrijker is dan de kinderen. *Bloemen* staan symbool voor de mate waarin er goed voor het schoolterrein gezorgd wordt. De kinderen zijn er - zeker als zij zelf betrokken zijn bij het zaaien, planten en verzorgen - trots op (en op de school). Ze zien in dit geval het schoolterrein heel sterk als *hun* terrein en voelen dat de school hen vertrouwt in hun

verantwoordelijkheidsbesef (Both, 2004). Als het schoolterrein ingericht wordt als natuurnabij speel- en leerlandschap, dan kan dat een sterke indruk maken op kinderen en belangrijke impulsen geven voor hun ontwikkeling. (Artikel Kees Both in SJW, Vakblad voor het basisonderwijs, speciaal onderwijs en opleiding, juni 2005, Nederland).

2.5.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER

Algemeen betrokkenheid

- Het is essentieel regelmatig terug te koppelen en toe te lichten waarom bepaalde ideeën wel en andere niet worden meegenomen (Borgharts et al., 2009). Participatie schept ook verwachtingen. Wanneer die door bezuinigingen of om andere redenen niet kunnen worden ingelost, dan daalt de kans dat de kinderen hun nieuwe plein aantrekkelijk(er) vinden. Door vooraf een realistisch beeld te schetsen, kan je teleurstellingen achteraf voorkomen (Borgharts et al., 2009 p. 108).
- Er is geen standaardrecept voor een succesvolle inrichting en organisatorische aanpak. Aanleg en onderhoud van groen op school variëren van school tot school. Daarbij dient nagedacht te worden over vragen als: Wie helpt mee? Gaat het om grote ingrepen? In welke mate zijn de groenvormen arbeidsintensief? In welke mate is er hulp van buitenaf? (De Winter et al., 2006).
- Op school veranderen leerlingen en leerkrachten van jaar tot jaar. Beschouw ook de speelplaats als een dynamisch, veranderend gegeven waarin iedereen telkens opnieuw inbreng kan hebben. De aanleg in fasen laat bovendien toe om naast de betrokkenheid ook de kosten over meerdere jaren te spreiden. Een speelplaats is nooit af, er blijft altijd nog wat te veranderen en te verbeteren.
- Het is belangrijk van bij het begin het onderhoudspersoneel te betrekken, en de gevolgen van de ontwerpkeuzes voor onderhoud en beheer goed in te schatten. Om bijvoorbeeld te veel extra vuil te vermijden in de klaslokalen, wordt vaak gewerkt met een laarzen- of pantoffelrek, een 'vuile schoenensluis' in de inkomhal. Een strook of trap met metalen roosters of matten kan ook helpen. Uit het Nederlandse project Groene Schoolpleinen blijken de gangen van 'groene' scholen weliswaar vuiler, maar de klaslokalen zelf schoner dan voorheen, omdat kinderen in de klas pantoffels of sokken dragen en de schoenen buiten blijven. Ouders worden van bij het begin goed geïnformeerd en er wordt bijvoorbeeld gevraagd dat kinderen in speelkledij naar school komen. Op uniformscholen lijkt dit een moeilijker punt. Verder is het ook een verstandige keuze om de onverharde - vuilere - plekken wat verder van de schoolgebouwen te situeren, en aansluitend bij de gebouwen en inkom eerder voor een stuk verharde speelplaats te opteren. (Gesprek Carien Janssen-Van Raaij, 2014)
- Bij nieuwbouw is het belangrijk naast aan de schoolgebouwen ook de nodige aandacht te geven aan de buitenruimte, gezien heel veel kansen liggen in de ontwerpfase. Expertise m.b.t. kwaliteitsvolle buitenruimte is essentieel en niet altijd aanwezig bij de ontwerper van de schoolgebouwen. Het loont de moeite hiervoor specifieke expertise aan te trekken, en een participatief traject op te zetten.

Leerlingenparticipatie

- Wanneer je kinderen laat participeren in de planvorming, is het belangrijk dat er ook daadwerkelijk binnen het jaar 'iets' kan worden gerealiseerd, hoe beperkt ook (De Winter et al., 2006 p. 14). Je kan werken met tussentijdse resultaten (Borgharts et al., 2009) of tussentijdse feestmomenten zoals bijvoorbeeld ter gelegenheid van 'het lichten van de eerste tegel' of 'het planten van de eerste boom' (Sigrun Lobst).
- Het onderzoek "Verschil op de speelplaats" pleit voor een beperkte set van regels die gedragen zijn en die er echt toe doen. Normatieve regels over kledij of haardracht zorgen dikwijls voor eindeloze discussies omdat ze voor interpretatie vatbaar zijn en botsen met het principe dat scholieren uiting kunnen geven aan de identiteit waarnaar zij op zoek zijn. Vraag je bij elke regel af of die (nog steeds) zinvol is. Goede regels zijn gedragen door scholieren en leerkrachten, ze begrijpen waarom die regels nodig zijn. Goede regels zijn gekend door scholieren, leerkrachten en ouders en worden ook gecontroleerd. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Een groene en gevarieerde speelplaats vraagt in realiteit een andere manier van toezicht: een meer actief toezicht, stimulerend ook (zeker bij kleuters kort na de instapdata), en al wandelend in plaats van stilstaand op één plaats (eventueel volgens een toezichtroute). Scholen willen overzicht op de speelplaats, omdat er meestal maar één persoon beschikbaar is voor toezicht. De ervaring van leerkrachten op groene speelplaatsen is wel dat toezicht hier in de praktijk makkelijker en leuker is, omdat ze minder moeten tussenkomen in ruzies en negatief gedrag, de kinderen zijn meer geboeid bezig en vervelen zich minder.

Ouderbetrokkenheid

Toekomstvisie schoolspeelplaatsen

www.pimpjespeelplaats.be

- Een speelplaatsproject biedt uitstekende kansen voor het aanzwengelen van actieve ouderbetrokkenheid bij de school. Daarbij is het belangrijk goed in te spelen op het feit dat sommige ouders wel te vinden zijn voor een vergadering en een denkproces (denkers) maar andere ouders helemaal niet. Zij zijn soms wel bereid te helpen bij planten, zaaïen of schilderwerken (doeners), of om voor iets te eten te zorgen of op de kinderen te passen tijdens de werken. Denk goed na over de communicatie met ouders (soms helpt een spandoek 'werkdag/tuindag op datum' beter dan een briefje in de agenda of een bericht op de schoolblog. Samen werken in de tuin kan ook zelfs zonder elkaars taal perfect te spreken. Heel belangrijk is ook dat de school de vrijwillige inzet nooit als vanzelfsprekend beschouwt, en dat het helpen ook wordt beloond met een dikke portie gezelligheid, een hapje, drankje, gezellige picknick of feest.
- Een toegankelijke groene buitenruimte vergroot de kansen op ontmoetingen en informele contacten tussen buurtbewoners, ouders... Om betrokkenheid van buurtbewoners te creëren, is participatie noodzakelijk. Participatie zorgt ervoor dat mensen eigenaar worden van de buitenruimte en zo ontstaat ook een betere afstemming van de ruimte op de noden en behoeften.

2.5.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES

Algemeen betrokkenheid

- Het is een goed idee om van bij het begin alle mogelijke 'hulptroepen' op te lijsten: gemeentelijke diensten, buurt- en natuurverenigingen, sponsors uit de bedrijfswereld, nabijgelegen scholen met ervaring, beroeps- en technische opleidingen, enz. (Ecohuis Antwerpen, 2010). Naast deze 'externe' hulpfactoren kan ook het menselijk kapitaal binnen de eigen schoolcontext een belangrijke bijdrage leveren: misschien zijn bepaalde (groot)ouders wel architect, tuinaanlegger, kunstenaar of schrijver?
- In Nederland richt Fonds1818 momenteel gratis workshops in om scholenteams over de drempel 'onderhoud' heen te helpen. De workshops worden gegeven door NME-medewerkers, vakmensen en medewerkers van het netwerk Springzaad.
- Observatie van hoe de scholieren de speelplaats gebruiken, levert verschillende perspectieven op en kan voor verrassende inzichten zorgen. Doe dit met de hele school. Hoe kijken scholieren naar de speelplaats? Wat ziet het onderhoudspersoneel? En de leerkrachten? (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Het is soms goed te werken in stappen. Je kan bijvoorbeeld eerst kleine dingen realiseren zoals meer banken, verplaatsbare elementen, meer kleur, knusse plekken, goede verlichting, bloembakken. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- In Berlijn worden de 'groen ingerichte scholen' actief aangespoord hun kennis en expertise te delen met scholen die willen starten met de heraanleg van hun buitenruimte (Grün macht Schule). Ook in Vlaanderen merken we dat pilootscholen De Oogappel in Gent en De Vlieger in Oostende veelvuldig worden bezocht door geïnteresseerde leerkrachten en ouders van scholen die met een speelplaatsherinrichting willen starten (ervaringen van ontwerp bureau Fris in het Landschap, 2015).

Leerlingenparticipatie

- Om op een goede manier participatie van kinderen op te zetten in ruimtelijke projecten, ontwikkelde Kind & Samenleving tien richtlijnen en vijftien methoden (Kind & Samenleving, 2014).
- De Vlaamse Scholierenkoepel biedt concrete initiatieven en tips voor de leerlingenparticipatie op school aan op haar website www.scholierenkoepel.be/leerlingenraad-en-daad.
- Hoe betrek je middelbare scholieren bij de speelplaats(activiteiten)? De middagpauze moet een tijd van ontspanning zijn, een adempauze tussen de lessen. Maar is ze dat ook? Leg die vraag voor aan de scholieren. Bekijk samen met hen en met leerkrachten wat er kan gebeuren om er een deugdlopende pauze van te maken. Vertrek daarbij van de interesses, talenten en noden van de scholieren. Zijn er leerkrachten die dezelfde interesses delen? Vraag hen dan of ze een activiteit willen begeleiden. Of zoek externen om dat te doen. Hou de activiteiten vrijwillig, dit is immers vrije tijd. Geef scholieren die initiatief willen nemen, de ruimte om dat te doen. Voorbeeld: in Don Bosco Technisch Instituut in Helchteren trekken ze bij goed weer naar het voetbalveld, waar enkele scholieren (animatoren) een spel starten waarin ze de anderen proberen te betrekken. Voorbeeld: in Kortrijk kunnen scholen beroep doen op sportanimatoren die een schooljaar lang onder de middag sportactiviteiten aanbieden. In KTA Drie Hofsteden kozen de scholieren voor freerunning. Andere ideeën: fietsherstelplaats waar scholieren zelf fietsen van andere scholieren herstellen, workshops percussie, scholieren verkopen soep eventueel gemaakt van groenten uit de schooltuin, naaiatelier, youtube-filmpjes maken, een lego-lokaal. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)

Het Technisch Instituut Sint-Lodewijk in Genk begon vier jaar geleden met middagactiviteiten. Leerling-animatoren begeleiden sommige activiteiten. De doelgroep bestaat vooral uit eerstejaars, om deze nieuwkomers beter te proberen opvangen. In de groep animatoren vind je ook een paar anderstalige nieuwkomers, voor hen is dit ook een kans om Nederlands te oefenen. De school bevordert de motivatie van de animatoren door regelmatig samen iets te eten. De Vlaamse Dienst Speelpleinwerk (VDS) komt op school één dag een basiscursus voor de animatoren geven. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)

- De speelplaats kan ook als tentoonstellingsruimte dienst doen, voor kunstwerken die de kinderen op school maken. Wil je verder gaan, nodig dan eens een kunstenaar uit om samen met de kinderen/scholieren een echt kunstwerk te maken: een (bespeelbaar) beeldhouwwerk, een mozaïekmuurtje of -bank, een reuze muurschildering of een graffitimuur.
- Brede school BRES in Jette (omvat drie scholen) lost voorlopig het probleem van de kleuters die een te kleine speelplaats met de grotere kinderen moeten delen, op door een hoek af te bakken exclusief voor kleuters. Als afgrenzing timmeren de (grotere) kinderen onder begeleiding zelf (tijdens de pauzes) banken en plantenbakken, waarin ze ook zelf bloemen en groenten zullen zaaien en oogsten.
- Betrek scholieren bij de realisatie, zo wordt de speelplaats 'hun' speelplaats. Laat de nieuwe leerlingen regelmatig een deel van de speelplaats verfraaien, want met afstuderende scholieren verdwijnt ook de band met het materiaal en de speelplaats. Wijs ook plekken toe die scholieren zelf mogen inrichten en beheren, zoals een clublokaal. Voorbeeld: in de Wispelberg in Gent krijgen de zesdejaars een lokaal dat ze zelf mogen inrichten. Voorbeeld: in De Beeldekens in Antwerpen richtten jongeren een speelkelder in, onder begeleiding van de GOK-leerkracht. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)

Ouderbetrokkenheid

- Lovenswaardige voorbeelden van actieve ouderbetrokkenheid bij de (her)inrichting van de schoolspeelplaats zijn in héél wat scholen te vinden. Hier slechts enkele vermeldingen: Leefschool De Vlieger in Oostende, De Regenboog in Wondelgem, De Evenaar in Antwerpen, De Bergwegel in Merelbeke, De Leefschool in Oosterzele, enz.

2.6. Ingebed in de (pedagogische) visie van de school

2.6.1. ARGUMENTEN

De speelplaats draagt mee de **visie en cultuur van de school** uit. Daarin kunnen bijvoorbeeld volgende punten centraal staan: open voor ontmoeting, rijk aan variatie, aandacht voor duurzaamheid, stimulerend voor beweging en creatief spel, ruimte voor verandering en eigen inbreng van de leerlingen... Aandacht voor de speelplaats draagt bovendien bij tot een **positief imago** van de school. De speelplaats is vaak een 'visitekaartje' van de school, zichtbaar voor buitenstaanders.

Een gedragen visie op de invulling van pauzes en op de **betekenis en het gebruik van de buitenruimte** is daarbij fundamenteel: binnen- en buitenruimten vormen samen de leeromgeving. De visie op speelplaatswerking wordt gedragen door directie en leerkrachtenteam, en er is aandacht voor kwaliteitsvolle speelplaatsbegeleiding (actief toezicht).

- Aandacht voor de speelplaats draagt bij tot een positief imago van de school. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Een school die het ontplooiën van ieders talenten hoog in het vaandel draagt, kan zich toch niet permitteren dat op de schoolspeelplaats alleen de goede voetballers aan hun trekken komen, en leerlingen met andere talenten doelloos aan de kant staan?
- De schoolpoort is meestal de enige verbinding tussen de - vaak ommuurde - school en de wereld daarbuiten. Een school die deel wil uitmaken van het leven in de buurt, en ook die bredere leeromgeving wil benutten, moet haar schoolpoort letterlijk en figuurlijk opengooien. Het is belangrijk bewust na te denken over de relatie tussen school en buurt, en een visie uit te werken om de brede leeromgeving ook te benutten en te integreren in het leerproces op school. (Puur uit de buurt, een publicatie van Steunpunt Intercultureel Onderwijs, september 2000)
- De inrichting van de speelruimte op school wordt - naast vaststaande factoren - ook beïnvloed door de visie van de school op zaken als buiten spelen, onderwijs en opvoeding. Daarbij is ook het perspectief dat ingenomen wordt bij de invulling van de concepten 'een goede speelruimte' en 'een aantrekkelijke speelruimte' belangrijk. Volgens Medaer en De Fré (2001) reflecteert de visie van de school zich op de inrichting van de speelruimte, in een continuüm gaande van 'vervreemdend' naar 'niet-vervreemdend'. In de eerste visie is de speelplaats gericht op overzichtelijkheid en controle, de speeltijd wordt gezien als noodzakelijke tijdverspilling. De tweede is net tegenovergesteld: leerlinggericht en gericht op welbevinden, de speeltijd maakt een waardevol deel uit van een schooldag. (Missie speelplaats, exploratief kwalitatief onderzoek naar de inrichting van speelplaatsen in negen Vlaamse basisscholen. Masterproef, Marlies Van Assche, promotor Prof. Dr. P. Smeyers, UGent, 2013)
- De Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) biedt Nederlandstalige Brusselse scholen subsidies voor (her)aanleg van een uitdagende speelplaats. In ruil verwacht de VGC onder meer dat scholen een duidelijke en gedragen visie ontwikkelen op hun speelplaatswerking. (BuitenSpel, subsidies voor een uitdagende speelplaats, VGC, online geraadpleegd op www.onderwijsinbrussel.be in april 2015)

2.6.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER

- Het uitwerken van een pedagogische visie op de schoolspeelplaats is een erg belangrijke stap in het stappenplan dat Springzaad naar voor schuift, voor de (her)inrichting van een schoolspeelplaats. Schooldirectie en leerkrachten werken samen een visie uit en denken na welke mogelijkheden de speelplaats voor hun lessen kan bieden. Het actief gebruik van de schoolspeelplaats wordt in het lessenpakket geïntegreerd. (Stappenplan Omvorming Schoolspeelplaats, Springzaad, online geraadpleegd op www.springzaad.be in maart 2015)
- Goed onderhoud is echt belangrijk. Je toont daarmee dat je zorg draagt voor de school. En je geeft het goede voorbeeld. Een goed onderhouden school verhoogt ook het gevoel van veiligheid. Herstel defecten zo snel mogelijk, en ga creatief om met dingen die stuk zijn: vervang een kapotte tegel eens door een kleurrijke mozaïek, een grasmattje of plantenbak, laat ze door scholieren beschilderen. Zo geef je kleur aan de ruimte

en betrek je scholieren bij hun ruimte. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)

- Een propere speelplaats is een moeilijk geval, vooral op secundaire scholen. Sluitende oplossingen heeft nog niemand gevonden. Het lijkt wel een betere oplossing om met beurtrollen voor klassen en onder leiding van leerkrachten en/of onderhoudspersoneel de speelplaats na een pauze weer netjes te maken, dan dit louter aan het onderhoudspersoneel over te laten. (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Omdat vies worden op het schoolplein door zand of grasvlekken vaak een thema is wat scholen aandragen als reden om niet voor een groen schoolplein te gaan, gingen de onderzoekers na in hoeverre de kinderen vies thuis komen en in hoeverre ouders dat erg vinden. Ouders van kinderen met een groen of groen-grijs schoolplein geven significant vaker aan (42,8% resp. 38,6%) dat hun kinderen vies thuis komen dan ouders van kinderen met een grijs schoolplein (0%). Tegelijkertijd geven echter bijna alle ouders aan (89%) het niet erg te vinden als hun kind vies thuis komt. Ouders van kinderen met een groen of groen-grijs schoolplein denken hier niet significant anders over dan ouders van kinderen met een grijs schoolplein. (Groene schoolpleinen. Een wetenschappelijk onderzoek naar de effecten voor basisschoolleerlingen. Dr. Jolanda Maas et al., Vrije Universiteit Amsterdam, april 2013)

2.6.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES

- Wil je toetsen in hoeverre jouw (secundaire) school het verschil maakt op de speelplaats? Gebruik dan de beknopte vragenreeks achteraan de brochure "Maak het verschil op de speelplaats". Hoe kwaliteitsvol zijn de pauzes? Wat doet je school al, en wat kan je nog meer doen? (zie ook www.verschilopdespeelplaats.be) (Maak het verschil op de speelplaats, een publicatie van Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014)
- Om kleuterleerkrachten te inspireren, ontwikkelde het katholiek basisonderwijs een fotoboek met ideeën voor verrijkende activiteiten, buiten op de speelplaats. Deze activiteiten worden gekaderd in de leerplannen van VVKBaO en er zijn verwijzingen naar ontwikkelingsaspecten uit het ontwikkelingsplan voor de katholieke kleuterschool. Buiten spelen maakt zo integraal deel uit van het klasgebeuren op de (kleuter)school. (Buiten spelen! Publicatie van VVKBaO, 110 blz., 2014)
- De schoolcriteria van het Nederlandse project Groene Schoolpleinen stellen dat het pedagogisch klimaat op school bepalend is voor de succeskans van het groene schoolplein. De school dient een aantoonbaar standpunt te hebben/vormen over volgende punten: de motivatie van de school voor het groene schoolplein, deelname aan de brede school, activiteiten op het gebied van natuur- en milieueducatie, stabiliteit van de school (gebouw, plein en team) op langere termijn, flexibiliteit van de school, participatie (kinderen worden gestimuleerd mee te denken), draagvlak bij ouders/kinderen/leerkrachten. (Schoolcriteria voor het project Groene Schoolpleinen, online geraadpleegd op www.rotterdam.nl in april 2015)

2.7. Een prikkelende plek voor kunst, creativiteit en techniek

2.7.1. ARGUMENTEN

Een schoolspeelplaats kan naast een ruimte voor ontspanning ook een openlucht **tentoonstellingsruimte** zijn, waar kunstwerken van leerlingen een plek krijgen, waar poëzie tot zijn recht komt, waar - eventueel onder begeleiding van een kunstenaar - ook een creatief project tot stand kan komen zoals bijvoorbeeld een muurschildering, mozaïek of land-art.

Een kwaliteitsvolle speelplaats biedt kansen **voor speel- en leerervaringen met muziek, techniek, constructie, beeldende kunsten enz.** Dit zowel tijdens vrij spel als tijdens de lessen. We verwijzen hierbij ook naar de opkomst van de zogenaamde STEM-richtingen.

Een gevarieerd en groen terrein biedt heel wat kansen om diverse vormen van spel aan bod te laten komen, en **prikkelt de creativiteit** en het oplossingsgericht denken bij kinderen. Ook het aanbieden van extra / wisselend / los materiaal zet aan tot creatief spel en fantasie.

- De tweede meest aangehaalde reden om te kiezen voor een groene avontuurlijke speelplaats, is in het Gentse onderzoek (Dries Vonck, 2014) dat dit een ruimer en gevarieerder spelaanbod creëert. Men wil het eenzijdige speelgedrag en de verveling op de klassieke speelplaats doorbreken en kinderen mogelijkheden bieden tot meer gevarieerd spel.
- Een natuurlijke speelomgeving stimuleert tot meer gevarieerd en creatief speelgedrag (Faber Taylor, Wiley, Kuo, & Sullivan, 1998). Met name fantasierijk, exploratief en constructief speelgedrag komen vaker voor in natuurlijke dan in niet-natuurlijke speelomgevingen (Van den Berg, et al., 2007).
- In de visie van de Vlaamse Dienst Speelpleinwerk (VDS) gaat een speelaanbod uit van animatoren, materiaal en infrastructuur. Het activiteitenaanbod van de animatoren kan dus worden aangevuld met speelkansen vanuit infrastructuur of vanuit materiaal. Typische voorbeelden daarvan zijn een speeltoestel, een speelwinkel waar speelmaterialen kunnen ontleend worden, een leeshoek, een bouwhoek en dergelijke. Het volstaat dus niet om enkel te werken aan de creativiteit van de animatoren om de speelkansen te vergroten. Men spreekt van variatie in een werking wanneer er in die werking voldoende verscheidenheid in infrastructuur, speelmateriaal en manieren van spelen aanwezig is. Wanneer een bepaalde variatie er onvoldoende of helemaal niet is, moet dat gecompenseerd worden door de andere twee. Wanneer een werking bijvoorbeeld een niet heel uitdagende infrastructuur heeft, zoals een schoolgebouw, kan ze dat gemis opvangen door meer speelmateriaal aan te bieden en daar op verschillende manieren mee te spelen. (Visie Vlaamse Dienst Speelpleinwerk, hoofdstuk speelkansen en speelaanbod, 2014)
- Wat een enorme meerwaarde biedt het leren door speelervaringen, als kinderen de kans krijgen om spontaan en vrij aan de slag te gaan met losse materialen, de zwaartekracht ervaren, de kracht van hefboomen of de sterkte van driehoeksverbanden bij het bouwen van een kamp, de loop van water en hoe je met dammetjes een 'riviertje' kan omleggen, de werking van een schroef van Archimedes om water op te vijzelen, aan den lijve ondervinden hoeveel water in een emmertje kan en hoeveel in een fles, hoe een schroef in een plank gaat en hoe je die er weer uit krijgt, enz. In vrij spel ontkiemen wetenschappers, technici en fysici in spe.
- STEM staat voor Science-Technology-Engineering-Mathematics. De complexe maatschappij van vandaag heeft grote nood aan mensen met STEM-profielen. Daarom stippelt de Vlaamse regering een actieplan uit tot 2020, met onder meer aandacht voor STEM-studierichtingen in het onderwijs en STEM-academie. Natuurgerelateerde activiteiten maken hier een wezenlijk deel van uit (activiteiten van Natuur & Wetenschap, wandelingen en workshops om diverse facetten van de natuur te leren kennen tot zelfs sterrenkunde).

2.7.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER

- Bij het opzetten van een schooltuin bepaalt het doel - ontdekkingen doen of experimenteren bijvoorbeeld - de inrichting ervan. Als je de schooltuin thematisch opzet, is het eenvoudiger om de koppeling te maken met het geplande natuuronderwijsprogramma op school. Er zijn bijvoorbeeld mogelijkheden rond de thema's: voortplanting bij planten (ongeslachtelijk via stekken of bv wilgenhut, bollen, ...), rol van vlinders en andere bloembezoekers (keuze voor insectenvriendelijke bloemen), onderzoek van bodemdierpjes of waterdierpjes, ... In het boek 'De Groene Hemel' van meester Bert wordt eenvoudig uitgelegd welke

benadering in een schooltuin goed werkt voor kinderen. (Uit: Natuur en Techniek geven, praktische vakdidactiek voor het basisonderwijs. H. de Jongh, F. Van Brussel, W. Groenendaal, B. de Koning, J. van de Linde, Nederland, 2009)

- De wereld van het natuurrijke (school)tuinieren en de wereld van architecten en (scholen)bouwers ontmoeten elkaar te weinig. Als architecten en groene ontwerpers elkaar de ruimte gunnen, dan...
 - kunnen er groene daken in alle mogelijke maten en vormen worden aangelegd, van sedum- of grasdaken tot dakspeelplaatsen en zelfs vijvers
 - zou nergens meer het dakwater zomaar naar de Noordzee stromen. Architecten en groenontwerpers zouden de handen ineenslaan en fraaie afkoppelingen, waterzuiveringen en waterpartijen verzinnen.
 - zouden voor gierzwaluwen, huiszwaluwen, mussen, spreeuwen, vleermuizen enz. een plekje vinden onder dakpannen, in spleten en nestkorven tegen muren.
 - zouden veel muren gereserveerd worden voor groene sluiers zoals klimplanten en zou er samengewerkt worden aan natuurvriendelijke terrassen, patio's en pergola's die mooi op elkaar aansluiten
 - zou men samen nadenken over buitenateliers, speelse en tijdelijke gebouwtjes voor buiteneducatie, schuurtjes met een vegetatiedak
 - zou men nadenken over de juiste plek voor zonnepanelen en het zichtbaar maken van de energie die gewonnen wordt
 - zouden dromen als onderwaterkijkconstructies, loerwanden bij grote waterpartijen, follies als vleermuizentorens of -kelders, ruimtes onder heuvels, strobalembouw enz. overwogen kunnen worden

(naar: Vrij Spel voor Natuur en Kinderen, Willy Leufgen en Marianne Van Lier, Nederland, 2007)

2.7.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIKSUGGESTIES

- Met DynamoPROJECT - een subsidieproject van CANON Cultuurcel - kunnen scholen maximaal 1500 euro krijgen voor een creatief schoolproject waarbij ze met minimaal één externe culturele partner een langer actief proces afleggen op maat van de school. Een praktijkvoorbeeld: met de steun van Dynamo2 Project realiseerde het VTI Sint-Lucas in Menen een educatieve kunsttuin. Een kunstenaar ging een week met de leerlingen aan het lassen, en samen maakten ze kunstwerken in het thema 'vliegen'. Het stadsbestuur sponsorde een deel van de beplanting van de tuin.
- Erg leuk kunnen bespeelbare kunstobjecten zijn, om op te klimmen, af te glijden, in fantatiespel te gebruiken... Kunst met een grote K of door de kinderen zelfgemaakte kunstobjecten eventueel onder begeleiding van een kunstenaar.
- Natuurlijke speelruimten met losse natuurmaterialen bieden uitstekende kansen voor 'scharrelkunst' en 'land-art' met kinderen. (<http://www.rlva.be/scharrelkunst>) (uit gesprek met Denise Nieuwejaers, Karel De Grote Hogeschool, 2014)
- Met mozaïek zijn ontzettend leuke dingen te doen op een schoolspeelplaats. Met kleurige mozaïeken worden gemetselde structuren zoals zitbanken, paaltjes, muurtjes rondom een zandbak enz. prachtige eye-catchers. Het verdient wel aanbeveling zich te laten begeleiden door iemand die hier ervaring mee heeft. Inspirerende (voor)beelden zijn te vinden in het ideeënkoffertje op www.springzaad.nl en www.springzaad.be. Ook andere 'kunstzinnige' ideeën zijn hier te vinden.
- Op basisschool Prins Dries in Antwerpen blijkt het populairste hoekje van de speelplaats een plekje met takjes en boomstammetjes - afval van de groendienst - waar kinderen helemaal opgaan in creatief fantatiespel met dit los materiaal. (EcoScholen Antwerpen)
- School Het Zonnehuis in Mechelen heeft onder impuls van leerkracht en ondersteuner Koen De Broeck een sterke visie op spelen met losse materialen. De kleuters krijgen hiertoe heel wat kansen op de speelplaats, die creatief en met heel weinig budget werd ingericht.
- Praktijkvoorbeeld: de vrije school in Wijgmaal bij Leuven maakt voor kunstige activiteiten gebruik van een openluchtatelier.
- Praktijkvoorbeeld: kinderen van groep 8 (6e leerjaar in België) maakten in een projectweek vele meters mozaïekbanken in de natuurtuin van school Een Slingertouw in Nijmegen (Nederland).
- Een amfitheater of een podium daagt de performer in kinderen uit en biedt de gedroomde plek voor dans, kunstjes maken of zelfs zingen of muziek maken. Kinderen vinden het fijn als deze plekken niet helemaal centraal zijn gesitueerd, maar toch ook wat geborgenheid bieden en niet voor de hele school in de kijker staan.
- Gedichten komen prachtig tot hun recht in een natuurlijke buitenomgeving.

- MOS-school het Atheneum MXM in Merksem werkt met een wetenschapstuin en een Romeinse tuin. De leerlingen maakten in 2014 ook zelf een kippenhok. De school werkte hiervoor samen met MOS 'duurzame scholen, straffe scholen' en met het Ecohuis Antwerpen (EcoSchool).
- Kees Both, natuur- en onderwijspedagoog bij Wageningen Universiteit, denkt bijvoorbeeld aan het buiten maken van constructies (functie, stevigheid, verbindingen) met natuurlijke materialen en met gestandaardiseerd materiaal, het spelen met krachten (hefboom, katrollen enz.), opwekken en gebruiken van verschillende soorten energie, onderzoeken van het weer. In dit alles kunnen 'oude' technieken à la Robinson Crusoe gebruikt worden. Al is de eerste insteek techniek, en passant is natuurbeleving als vanzelf een belangrijke tweede insteek. (Zorg Primair, vakblad voor het primair en speciaal onderwijs, 05.2014, Nederland)

2.8. Indien mogelijk en wenselijk: open voor breed multifunctioneel gebruik

2.8.1. ARGUMENTEN

Ruimte wordt steeds schaarser. **Multifunctioneel en ruimte-efficiënt** gebruik van de buitenruimte op school - met oog voor de **behoeften van de omgeving** - kan in dit licht een grote meerwaarde bieden. Afspraken en **samenwerking** voor aanleg, gebruik en beheer van de buitenruimten, met gemeente, verenigingen, buurtorganisaties of aanpalende rusthuizen, bedrijven, instellingen, andere scholen of dergelijke, kunnen belangrijke voordelen opleveren voor zowel de school als deze andere partijen. Naast de functie van schoolspeelplaats kan de buitenruimte op school in sommige gevallen ook functioneren als ontmoetingsplek voor de buurt, buiten de schooluren worden gebruikt door verenigingen/diensten/burgers, ... **Publieke openstelling is echter niet overal mogelijk noch wenselijk**. Veel hangt af van de lokale situatie, de draagkracht en de schaalgrootte. Een publiek toegankelijke ruimte vraagt bovendien een robuuste, 'monkey proof' inrichting. Medefinanciering van aanleg, beheer en onderhoud door de gemeente of stad kan hierbij een uitkomst bieden.

Een kwaliteitsvolle buitenruimte op school kan in een sterk verstedelijkte buurt een groene oase vormen, met **positieve effecten voor de buurtbewoners**, ook als deze ruimte is afgesloten voor publiek gebruik. Een toegankelijke groene buitenruimte vergroot echter bovendien ook de kansen op ontmoetingen en informele contacten tussen buurtbewoners. Het positief effect wordt nog belangrijker als zij ook actief worden betrokken bij de aanleg en het beheer van deze ruimte.

Een **doordachte inplanting** van gebouwen, toegangen en buitenruimten is van cruciaal belang om de mogelijkheden voor breed en multifunctioneel gebruik van de buitenruimte open te houden. Bij nieuwbouw en verbouwingen mag de kans niet worden gemist om bij het ontwerp van de gebouwen van bij het begin ook rekening te houden met de kwaliteiten en functies van de buitenruimte. Het loont de moeite om naast expertise voor ontwerp van schoolgebouwen ook de juiste expertise te eisen voor ontwerp van een kwalitatieve en toekomstgerichte buitenruimte.

- Een toegankelijke groene buitenruimte vergroot de kansen op ontmoetingen en informele contacten tussen buurtbewoners. Om betrokkenheid van buurtbewoners te creëren, is participatie noodzakelijk. Participatie zorgt ervoor dat mensen eigenaar worden van de buitenruimte en zo ontstaat ook een betere afstemming van de omgeving op het gebruik ervan (Maters, 2008, in 'Zaaien op beton'). Plekken die 'geadopteerd' zijn door de bewoners maken dat de gemeenschap er als geheel toezicht houdt. Daardoor ontstaan normen en waarden, opgesteld door de buurt en voor de buurt (Coley et al., 1997, in 'Zaaien op beton'). Een groen schoolplein kan mensen dus uitnodigen tot sociale contacten en ontmoeting, en anderzijds kan dit contact ervoor zorgen dat het plein goed verzorgd wordt.
- Het actief betrekken van ouders en buurt in speelplaatsprojecten kan de relaties tussen school, ouders en buurt versterken (Both & Studulsky, 2009; Groene Schoolpleinen, 2014).
- Volgens het verkennend rapport "De nieuwe school in 2030" van het Dep. Onderwijs en Vorming, de VLOR en de KBS (24-28 augustus 2013, leer- en ontwerplab over de toekomst van het onderwijs in Vlaanderen) is inbedding in de lokale gemeenschap cruciaal. Een "learning park" is een plek waar leeractiviteiten georganiseerd worden, maar waar ook plaatselijke sportclubs, cultuurverenigingen, maatschappelijke organisaties, buurtwerkingen, lokale overheden, ... hun plaats vinden. De dimensie "ontmoeten" krijgt er prioriteit. Kinderen en jongeren ontmoeten elkaar en ook andere buurtbewoners, ouders, ouderen, ... vinden hier aanknopingspunten om elkaar te ontmoeten. De zorg voor de gebouwen en de sfeer op het "learning park" is een zaak van die lokale omgeving. Er is een grote variatie aan open en gesloten ruimtes. Kinderen en jongeren zitten ook niet langer de hele dag in een klas. In het toekomstbeeld kunnen leerlingen

bijvoorbeeld enkele uren in een vaste leergroep talen en wiskunde leren, maar het grootste deel van de dag zijn ze bezig met projecten waarin ze hun competenties ontwikkelen. Bovendien kunnen ook vrijetijdsactiviteiten een plaats vinden binnen de leeromgeving.

- Openbare groene ruimte zet mensen aan tot interactie en een meer open houding voor indrukken van buitenaf. Uit Amerikaanse studies blijkt dat meer groen in een stedelijke omgeving ook tot minder criminaliteit leidt.
- Medegebruik van ruimte moet echter in twee richtingen werken: de school stelt (een deel) van haar ruimte open maar gebruikt zelf ook af en toe ruimte buiten de school.
- De beschikbare oppervlakte is een belangrijke factor, en niet zelden de eerste prioriteit. Het is echter moeilijk oppervlaktenormen te gaan hanteren, die voldoende ruimte bieden om kwaliteit te waarborgen maar waar anderzijds ook zoveel mogelijk scholen aan kunnen voldoen. Onderwijsinspectie hanteert een minimumnorm van 3 m² speelplaats per kind en/waarvan 1 m² overdekt.

2.8.2. AANDACHTSPUNTEN VOOR INRICHTING/BEHEER

- Voor duurzame scholenbouwprojecten is een doordachte inplanting van cruciaal belang. Staat de school op de juiste plaats? In de gewogen score krijgt inplanting - naast energie - de zwaarste wegingsfactor nl. 20%. Voor mobiliteit is een goede bereikbaarheid van de school belangrijk, waarbij alle kansen moeten worden gegeven aan stappers en trappers. Dit kan onder meer door de realisatie van een veilige inkomzone, fietsenstalling, bushalte (omgeving en route tot de school), oversteekplaatsen, ... Een goed ingerichte infrastructuur is noodzakelijk. Inrichtingsmaatregelen zijn bijvoorbeeld: geschikte lokalisatie schoolpoort (best niet langs een drukke weg, soms beter aan de zij- of achterkant van het perceel of aan een secundaire straat), bouwkundige ingrepen om de veiligheid te verhogen (oversteekplaats met zigzagbeweging, verhoging van het voetpad, verkeersplateau, zebepad, middeneiland bij een bredere weg, ... (Naar een inspirerende leeromgeving, instrument voor duurzame scholenbouw, GO! en AGIO, mei 2010)
- Openstelling en medegebruik buiten de schooluren wordt sterk bemoeilijkt door de klassieke scholenbouw in Vlaanderen, waarbij de speelplaats volledig is ingesloten door de schoolgebouwen. Bij het (ver)bouwen van scholen kan in sommige gevallen een goede toegankelijkheid van (een deel van) de speelplaats gerealiseerd worden door bijvoorbeeld de buitenspeelruimte aan de straatzijde te voorzien. Dit is echter niet in alle gevallen een geschikte oplossing.
- Schoolspeelplaatsen die ook door buurtbewoners worden gebruikt, moeten technisch robuust en 'monkey proof' worden aangelegd. De speeldruk ligt immers hoger en de leeftijd van de mogelijke gebruikers is niet afgebakend. Dat ligt anders dan wanneer de speelplaats alleen gebruikt wordt tijdens de schooluren en 'onder toezicht'.
- Een duurzame school biedt open mogelijkheden en interactie met de brede samenleving. De school kan faciliteiten bieden aan buurt, dorp, stad, kan ruimte bieden voor bijvoorbeeld avondlessen of sport, kan een groen rustpunt bieden in de stad of het dorp. (Naar een inspirerende leeromgeving, instrument voor duurzame scholenbouw, GO! en AGIO, mei 2010)
- Voor brede school is in Vlaanderen vaak een netwerk van school-vrijetijdsdiensten-welzijnsdiensten-accomodaties belangrijk, die niet allemaal onder het dak van de school gesitueerd zijn en sterk afhankelijk van de lokale behoeften. Misschien mag de schoolspeelplaats ook al eens breder gedefinieerd worden, waarbij ook aanpalende of zelfs verderop gelegen ruimte wordt meegenomen. Daarbij moet ook de omgekeerde reflex gemaakt worden: de school stelt ook zelf ruimte open voor gebruik door anderen. Zo'n brede benadering vraagt tegelijk ook aandacht voor kindvriendelijke routes, veilige oversteekplekken en speelweefsel met speelprikkels en groen. (Lia Blaton, gesprek in 2014)
- Heeft de school bouwplannen, dan loont het vaak de moeite om open te staan voor opportuniteiten. Bijvoorbeeld: de gemeente denkt ook aan de bouw van een multifunctionele zaal, dan kan gezocht worden naar medegebruik van schoolgebouw en cofinanciering. Idem voor buitenruimte. Zowel lokale besturen als scholen hebben erg krappe budgetten. (uit gesprek met VSKO, 2014)
- Publieke openstelling buiten de schooluren vraagt vaak een extra inspanning voor onderhoud, afvalophaling en veiligheidscontrole. Sommige scholen hebben hiervoor een overeenkomst met de gemeente of stad, die dit in ruil voor de publieke openstelling van deze buitenspeelplek op zich neemt. Bijvoorbeeld Leefschool Groene Poortje in Kaster (gemeente Anzegem).
- Voor scholen die (een deel van) hun buitenruimte openstellen, is het vaak verstandig om van bij het ontwerp en de aanleg al te denken aan eventuele 'no-go-zones' die eenvoudig kunnen worden afgesloten. Denk bijvoorbeeld aan een moestuinzone. (uit ervaringen Goodplanet vzw, 2015)

2.8.3. INSPIRERENDE VOORBEELDEN OF PRAKTIJSUGGESTIES

- In Brasschaat delen het Sint-Michielscollege en speelplein Kwik Kwak de speelplaats. Ze werken nauw samen voor visie, inrichting en onderhoud. Op die manier wordt efficiënter omgesprongen met ruimte, materialen en financiële middelen. (Speelplein Kwik Kwak Brasschaat)
- Vlaamse Dienst Speelpleinwerk maakte een dossier rond 'samengebruik' van speelpleinwerk met scholen, jeugdwerk, openbare instellingen, bedrijven enzovoort. Eén op drie speelpleinen speelt trouwens op een schoolspeelplaats. (Vlaamse Dienst Speelpleinwerk, 2014)
- In Gent werd in het voorjaar 2014 het Coupurepark geopend, het eerste park dat halftijds een open buurtpark is en halftijds speelplaats voor het KTA Mobi. De school verbouwde het terrein van de voormalige faculteit diergeneeskunde samen met de stad Gent tot een nieuw park. Na de schooluren is het parkje openbaar en worden de drie ingangen geopend maar tegen zonsondergang gaan de poorten op slot. Tijdens de donkerste wintermaanden blijft het park gesloten. De meningen over de werkzaamheid van dit opzet zijn echter verdeeld.
- MOS-school het Atheneum MXM in Merksem werkt sinds 2012 voor het beheer van de schoolmoestuin samen met de buurt. De leerlingen en buurtbewoners delen de verantwoordelijkheden en het werk in de moestuin. In 2014 gaven leerlingen van het basisonderwijs ook een rondleiding in de tuinen.
- Het KA1/MS in Oostende is een nieuw gebouwde school in het dicht bebouwde stadscentrum. Omdat de ruimte hier erg beperkt is, werd ervoor geopteerd om ook de dakoppervlakte efficiënt te benutten. Hier werd een speelplaats op het dak ingericht en een polyvalente ruimte op half verdiept kelderniveau. (praktijkvoorbeelden op www.scholenbouwen.be)
- Soms biedt de omgeving van de school heel wat kansen maar kent men ze niet of benut men ze niet. Zinvol is om met het leerkrachtenteam eens een verkennende buurtwandeling te maken, of als oefening allemaal eens de school te tekenen, de omliggende straten en wat daar allemaal aan interessante aanknopingspunten zijn te vinden. Het is onthutsend hoe weinig leerkrachten vaak van de buurt van hun school kennen. Kansen zijn bijvoorbeeld een aanpalende tuin van een pastorie of rusthuis, een parkje, een boerderij iets verderop, een natuurreservaat, een muziekacademie, ... (Lia Blaton, Steunpunt Intercultureel Onderwijs Universiteit Gent, gesprek in 2014)
- We onderschatten hoe belangrijk het is om mensen, ouders, kinderen te informeren over het waarom van vrijetijdsactiviteiten, wat de meerwaarde is van buiten spelen, ... Niet iedereen kent immers uit eigen ervaring het belang van buiten spelen, van jeugdbewegingen of muzieklessen. (Lia Blaton, Steunpunt Intercultureel Onderwijs Universiteit Gent, gesprek in 2014)
- Basisschool De Triangel in Maasmechelen is al heel lang een brede school, uit eigen overtuiging. De speelplaats werd opengesteld door de afsluiting dichter bij de gebouwen te zetten. Er was immers een heel grote behoefte aan speelruimte, ook na schooltijd. (www.bredeschool.org geraadpleegd 2015, verwijzend naar www.detriangel.be)
- Buurtschool V-tex in Kortrijk is een school ZONDER eigen speelplaats, zij gaan spelen in het park. Dit vergt andere kijk op toezicht, veiligheid, Deze school zette een tijdelijk project op waarbij kinderen de tuintjes van ouderen in de buurt gingen onderhouden op vrije namiddagen. Dat heeft in de buurt veel dynamiek op gang gebracht, maar loopt intussen nu niet meer. (Lia Blaton, Steunpunt Intercultureel Onderwijs Universiteit Gent, gesprek in 2014)
- De provinciale tuinbouwschool Kortrijk wou een nieuwe richting 'dieren' opstarten maar had daarvoor te weinig ruimte. Afspraken met het aanpalende rusthuis met grote tuin, brachten de oplossing. De haag tussen beiden werd weggehaald en in de tuin werden dieren gezet (o.a. een duiventil). De richting tuinaanleg realiseerde een rolstoelpad doorheen de tuin, plantenbakken op rolstoelhoogte en een kiosk (overdekte zitplek). Ook aanleg en onderhoud van de tuin wordt verzorgd door de leerlingen tuinaanleg. Intussen mogen de bejaarden ook vrij rondkijken in de serres en terreinen van de school, en organiseren school en rusthuis samen opendeurdagen en een rommelmarkt. Winst voor beide partners! (www.bredeschool.org/voorbeelden geraadpleegd in 2015)
- In het Leonardo Lyceum SITO 5 in Antwerpen kunnen meisjes na schooltijd in een lokaal op school dansen. Op school vinden hun ouders dat immers veilig en vertrouwd genoeg, een dansclub is voor veel van hun ouders een brug te ver. (www.bredeschool.org/voorbeelden geraadpleegd in 2015)
- De Europaschool in Genk maakte het rijke aanbod aan vrijetijdsactiviteiten in de buurt/stad zichtbaar met een 'doekenproject'. Foto's van introductiesessies met de leerlingen hangen op doeken uit op de gebouwen waar je die activiteiten kan volgen. (Lia Blaton, Steunpunt Intercultureel Onderwijs Universiteit Gent, gesprek in 2014)

- De Teunisbloem in Gent gaat met de kleuters elke ochtend naar buiten (buitenklas). Vlakbij de Bourgoyen heeft men een overdekte ruimte waar de kleuters kunnen zitten (in een privé tuin). Openluchtleren wordt hier naar Scandinavisch model erg gewaardeerd. (Lia Blaton, Steunpunt Intercultureel Onderwijs Universiteit Gent, gesprek in 2014)
- Heel belangrijk is een open uitstraling, makkelijke toegankelijkheid, een welkom gevoel en een goede leesbaarheid van de ruimte op school (Puur uit de buurt, een werkboek, Steunpunt Intercultureel Onderwijs Universiteit Gent, A. Joos en K. Delrue, september 2000). Scholen onderschatten soms dat ouders niet weten of beseffen wat er allemaal op school gebeurt, als ze niet voorbij de drempel mogen/durven/willen stappen. School Mozaïek in Gent schilderde daarom eens een rode looper dwars over de speelplaats naar het bureau van de directie, met de boodschap dat ouders welkom waren eens binnen te stappen. Een andere school die wat wou doen aan de povere ouderbetrokkenheid bij de kleuters, maakte onder impuls van de brede school ondersteuner een fotoverslag van een dagje kleuterklas, die foto's werden uitgehangen en er werd toelichting bij gegeven. Het resultaat was dat ouders daarna veel sneller contact zochten met de leerkrachten, bewuster waren van wat in de klas gebeurt, hun kleuters ook beter op tijd naar school brachten. Terwijl ouders vroeger maar tot een bepaalde lijn op de speelplaats mochten komen, werd nu besloten dat de lijn mocht verdwijnen en ouders hun kleuters tot in de klas mogen brengen als ze willen. Informatie aan de schoolpoort, en regelmatig nieuwe foto's en kunstwerkjes, ... is belangrijk. Ouders gericht aanspreken werkt beter dan bijvoorbeeld flyers in de agenda meegeven voor een werkdag. (Lia Blaton, Steunpunt Intercultureel Onderwijs Universiteit Gent, gesprek in 2014)
- AGION voerde een onderzoek uit naar de ruimtelijke vertaling van het concept Brede School. Hierin vind je onder meer invullingen van dit concept in binnen- en buitenland, en hoe de architectuur kan bijdragen tot het stimuleren van samenwerking, participatie en de brede ontwikkeling van kinderen en jongeren. De samenvatting en het volledige onderzoeksrapport "In Ruimte naar de Brede School, Onderzoek naar de ruimtelijke vertaling van een pedagogisch en maatschappelijk concept" is gratis te downloaden via <http://www.agion.be/Publicaties/onderzoekBredeSchool.aspx>.

3. REFERENTIES EN GESPREKSPARTNERS

3.1. Linken naar fotomateriaal

Op internet zijn veel inspirerende foto's te vinden. Bekijk zeker dit eens:

[Ideeënkaartje Springzaad](#)

<http://www.scholenbouwen.be/schoolvoorbeelden/speelnatuur-op-school>

[Groene schoolpleinen](#)

Via Pinterest: (met account)

Ecohuis Antwerpen: [Speelnatuur op stedelijke scholen](#)

Gras: [GRoene en Avontuurlijke Schoolspeelplaatsen in Gent](#)

[Pimp je speelplaats](#)

[Milieuzorg op School: speel- en leergroen](#)

[Groen voor kinderen](#)

3.2. Literatuur

Groene schoolpleinen. Een wetenschappelijk onderzoek naar de effecten voor basisschoolleerlingen. Dr. Jolanda Maas et al., Vrije Universiteit Amsterdam, april 2013

Meer groen op het schoolplein: een interventiestudie. De effecten van het groen herinrichten van schoolpleinen op de ontwikkeling, het welzijn en de natuurhouding van het kind, Alterra Wageningen UR, oktober 2013

Project Learning through Landscapes, the UK charity dedicated to enhancing outdoor learning and play for children, www.ltl.org.uk, geraadpleegd maart 2015

Maak het verschil op de speelplaats, publicatie van het Kruispunt Migratie-Integratie, mei 2014

Eindrapport Groene Schoolpleinen, Fonds 1818, uitgevoerd door SME Advies Utrecht, september 2014

Natuur als therapie bij ADHD, literatuurstudie, interviews met deskundigen en empirisch onderzoek, Agnes van den Berg, Alterra Wageningen, 2011

ADHD Research, Art. Children with attention deficits concentrate better after walk in the park, Journal of Attention Disorders, 12, 402-409, Faber Taylor & Kuo, 2009

RSPB, 2007

Allemaal spelen, Willy Leufgen en Marianne Van Lier, publicatie van Stichting Oase, 2012

Klasse, tijdschrift uitgegeven door het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, Art. Peter Dekeyser, 9,31, 1997

Visie op speelpleininfrastructuur, Vlaamse Dienst Speelpleinwerk (VDS), 2014

Vademecum Toegankelijk Publiek Domein, publicatie van Agentschap Wegen en Verkeer, 2009

Brochure Toegankelijkheid van Speeltuinen, een publicatie van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Gelijke Kansen in Vlaanderen, Vlaams Steunpunt Toegankelijkheid, 2010

Natuurlijk toegankelijk spelen, pdf-boek via www.springzaad.nl, geraadpleegd maart 2015

Buiten Spelen, magazine van Acquire Publishing, Nederland, 2014

Rapport 'Natuur en gezondheid; invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden', advies aan de Nederlandse regering, juni 2004

Leve de vrede, artikel van Kees Both, in De Wereld van het Jonge Kind (p. 2074), Nederland, februari 2006

- Groene schoolpleinen, wat levert het op? Effecten van vergroening van vier schoolpleinen in een krachtwijk in Rotterdam 2010-2013. Onderzoeksrapport Alterra Wageningen, Sjerp de Vries et al., 2013
- Groene en avontuurlijke speelplaatsen, een onderzoek naar motieven, drempels en succesfactoren bij Gentse basisscholen, Arteveldehogeschool, bachelorproef Dries Vonck, januari 2015
- De educatieve effecten van milieuzorg op school, studie in opdracht van het Departement Leefmilieu, Natuur en Energie, J. Boeve-de Pauw en P. Van Petegem, UAntwerpen, 2013
- Het laatste kind in het bos, hoe we onze kinderen weer in contact brengen met de natuur, Richard Louv, V.S., 2007
- Welke boomsoorten aanplanten, publicatie van Inverde forum voor groenexpertise, geraadpleegd 2014
- Project natuur in je buurt, webpagina's van het Agentschap voor Natuur en Bos, geraadpleegd 2014
- Naar een inspirerende leeromgeving, instrument voor duurzame scholenbouw. GO! en AGIO, pag. 5, mei 2010
- Uitvoeringsprogramma Groen & Biodiversiteit', gemeente Tilburg, 2012-2025, geraadpleegd 2014
- Gardening on Pavement, Tables and Platforms, Georges Schenk, USA,
- Klasse, tijdschrift uitgegeven door het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, Art. Kinderen groter en zwaarder dan tien jaar geleden, maart 2010
- CBS Jeugdmonitor Nederland, 2012
- Jeugd, overgewicht en groen, Nadere beschouwing en analyse van de mogelijke bijdrage van groen in de woonomgeving aan de preventie van overgewicht bij schoolkinderen. Alterra Wageningen, 2008
- Normen voor fysieke activiteit, Vlaams Instituut voor Gezondheid, www.vigez.be, geraadpleegd 2014
- HBSC-study 2009/10, World Health Organization Collaborative Cross-National Survey, 2010
- TNO Monitor Bewegen en Gezondheid Nederland 2000-2013
- Children in schoolyards, tracking movement patterns and physical activity in schoolyards using global positioning system and heart rate monitoring. Art. Landscape and Urban Planning, 93 (3-4): 210-217, Fjørtoft et al., 2009
- Spelen in het groen, effecten van een bezoek aan een natuurspeeltuin op het speelgedrag, de lichamelijke activiteit, de concentratie en de stemming van kinderen, Agnes van den Berg et al., Alterra Wageningen, 2007
- Gardening increases vegetable consumption in school-aged children, a meta-analytical synthesis. Hort Technology 22 (4): 430-445, Langelotto G. & Gupta A., 2012
- Investeer in groen, winst verzekerd. Publicatie van VITO, Pantarein en INBO, in opdracht van het Agentschap voor Natuur en Bos, 2012
- Doctoraatsonderzoek m.b.t. immuunsysteem, Lebeer S., KU Leuven, september 2008
- View through a window may influence recovery from surgery, Science Magazine, 224 (4647): 420-421, R.S. Ullrich, april 1984
- Outdoor environmental assessment of attention promoting settings for preschool children, Health & Place, 15 pag. 1149-1157, Mårtensson et al., 2009
- Green pays with TEEB city (The Economics of Ecosystems and Biodiversity), Ned. Min. van Economische Zaken - Min. van Infrastructuur en Milieu - Min. van Buitenlandse Zaken - PBL - Universiteit Wageningen e.a., 2013
- Vlaanderen loopt risico op waterblack-out: schaarste dreigt, Art. Knack, prof. P. Willems, KU Leuven, januari 2015
- Technisch Vademecum Paden en Verhardingen, Harmonisch Park- en Groenbeheer, publicatie van het Agentschap voor Natuur en Bos, april 2011
- Zonder is Gezonder, publicatie van de Vlaamse Milieu Maatschappij, geraadpleegd op www.zonderisgezonder.be in 2014
- Groenvormen voor scholen, online publicaties van EcoHuis Antwerpen, geraadpleegd 2014

- Brochure Gevelgroen, online publicatie van Ecohuis Antwerpen, geraadpleegd 2014
- Gezonde Schoolpleinen, Jantje Beton en IVN, RIVM Centrum Gezond Leven, PO-Raad, VO-Raad en MBO-Raad in opdracht van Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, www.gezondeschool.nl geraadpleegd maart 2015
- Gezonde School, online informatie van Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie en Ziektepreventie VIGEZ, geraadpleegd maart 2015
- Schoolvoorbeelden, online informatie van het project Scholen Bouwen, AGIO en het Team Vlaamse Bouwmeester, geraadpleegd maart 2015
- Vrij Spel voor Natuur en Kinderen, Willy Leufgen en Marianne Van Lier, Stichting Oase, Nederland, 2007
- Landscape as playscape: the effects of natural environments on children's play and motor development, Art. in Children, Youth and Environments, 14 (2): 21-44, I. Fjortoft, 2004
- Kinderen lezen het schoolterrein, Art. in De Wereld van het Jonge Kind, Kees Both, Nederland, februari 2004
- De Brede school en groene speelruimte, handreiking ter gelegenheid van de 6e landelijke brede school conferentie, Kees Both & Frank Studulski, Nederland, april 2009
- Van vervreemding naar verantwoordelijkheid, over jongeren en natuur. A. de Witt, Ministerie van LNV, Den Haag, 2005
- Brochure Groene Schoolpleinen, Gemeente Rotterdam, in opdracht van Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, 2011
- Ontwikkelingsdoelen, eindtermen en uitgangspunten basisonderwijs, Ministerie van Onderwijs en Vorming, online informatie geraadpleegd maart 2015
- Vallen en Opstaan, kinderen veilig leren vallen, programma i.s.m. J. Pauwels, FaBeR-KULeuven, online informatie www.vallenenopstaan.be, geraadpleegd maart 2014
- Buiten Spelen, onderzoeksrapport, Kind & Samenleving en KULeuven, in opdracht van het Agentschap Sociaal-Cultureel Werk, 2008
- Speelnatuur: een hype of een visie? Art. in Groen: vakblad voor ruimte in stad en landschap, 67 (1): 40-43, Nederland, M. Thieme-Schrever, 2011
- No fear, growing up in a risk averse society, Tim Gill, UK, 2007
- Eindrapport 'riscki', praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek. Els Bertrands et al., KHLeuven, 2014
- Schoolyard improvements and standardized test scores: an ecological analysis, Russ Lopez et al., University of Massachusetts Boston, januari 2008
- Influence of green vegetation on children's capacity of attention: a case study in Florence, Italy. Art. in Advances in Horticultural Science, 20 (3): 220-223, S. Mancuso, S. Rizzitelli & E. Azzarello, 2006
- The cognitive benefits of interacting with nature. Art. in Psychological Science, 19 (12): 1207-1212, M.G. Berman, J. Jonides & S. Kaplan, 2008
- Buiten spelen!, een fotoboek voor kleuterleerkrachten, publicatie van katholiek basisonderwijs VVKBaO, 2014
- De boom in!, online educatief materiaal voor leerkrachten basisonderwijs www.deboomin.eu, project van BOS+ en Goodplanet Belgium, geraadpleegd maart 2015
- Openluchtscholen in Nederland: architectuur, onderwijs en gezondheidszorg. Architecthistoricus D. Broekhuizen, Nederland, 2005
- Natuur op school: Pionieren met buitenklassen. Art. in JSW, Vakblad voor het basisonderwijs, speciaal onderwijs en opleiding, Nederland, 2010
- Speelnatuurkaart, online informatie op www.springzaad.nl en www.springzaad.be, geraadpleegd maart 2015

- De Kracht van je Stem, het educatieve aanbod van het Vlaams Parlement, online geraadpleegd www.dekrachtvanjestem.be in 2014
- Actief burgerschap: een leerproces. Sociale Interventie nr. 4, V. Stroobants et al., 2001
- De taal van burgerschap, Hogeschool Amsterdam, A.H.J. Wilschut, 2013
- De Buitenklas, Art.SJW, Vakblad voor het basisonderwijs, speciaal onderwijs en opleiding, Kees Both, Nederland, juni 2005
- Factsheet 'Gezonde Schoolpleinen', een uitgave van Jantje Beton, IVN, RIVM Centrum Gezond Leven en de PO-Raad, VO-Raad en MBO-Raad, Nederland, 2013
- Vergroening van de schoolomgeving, werkboek basisonderwijs. De Winter et al. WWF Vlaanderen/Brussel i.s.m. Departement Leefmilieu, Natuur en Energie, 2006
- Pimp je speelplaats, analyse van ruim 500 ingezonden speelplaatsprojecten van scholen, online persdossier, www.pimpjespeelplaats.be geraadpleegd april 2015
- Speelnatuur in de stad: hoe maak je dat?, S. Borgharts et al., Nederland, 2009
- Leerlingenparticipatie: initiatieven en tips, Vlaamse Scholierenkoepel, online informatie op www.scholierenkoepel.be, geraadpleegd maart 2015
- Zaaien op beton: groene schoolpleinen en sociale betrokkenheid in de wijk. Afstudeeronderzoek H. Warmerdam, Hogeschool Rotterdam, 2012
- Verkennd rapport "De nieuwe school in 2030", Departement Onderwijs en Vorming, de VLOR en de KBS, augustus 2013
- Praktijkvoorbeelden Brede School, online informatie op www.bredeschool.org, geraadpleegd maart 2015
- Puur uit de buurt, een werkboek, Steunpunt Intercultureel Onderwijs Universiteit Gent, A. Joos en K. Delrue, september 2000
- Growing up in the inner city: green spaces as places to grow. Environment and Behavior, 30 (1): 3-27, A. Taylor Faber et al., 1998
- Kom je buiten spelen: een advies over onderzoek naar de invloed van natuur op de gezondheid van kinderen. Alterra Wageningen, Agnes van den Berg, 2007
- Visie Vlaamse Dienst Speelpleinwerk, hoofdstuk speelkansen en speelaanbod, 2014
- Scharrelkunst, een project van Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen en Centrum voor Natuureducatie met steun van het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling, online informatie www.rlva.be/scharrelkunst geraadpleegd april 2015
- Natuur en Techniek geven, praktische vakdidactiek voor het basisonderwijs. H. de Jongh, F. Van Brussel, W. Groenendaal, B. de Koning, J. van de Linde, Nederland, 2009
- Missie speelplaats, exploratief kwalitatief onderzoek naar de inrichting van speelplaatsen in negen Vlaamse basisscholen. Masterproef, Marlies Van Assche, promotor Prof. Dr. P. Smeyers, UGent, 2013
- BuitenSpel, subsidies voor een uitdagende speelplaats, VGC, online geraadpleegd op www.onderwijsinbrussel.be in april 2015
- Stappenplan Omvorming Schoolspeelplaats, Springzaad, online geraadpleegd op www.springzaad.be in april 2015
- M-Decreet, Vlaams Parlement, 12 maart 2014, online geraadpleegd via <http://www.ond.vlaanderen.be/specifieke-onderwijsbehoefte/beleid/M-decreet> in maart 2015
- Inspiratiebundel integrale toegankelijkheid van schoolgebouwen, AGION en Enter vzw, 2014, online geraadpleegd via www.agion.be/Portals/Agion/Agion_271214_web.pdf

Ruimte naar de Brede School, Onderzoek naar de ruimtelijke vertaling van een pedagogisch en maatschappelijk concept, AGION, februari 2012, online geraadpleegd via ww.agion.be/Publicaties/onderzoekBredeSchool.aspx in april 2015

De schoolspeelplaats, speelse ideeën en adviezen voor een concrete aanpak, boek, Peter Dekeyser, juni 2000

Onze Droomschool 2.0, scholieren over hun ideale schoolgebouw, tekst van de Vlaamse Scholierenkoepel, 2013

Zorg Primair, vakblad voor het primair en speciaal onderwijs, nummer 05.2014, Nederland

De Buitenklas, pilootproject van Suzan Tuinstra i.s.m. Laura Minderhoud met subsidie van Provincie Noord-Brabant, 2008-2012, Nederland

Verstraete SJM, Cardon GM, De Clercq DLR, De Bourdeaudhuij IMM: Increasing children's physical activity levels during recess periods in elementary schools: the effects of providing game equipment. *Eur J Public Health* 2006, 16(4):415-419.

Trost SG, Ward DS, Senso M. Effects of child care policy and environment on physical activity. *Med Sci Sports Exerc.* 2010. 42(3):520-5. doi: 10.1249/MSS.0b013e3181cea3ef.

Sliepen, S. & Minderhoud, L (2008). 'Rust, ruimte en openslaande deuren' in tijdschrift JSW (93) 3, 32-37, 9 mei 2011, Nederland

Vademecum Integrale Toegankelijkheid van parken, richtlijnen om een park beter toegankelijk te maken voor iedereen, ook voor mensen met een handicap. Publicatie van het Agentschap voor Natuur en Bos, gratis te downloaden via www.lne.be/doelgroepen/lokale-overheden/so-2008-2013/handleiding-1/na-vademecum-integrale-toegankelijkheid, september 2006

3.3. Deelnemers aan de Werkgroep Toekomstvisie Schoolspeelplaatsen

4 bijeenkomsten oktober 2014 - april 2015

- Dirk De Cock, Steunpunt Migratie-Integratie (Agentschap Integratie en Inburgering)
- Peter Dekeyser, Kind & Samenleving
- Aude Choppinet / Hannah Bohez en Peggy De Tollenaere, AGIO
- Jean-François Vandenabeele, ontwerp bureau Fris in het Landschap en Springzaad.be
- Kris Van Ingelghem, GoodPlanet en Springzaad.be
- Ingrid Vanderlinden / Christel Jansen, MOS Groene Scholen Straffe Scholen
- Nancy De Budt, Jeugdendienst Gent - GRAS
- Bert Breugelmans, Vlaamse Dienst Speelpleinwerk, Goe Gespeeld!
- Marcel Wijnker, Toegankelijkheidsbureau
- Tineke Van Steenkiste, VIGEZ - Gezonde Scholen
- Liesbet Van Houtte, Ecoscholen Antwerpen
- Raf Verbruggen, De Ambrassade en Vlaamse Jeugdraad
- Eva Troch, Agentschap voor Natuur en Bos
- Wim Ingels, Cera
- Jort Ory, Vlaamse Scholierenkoepel
- Hilde Van Lancker, Departement LNE - NME
- Hilde Van den Berghe / Jeroen Provoost / Helga Vanderveken, ARGUS
- Katrijn Gijssels, Pimp je speelplaats, uitvoering en rapportage

3.4. Andere gesprekspartners

input en/of feedback via minstens een bilateraal gesprek

- Carien Janssen - van Raaij, Fonds 1818 - Groene Schoolpleinen (Nederland)
- Koen De Maertelaere, Kinderspel - Speelom
- Paul Vandewiele, Departement LNE - NME
- John Maes, Lerarenopleiding Thomas More
- Jelle Boeve - de Pauw, Universiteit Antwerpen
- Veerle Vyverman, ouderkoepel GO! Ouders
- Marijke Beirens, GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap
- Sigrid De Vuyst, GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap
- Brigitte Pycke, Provinciaal Onderwijs Vlaanderen
- Guy Scheijnen, VSKO
- Dirk Vanstappen, VSKO
- Soraya Fret, VSKO BaO
- Chris Wyns, VSKO
- Ellen Donders, Stichting Vlaamse Schoolsport
- Dries Vonck, Artevelde Hogeschool
- Adelheid Vanhille en Dan Sloodmaekers, Vlaamse Milieu Maatschappij
- Jan Deconinck, FOD Economie
- Filip Fonteyn, OVSG (telefonisch)
- Marcel Van Hellemont, KBC Verzekeringen
- Joeri Demey, directeur Leefschool De Vlieger Oostende
- Lia Blaton, Steunpunt Diversiteit en Leren Universiteit Gent
- Denise Nieuwejaers, Karel De Grote Hogeschool
- Dirk De Cock, Agentschap Integratie en Inburgering
- Jo Ampe en Philippe Cols, SD Techics
- Martin Hermy, Universiteit Leuven
- Benno Geertsma, Natuurpunt
- Geert Leemans, Departement Onderwijs
- Bavo Smits, Kabinet Vlaams minister van Onderwijs
- Gudrun Iserentant - Nicky Borremans - Fanny Lagae, Walala Brussel
- Tineke Vansteenkiste - Werner De Wael - Annelies Vandenberghe, VIGEZ

- Veerle Heyens, Agentschap voor Natuur in Bos 'natuur in je buurt'
- Martine Vrancken, Onderwijsinspectie

3.5. Deelnemers aan de uitwisselingsnamiddag veiligheid en risico's

7 mei 2015 op BSGO Hertog Karel in Wilsele-Putkapel

- Koen De Maertelaere, Kinderspel en Speelom
- Guy Linten, coördinator interne preventiedienst GO!
- Filip Fonteyn, stafmedewerker preventie OVSG
- Guido Aerts, onderwijsinspecteur
- Ferdinand Nelissen, FOD Economie, veiligheid speeltoestellen en speelterreinen
- Kristof Vandenplas, FOD Economie, veiligheid speeltoestellen en speelterreinen
- Peter Dekeyser, Kind & Samenleving en Speelom
- Kris Van Ingelghem, GoodPlanet en Springzaad.be
- Liesbeth Vanhoutte en Leen Aerts, EcoScholen Antwerpen
- Nancy De Budt, GRAS jeugddienst Gent
- Christophe Dierickxsens, Korstmos, ontwerper speelnatuur
- Koen De Broeck, leraar De Zonnebloem in Mechelen en voorzitter Springzaad.be
- Toon Luypaert, stafmedewerker ruimte en jeugdtoerisme, De Ambrassade
- Fanny Lagae, Walala Brussel
- Lina De Ridder, IC Verzekeringen en betrokken in het project RISCKI van KHLeuven
- Kristof De Waegemaeker, directeur De Regenboog in Wondelgem
- Thijs Haustraete, medewerker natuurbeleving, Natuurpunt
- Annelies Vandebroek, vrijwilliger Heemtuin Hertog Karel en Springzaad.be
- Wim Goris, preventieadviseur GO! school Hertog Karel
- Katrijn Gijssels, project Pimp je speelplaats

Andere geïnteresseerden die volgen via verslag maar op 7 mei verhinderd waren:

- Martine Vrancken, Onderwijsinspectie Vlaanderen
- Hilde Van den Berghe, ARGUS
- Jean-Paul Jageneau, adviseur speeltoestellen Spereco
- Jean-François Vandenabeele, landschapsarchitect bureau Fris in het Landschap
- Bert Breugelmans, Vlaamse Dienst Speelpleinwerk
- Dirk Vanstappen, directeur Infrastructuur VSKO
- Marcel Van Hellefont, KBC Verzekeringen
- Mira Van Olmen, Kleefkruid: vorming rond speelgroen in kinderopvang
- Jan Deconinck en Toon Goossens, FOD Economie
- Annelies de Ruijter, preventieadviseur-coördinator stedelijk onderwijs Antwerpen
- Geert Vandenwijngaert, Ethias Verzekeringen

3.6. Instanties die scholen ondersteunen

- **MOS Duurzame Scholen - Straffe Scholen**
MOS ondersteunt en begeleidt basis- en secundaire scholen. In elke Vlaamse provincie en in Brussel werken MOS-begeleiders op de scholen samen met leerkrachtenteams e.a. aan visie, beleid en concrete acties voor een milieuvriendelijke en duurzame leeromgeving. bij het 'pimpen' van hun speelplaatsen. De ervaringen uit het werkveld dienen samen met de inbreng van de verschillende stakeholders als basis voor verdere visie- en beleidsontwikkeling rond het thema. Is jouw school al een duurzame, straffe school. Kijk wat MOS voor jou kan doen: www.lne.be/doelgroepen/onderwijs/mos
Contact: MOS Duurzame Scholen - Straffe Scholen
Vlaamse overheid- Dep. LNE
K. Albert II-laan 20 bus 8
1000 Brussel
www.mosvlaanderen.be
mos@lne.vlaanderen.be

- **Goodplanet vzw**

Goodplanet begeleidt en ondersteunt speel- en leergroeninitiatieven op technisch en pedagogisch vlak (van peuterleeftijd tot middelbare school). Goodplanet biedt ook allerhande workshops, projecten, leermiddelen en nascholing aan. Een inspirerende publicatie over speelgroen voor jonge kinderen is [Vitamine G\(roen\)](#)

Contact: Goodplanet Belgium
Edinburgstraat 26
1050 Brussel
T 0032 2 893 08 08
kris.vanengelghem@goodplanet.be
www.goodplanet.be

- **Springzaad.be**

Springzaad is een open netwerk van mensen die zich inzetten voor meer ruimte voor natuur én kinderen. Op www.springzaad.be vind je onder meer een kaart met leuke speelnatuurplekken, waaronder ook geslaagde voorbeelden van groene schoolspeelplaatsen. De online zoekfunctie 'wie kan helpen' wijst je de weg naar contactpersonen en bedrijven met ervaring in speelgroen.

Contact: Springzaad.be vzw
info@springzaad.be
www.springzaad.be

- **Stichting Vlaamse Schoolsport**

SVS zet mee de schouders onder het project Pimp-je-speelplaats. Een groene uitdagende speelplaats is immers een actieve speelplaats die aanzet tot spel en sport. De SVS-ondersteuners helpen graag bij de (her)inrichting van de schoolspeelplaats en komen op school langs voor advies, acties en materialen op maat. Zij helpen scholen ook een goed bewegings- en sportbeleid op te stellen, meer actieve verplaatsingen naar school te stimuleren, of bijvoorbeeld 'bewegingstussendoortjes' te integreren.

Contact: Stichting Vlaamse Schoolsport
Leopold II-laan 184D
1080 Brussel
T 0032 2 420 06 80
svs@schoolsport.be
www.sportbeweegtjeschool.be

- **Velt vzw**

Velt staat voor ecologisch leven en tuinieren. Voor de vergroening van schoolomgevingen biedt Velt informatie en workshops aan, een ecoscreening van bestaande plannen of opborrelende ideeën, en tips voor een ecologische plantenkeuze. Velt heeft een ruime ervaring met schoolmoestuinen, en deelt die via workshops voor scholen waarin zowel teelttechnische als organisatorische aspecten aan bod komen. Via deskundige freelancers en vrijwilligers biedt Velt ook begeleiding ter plaatse in de eigen schooltuin.

Contact: Velt vzw
Uitbreidingstraat 392 C
2600 Berchem
T 0032 3 281 74 75
info@velt.be
www.schoolmoestuin.be

- **Schooltuin: Plattelandsklassen vzw & Landelijke Gilden**

Het project Schooltuin van Plattelandsklassen vzw en Landelijke Gilden ondersteunt scholen die willen starten met een moestuin of bloementuin. Het Schooltuinboek is een didactische leidraad voor het uitbouwen van een schooltuin, samen werken en leren met verschillende leeftijdsgroepen in het basisonderwijs.

Contact: Plattelandsklassen vzw
Diestsevest 40
3000 Leuven
T 0032 16 28 60 25
info@plattelandsklassen.be

www.plattelandsklassen.be

Landelijke Gilden
T 0032 16 28 60 26
Marleen Van der Velden
tuinfo@landelijkegilden.be
www.landelijkegilden.be/Home/Schooltuin

▪ **Zie ze groeien!**

Het educatief tuinproject voor basisscholen 'Zie ze groeien' is een initiatief van Osmo i.s.m. Goodplanet, Desch Plantpak, VT zaden en fence-magazine. Groeidozen, groeiboekjes, leuke filmpjes, en het praktische 'plantmaatje' stimuleren basisscholen om aan de slag te gaan met het telen van groenten en fruit op school. 'Zie ze groeien' biedt regelmatig speciale spaaracties, gratis groeidozen en andere voordelen aan.

Contact: Project 'Zie ze groeien'
alle info en contactformulieren via:
www.ziezegroeien.be

▪ **Vlaamse Dienst Speelpleinwerk vzw**

De Vlaamse Dienst Speelpleinwerk (VDS) ondersteunt speelpleinwerkingen en andere organisaties in het werken aan meer en betere speelkansen voor kinderen. VDS biedt vorming en ondersteuning aan rond visie op scholen, hoe kinderen spelen, maar ook praktische speeltips (speelruimte inrichten, speelmateriaal, bouwen, spelen met natuur, ...). Daarnaast ontwikkelt VDS heel wat ondersteunende infobundels voor speelpleinwerk, waar iedereen informatie en inspiratie uit kan putten. Zo is er bijvoorbeeld een sterke infobundel rond [inclusie op het speelplein](#), en diverse inspirerende publicaties voor het aanbieden van speelkansen.

Contact: Vlaamse Dienst Speelpleinwerk vzw
Lange Ridderstraat 22
2800 Mechelen
T 0032 15 28 73 90
vdsinfo@staf.speelplein.net
www.speelplein.net

▪ **Vlaamse Scholierenkoepel vzw**

De speelplaats is enorm belangrijk voor scholieren om zich goed te voelen op school. De Vlaamse Scholierenkoepel (VSK), koepel van leerlingenvraden en de stem van scholieren in het onderwijsbeleid, zet daarom mee de schouders onder het project Pimp-je-speelplaats. Leerlingenvraden kunnen bij VSK terecht voor advies, vormingen en discussiemomenten, VSK heeft sterke ervaring met participatie van leerlingen op de middelbare school. VSK ontwikkelde in samenwerking met de Vlaamse Onderwijsraad onder meer de website www.sfeeropschool.be met tips om te werken aan een goede sfeer op school. Daarbij is ook de speelplaats ontzettend belangrijk.

Contact: Vlaamse Scholierenkoepel vzw
Nijverheidsstraat 10
1000 Brussel
T 00322 894 74 71
info@scholierenkoepel.be
www.scholierenkoepel.be

▪ **BRUSSEL: Walala vzw**

Wallala ondersteunt Nederlandstalige Brusselse scholen en Brede scholen die spel willen gebruiken om de leef- en leeromgeving rond het kind rijker en krachtiger te maken. Daarbij is aandacht voor het samen uitwerken van een visie op speeltijd en speelplaats, maar ook tips voor goede afspraken en een stimulerende begeleidershouding, voor spelprykkels, spelmateriaal en diverse creatieve spelvormen.

VGC geeft bovendien in het kader van het project BuitenSpel subsidies voor een uitdagende speelplaats, aan scholen die ook een visie ontwikkelen over hun speelplaatswerking.

Contact: Walala vzw
Marcqstraat 16-18
1000 Brussel
T 0032 2 210 63 90
GSM 0473 650 161

gudrun.iserentant@vgc.be
www.walala.be

▪ **BRUSSEL: FIX vzw**

FIX vzw is een werkervaringsproject waarbij Nederlandstalige Brusselse scholen en onderwijsinstellingen terecht kunnen voor de uitvoering van bouw- en renovatiewerken. De arbeiders van FIX zijn laaggeschoolde werkzoekenden die hier twee jaar lang praktijkervaring opdoen. Ze worden begeleid door ervaren technische instructeurs.

Contact: FIX vzw
 François Malherbelaan 42
 1070 Anderlecht
 T 0032 2 523 66 75
info@fixbrussel.be
www.fixbrussel.be

▪ **ANTWERPEN: EcoScholen Antwerpen**

Met het programma EcoScholen helpt het EcoHuis Antwerpse scholen om milieuvriendelijk te werken. Onder andere rond het groener en natuurrijker maken van de schoolspeelplaats biedt het EcoHuis advies en begeleiding, subsidies en recuperatiemateriaal.

Contact: EcoHuis
 Turnhoutsebaan 139
 2140 Borgerhout
 T 0032 3 217 08 43
liesbet.vanhoutte@stad.antwerpen.be
leen.aertsen@stad.antwerpen.be
www.antwerpen.be/ecohuis

▪ **GENT: GRAS Stad Gent**

Gent wil de meest kind- en jeugd vriendelijke stad worden. Dat wil Gent ook op de schoolspeelplaatsen van de kinderen laten zien. Daarom stimuleert de stad de Gentse basisscholen om hun buitenruimte groener, uitdagender en avontuurlijker te maken. Scholen kunnen daarbij rekenen op advies, begeleiding bij het zoeken naar oplossingen en materialen, en er is financiële ondersteuning mogelijk via het [subsidie reglement GRAS](#).

Contact: Jeugd Dienst Stad Gent - GRAS
 Kammerstraat 10
 9000 Gent
 T 0032 9 269 81 10
nancy.debudt@gent.be
<https://stad.gent/cultuur-sport-vrije-tijd/jeugd>

▪ **Pedagogische begeleidingsdiensten:**

○ [Pedagogische begeleidingsdienst van het Katholiek Onderwijs \(PBDKO\)](#)

Machteld Verhelst
 Directeur PBDKO
 Guimardstraat 1
 1040 Brussel
 Tel. 02 507 07 84, fax 02 511 68 39
 E-mail: machteld.verhelst@vsko.be

○ [Pedagogische begeleidingsdienst van het GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap](#)

Saskia Lieveyns
 Adviseur-coördinator Pedagogische begeleidingsdienst
 Huis van het GO!
 Willebroekkaai 36
 1000 Brussel
 Tel. 02 790 97 18
 E-mail: saskia.lieveyns@g-o.be

- [Onderwijssecretariaat voor Steden en Gemeenten van de Vlaamse Gemeenschap \(OVSG\)](#)
Patriek Delbaere
Algemeen directeur
Ravensteingalerij 3, bus 7
1000 Brussel
Tel. 02 506 41 51, fax 02 506 41 59
E-mail: patriek.delbaere@ovsg.be
- [Provinciaal Onderwijs Vlaanderen](#)
Patrick Weyn
Directeur
Boudewijnlaan 20-21
1000 Brussel
Tel. 02 514 19 00, fax 02 512 66 36
E-mail: patrick.weyn@pov.be
- [Federatie van Onafhankelijke Pluralistische Emancipatorische Methodescholen \(FOPEM\)](#)
Patricia Otte
p/a Fabiolalaan 2
8020 Oostkamp
Tel. 03 218 96 26
E-mail: patricia.otte@skynet.be
- [Federatie Steinerscholen - Pedagogische begeleidingsdienst](#)
Hans Annoot
Gitschotellei 188
2140 Antwerpen
Tel. 03 213 23 33
E-mail: hans.annoot@steinerscholen.be
- Raad van inrichtende machten van het protestants-christelijk onderwijs (IPCO)
Nele Boelens
Bruyningstraat 56a
8510 Marke
Tel. 0473 38 88 41
E-mail: nele-boelens@mijnoogappel.be
- [VONAC vzw - Pedagogische begeleidingsdienst & navormingscentrum VOOP](#)
Johan Royeaerd
Coördinator VONAC
VUB/IDLO lokaal 3B204
Pleinlaan 2
1050 Brussel
Tel. 0486 03 11 31
E-mail: johan.royeaerd@telenet.be